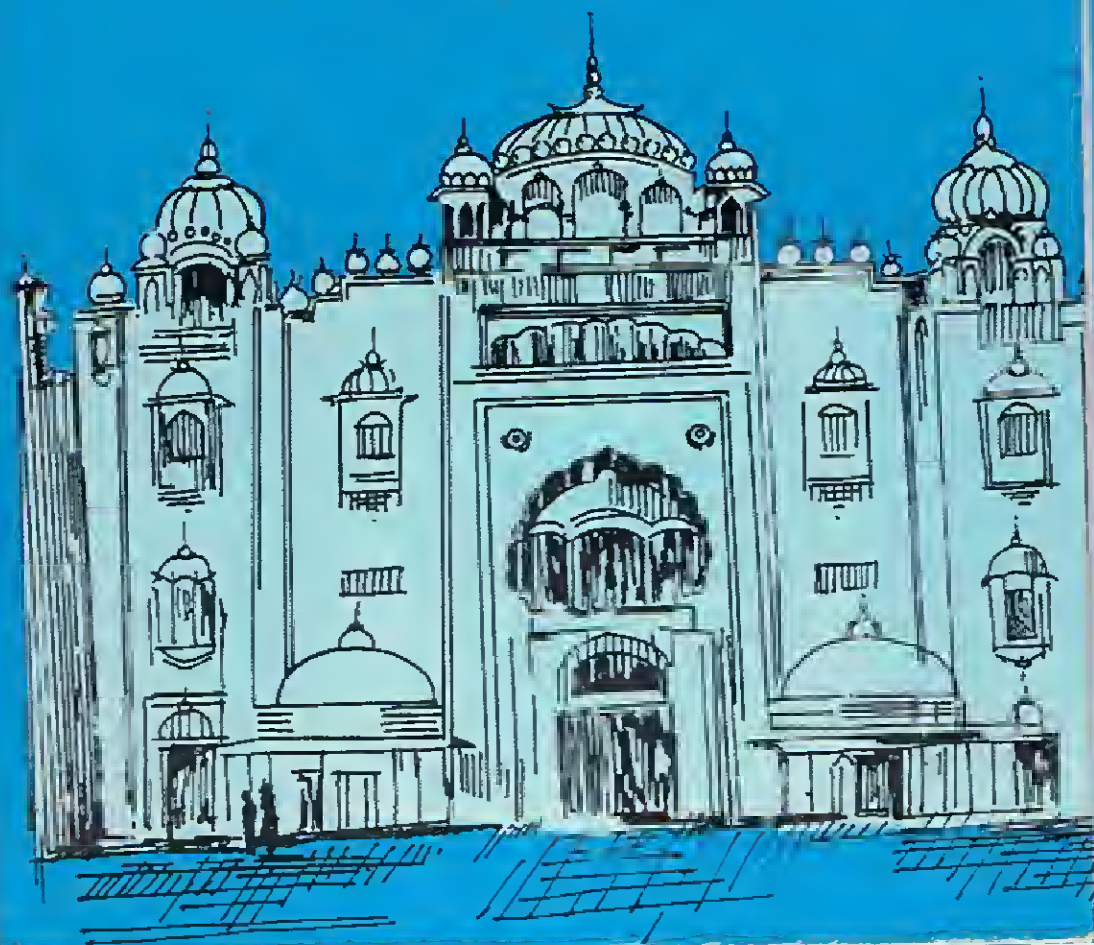

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਮਸ਼ਹੂਰ ਬਲਬੀਰ

[ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਹਿੰਮਤ ਸੀ]

ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

**ਪ੍ਰਿ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਹੋਰ
ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਚਨਾਵਾਂ**

ਸੋ ਸਵਾਨ	(ਗੁਰਮਤਿ ਸਬੰਧੀ)
ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ੧)	(ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ)
ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ (ਭਾਗ ੨)	(ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ)
ਬਲਿਓ ਚਿਰਾਗ਼	(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ)
ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ	(ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ)
ਪਰਬਤ ਮੇਰਾਟ	(ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ)
ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋਈ ਕਰਾਮਾਤਿ	(ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ)
ਪਰਤਪੁ ਹਰਿ	(ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ)
ਗੁਰ ਭਾਰੀ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ)
ਨਿਰਤਉ-ਨਿਰਵੇਰ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ)
ਅਬਟਮ ਬਲਬੀਰਾ	(ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ)
ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ	(ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ)
ਪੁਰਖ ਤਗਵੰਤ	(ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ)
ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ	ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ)
ਗੋਛਿਆ ਰਹਿਤ	(ਰਹਿਤ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਸਬੰਧੀ)
ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਵਾਸੀ	(ਧਾਰਮਿਕ ਲੇਖ)
ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ	(ਜਪੁ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੱਖ) (ਜਪੁਜੀ ਬਾਰੇ)
ਮਨਿ ਬਿਸ਼ਾਮ	(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ)
ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਬਤਾਬਦੀਆਂ	(ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਤੇ ਮਨਾਈਆਂ ਬਤਾਬਦੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ)
ਬੀਰ ਪ੍ਰੇਮਰਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ	(ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੇ)
ਬਾਰਹਮਾਹੇ ਤਿੰਨੇ	(ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਬਾਰਹਮਾਹੇ)
ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਗਾਖੜੀ	(ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਰਵੇਸ਼)
ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਤੇ ਆਦਿ ਸਾਖੀਆਂ	(ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ)
ਕਥਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਉਂ ਸੁਣੀ (ਭਾਗ ੧, ੨)	(ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਹਵਾਲਾ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਸਾਰ)
ਰਬਾਬ ਤੇ ਨਗਾਰਾ	
ਪੂਰਨ ਸਚਿ ਭਰੇ	(ਮੰਨੋ ਤਾਵੇਂ ਨਾਂਹ)
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਰ-ਵਿਸਥਾਰ (ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ)	(ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ, ਜਪੁ, ਸੋਦਰ, ਸੋ ਪੁਰਖ ਤੇ ਸੋਹਿਲਾ)
.. .. (ਸੋਚੀ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ)	(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਸੰਪੂਰਣ)
.. .. (ਸੋਚੀ ਚੌਥੀ)	(ਮਾਝ ਰਾਗ ਸਾਰਾ ਮੁਕੰਮਲ)

ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

(ਜੀਵਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ)

ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ

ਮਾਈ ਹੀਰਾਂ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ-144 008

ASHTAM BALBIRA

(Biography of Guru Harkrishan Ji)

by SATBIR SINGH

Published by :

New Book Co., Mai Hiran Gate, Jalandhar. Ph : 2280045, 2284325, 3093190, 5534190

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ: 1980, ਦੂਜੀ ਵਾਰ: 1982, ਤੀਜੀ ਵਾਰ: 1989, ਚੌਥੀ ਵਾਰ: 1994, ਫੇਵੀ ਵਾਰ: 2000

ਮੁੱਲ : 75 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਮਾਈ ਹੀਰਾ ਗੇਟ, ਜਲੰਧਰ।
Ph : 2280045, 3093190, 2284325
Fax : 0181-2234081
E-mail : newbookco@hotmail.com

ਛਾਪਕ : ਸਹਿਗਲ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਦੁਆਬਾ ਚੌਕ, ਜਲੰਧਰ।

ਟਾਈਪ ਸੈਟਿੰਗ : ਸੁਰਜੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰਜ਼, ਬਸਤੀ ਸ਼ੇਖਰ, ਜਲੰਧਰ।

ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਬੋਰ ਕਹੀ

‘ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ’ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਰੂਹਾਨੀ ਸਕੂਨ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ‘ਅਗਮ ਅਗਮ ਅਗਾਧਿ’ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖ ਅਤੇ ਕਹਿ ਕੇ ਫਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੋਇਆ, ਪੰਜੋਖਰਾ ਝੀਉਰ ਕੋਲੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਬ ਕਰਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਹੋਕਾਰ ਤੋੜਿਆ, ਦਿੱਲੀ ਆਏ, ਰਾਣੀ ਪਛਾਣੀ, ਬੀਮਾਰ ਹੋਏ, ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਆਖ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ। ਕਈ ਅਨਜਾਣ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਨਈਵੈਂਟਫੁਲ (ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ) ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਰਿਹਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ।

ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮਾਂ ੧੬੫੬ ਤੋਂ ੧੬੬੪ ਤਕ ਜਿਤਨਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਨ ਹੈ, ਹੋਰ ਘੱਟ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸਟਮ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ, ਸੇਧਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਹੁਕਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਹ ਸਦਾ ਚਾਨਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਦੁਖਤ ਕੁਸ਼ੀ (ਕੁਸ਼ੀ ਮਾਰਨੀ) ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰੋਕਿਆ, ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਰਪੂਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ, ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਈ, ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮਨਮਾਨੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਜਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਕੀ ਇਹ ਘੱਟ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਿਹਾ ਹੰਕਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਹੀ ਖੜਾ ਰਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲਣਾ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ‘ਬੂਹਾ ਹੀ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦੇਣ’। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ) ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ’ ਲਿਖਿਆ, ਸਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ‘ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਸਵੇਂ ਕੀ’ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਉੜੀ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਦੋਆ ਹੀ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ, ਮੇਰੇ ਭਾਗ।

ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ‘ਬਹੁਤ ਉਪਮਾ ਬੋਰ ਕਹੀ’ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਪਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਰਾਤ ਪੈਣ, ਚੰਨ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਡਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭੈ ਹਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਕਜ-ਤੁਖਾਰ ਚੰਦ ਡਰ ਭਰ ਰਹੇ ਨਿਤ,
ਗੁਰ ਪਗ ਪੰਕਜ ਭੈ ਭਵ ਕੇ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ।

ਫਿਰ ਸਰੋਵਰ ਵਾਲੇ ਕੰਵਲ ਤਾਂ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਵੇੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਹਉਮੈ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗਾਲ ਸੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਭੋਰ

ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਦਕੀ ਭੇਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹਨ।
ਇਹ ਹੈ ਵਡਿਆਈ। ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦਿਨ ਰਾਤ
ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਕੰਟਕ ਕਲਿਤ ਕੰਜ
ਕੰਟਕ ਗਲਿਤ ਕਰੇ
ਗੁਰ ਪਦ ਕੰਜ
ਭੋਰ ਸਿਖ ਜੁਤ ਆਨ ਹੈ।

ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਜੋ ਆਦਰ ਹਰ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਨੁਭਵ
ਹੈ। ਇਹ ਵਜੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਠਕ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਕਿ
ਇਸ ਇਤਕਾਰ ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਾ ਵੱਜੇ। ਕਲਮ ਗੁਰ-ਉਪਮਾ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਨਿਰੰਤਰ
ਚਲਦੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ 'ਕੁਦਰਤੀ ਨੂਰ' ਇਸੇ ਸਾਲ ਛਾਪ ਹੋਥਾ ਵਿਚ
ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗਾ। 'ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਤਾਬਦੀਆਂ', ਛਾਪ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਹੁਣੇ ਹੀ
ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਹੈ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਿਆਰੇ ਅੰਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਾਲ ਭੇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ
'ਸ਼ਾਲਾ ਇਹ ਨਿੱਘ ਚਿਰਾਂ ਤਕ ਮਿਲਦੀ ਰਵੇ ਅਤੇ ਛਾਂ ਨਾ ਢਲੇ।' ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ
'ਬਿਨ ਸਾਸ ਰਖਿਆ', ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਆਇਆਂ ਹੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਹ ਤੁਕ ਮੂੰਹੋਂ
ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ :

ਅਉਖਦ ਆਏ ਗਾਸਿ ਵਿਚਿ ਆਪ ਖਲੋਇਆ।
ਜੋ ਜੋ ਓਨਾ ਕਰਮ ਸੁਕਰਮ ਹੋਇ ਪਸਰਿਆ।
ਹਰਿਹਾ ਦੂਖ ਰੋਗ ਸਭਿ ਪਾਪ ਤਨ ਤੇ ਖਿਸਰਿਆ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਰਖਤ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸ ਦੇ ਫਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਛ
ਨੂੰ ਹੀ ਵੀਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗਾ ਮਿੱਠਾ ਪਿਆਰਾ ਨਿੰਮੂ ਫਲ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੋਰ
ਮਿਹਰਾਂ ਕਰੇ।

ਸਰਦਾਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਅ ਨਾਲ ਛਾਪਿਆ ਹੈ।
ਟਾਈਟਲ ਸ੍ਰੀ ਬੋਧ ਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਭੋਜਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ
ਛਾਪ ਕੇ ਬੰਨਵਾਦੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਤਤਕਰੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਰਦਾਰ ਐਨ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ. ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਉਡਾਂ ਉਡਿ ਚੜਾਂ ਅਸਮਾਨਿ॥
ਸਾਹਿਬ ਸੰਮ੍ਰਿਥ ਤੇਰੈ ਤਾਣਿ॥

ਸ਼ੱਬਰ, ਯਮਨਾਨਗਰ,
ਜਨਵਰੀ, ੧੯੮੦.

ਦਾਸ
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਣ ਤੇ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਾਵਨ ਜੀਵਨ ਤੇ 'ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ' ਪਹਿਲੀ ਪੂਰਨ ਜੀਵਨੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਾਠਕਾਂ ਬਹੁਤ ਸਲਾਹੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਉਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਾਪਣਾ ਪਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨਵੇਂ ਵਾਧਿਆਂ ਨਾਲ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਕ ਨੇ ਉਸ ਗਲਤ ਸੋਚਣੀ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਕਟਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸਮਾ ਘਟਨਾ-ਰਹਿਤ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਸਲਤਨਤ ਹਸ਼ਤਮ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਹ ਸਕਦ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਕਰਾਮਾਤ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਵਸੂਦਾ ਦਾ ਨੂਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ' ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਅੰਸੇ ਵਿਚਾਰ ਫੁਰਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਚਾਹੀਦੇ। ਫੈਸਾ ਦੋਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਾਵਨ ਨਾਂ ਵਿਚ ਆਈ 'ਕਾਫ਼' ਸਕਾਵਤ ਤੇ ਮੋਹਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸ਼ੀਨ' ਸੋਰਾਂ ਵਰਗੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਗਿਰਾਉਣ ਵਾਲੀ। 'ਸਰ ਅਫਗਨ ਦੇਵਾਨਿ ਵਸਮ।' ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਬਚਨ ਹੀ ਮੋਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੇਖਣੀਆਂ ਦਾ ਪੱਥ ਪਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਜ੍ਹਾ ਆਦਰ ਮਿਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਰਧਾਵਾਨ ਲਈ ਐਸਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਹ ਨਾ ਲੈ ਸਕੇ ਅਤੇ ਅਸਰਧਕ ਤਾਂ ਕੋਲ ਪਈ ਵਸਤੂ ਵੀ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਅਸਰਧਕ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੜ ਰਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

“ਸਰਧਾਲੂ ਕੋ ਸਭ ਕਿਛੁ ਅਹੈ।

ਹੋਇ ਅਸਰਧਕ ਕਿ ਮੁਹਿ ਨ ਲਹੈ।”

(ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੩, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਚਿਤ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਚਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨੀਆਂ ਵੀ ਛਾਪ ਬੱਢਿਆਂ ਹੋਥ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ। 'ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ

ਜਾਇ' ਨਾਮ ਦੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸਚਿਤ੍ਰ ਜੀਵਨੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਪਾਠਕਾਂ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੈਂ ਅੰਮੀ ਜੀ (ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਸਰਦਾਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਗਾਮ ਦੇ ਮਾਂ ਜੀ) ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅੰਮੀ ਜੀ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ਸੰਨ ੧੯੮੫ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਜਦ ਵੀ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ। ਮਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਖੁਸ਼ੀ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ, 'ਅਨੰਦੁ ਭਇਆ ਮੇਰੀ ਮਾਏ' ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪੀੜ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੂੰਹੋਂ 'ਜੋ ਕਿਉਂ ਵਿਸਰੈ ਮੇਰੀ ਮਾਇ' ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਰੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਨਾ ਢਲੇ।

ਪਟਿਆਲਾ,
ਵੈਸਾਖੀ, ੧੯੮੯

ਦਾਸ
ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਆਰਸੀ

੧. ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ੧

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ੧, ਆਣ ਖਡੂਰੈ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ੩, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ੬, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰੁ ੭, ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਸਾਰੀ ੯, ਪੱਕਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ ੧੦, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮੇਂ ਨਿਤ ਦੀ ਕਾਰ ੧੦, ਅਕਾਲ ਤੱਖਤ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ੧੧, ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ੧੨, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣਾ ੧੩, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ੧੬. ਸਭਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਰਮ ੧੭, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ੧੮, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਜਨਮ ੧੯, ਮਹਿਮਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ੧੯, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ੨੦।
੨. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ ੨੨

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੨੨, ਪ੍ਰਭਾ ੨੩, ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ੨੩, ਨੁਹਾਰ ੨੪, ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਰਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ੨੪, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ੨੬, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਸਿਕਾਇਤ ੩੦, ਹੱਲੇ ਸਭ ਨਿਸ਼ਫਲ ੩੦, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਸੋਭਵਾਂ ਉੱਤਰ ੩੧, ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ੩੧, ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ ੩੨, ਕਰਾਮਾਤਾ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ੩੩, ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਾ ਹੁਕਮ ੩੪।
੩. ਜੋਤ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ੪੧

ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ੪੧, ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ ੪੧, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਠਾਏ ੪੩, ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ੪੩, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ੪੪, ਜੋਤਿ ਸਮਰਪੀ ਅਸਟ ਗੁਰ ੪੫।
੪. ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ ੪੮

ਪ੍ਰਭਾਵ ੪੮, ਨਿਤ ਦਾ ਕਰਮ ੪੯, ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ ੫੦. ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ੫੯, ਮਸੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਭੇਜਣਾ ੬੦, ਮਸੇਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ੬੦, ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ੬੧. ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਰਨ ਤੱਕੀ ੬੩, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ੬੪।

੫. ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ

੬੭

ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ ੬੭, ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਾ ਖਿਵੇ ਚੰਦੋਆ ੬੮, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਚਰਨ ਸਰਨ ੭੦, ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਜਸ ੭੦, ਰੋਪੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਗੁਰੂ ਸਰਨ ੭੦, ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖ ਸਹਜ ਸਮਾਵੇ ੭੧, ਚੋਰ ਕੀ ਹਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ ੭੨, ਜੂਆ ਮਦ ਤਿਆਗੋ ੭੩, ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ੭੩, ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ ੭੪. ਜਾਤਪਾਤ ਦਾ ਕੰਹੜ ਦੂਰ ਕਰੋ ੭੫, ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ੭੬, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ੭੬, ਜਗਤ ਸੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ ੭੭, ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਫ਼ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ੭੮, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਰਨ ੭੯, ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਸਦਾ ਜਾਣ ੮੦, ਇੱਛਾ ਪੂਰਕ ਸਰਕ ਸੁਖਦਾਤਾ ੮੦ ।

੬. ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ

੮੧

ਨੀਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੮੧, ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ ੮੨, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ੮੫, ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ੮੫, ਤਉ ਫੁਨਿ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨਾ ਹੋਇ ੮੬, ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ੮੬, ਦਿਜ ਨੇ ਗੁਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ ੮੬, ਉਸੇ ਝੀਵਰ ਘਰ ਭਾਈ ਹਿਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ੮੯, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ੮੯, ਰਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ੯੦, ਜੋ ਸਿੰਘ ਅੱਗੋਂ ਲੈਣ ਆਇਆ ੯੧ ।

੭. ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ

੯੨

ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ੯੨, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਾਕ ੯੬, ਡਿੱਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ੯੮, ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸੀ ੯੯, ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ੧੦੧, ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਅਉਰੰਗਾ ਖੜਾ ਰਹਿਆ ੧੦੪, (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੇਲ ੧੦੫, ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ ਭਾਈ ਕਲਯਾਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ੧੦੫ ।

੮. ਪੁੰਨ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਪੈ ਫਰਿ ਭਾਈ

੧੦੮

ਖੇਚਲਾਂ ੧੦੮, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ੧੦੮, ਠਹਿਕ ਠਹਿਕ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਸਿਰ ਝਾਰੀ ੧੧੦, ਮਾਝਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ੧੧੩, ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ੧੧੩, ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਜੋ ਗਾਮ ਬਕਾਲੇ ੧੧੫, ਜੱਤੀ ਜੈਤ ਸਮਾਏ ੧੨੦ ।

੯. ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

੧੨੨

ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ੧੨੨ ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਲਾਹੌਰ ਸਹਰ ਜਹਰ ਕਹਰ ਸਵਾ ਪਹਰ' ਉਚਾਰ
ਅਤੇ ਲਿਖ ਨਵੇਂ ਉਸਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸ਼ਹਿਰਾ ਬਾਬਤ ਆਪਣਾ
ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ, ਜਿਸ
ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ, ਸਤਿਸੰਗ ਨਹੀਂ, ਦੂਜੇ ਲਈ
ਦਰਦ ਨਹੀਂ, ਕਿਰਤ ਸੁੱਚੀ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਚੀਖ
ਚਿਹਾੜਾ ਹੈ, ਗਲੇ ਕੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਵਸਤੂਆਂ ਤਕ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾ
ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਰ ਜਹਰ ਕਹਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ 'ਸ਼ਾਰਟ
ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਸ' ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮੁੱਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਵੱਡੇ ਉਸਰਦੀਏ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ) ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇਹ ਹੀ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ
ਨਗਰ ਬਣੇ ਜਿਥੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਤਾਰ ਚਿਤ ਆਵੇ। ਨਗਰ ਸੁੱਥਰਾ ਤੇ
ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਹੁਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਆਬਾਦੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ
ਵਧ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਫ਼ਾਈ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ 'ਸੂਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੱਚ
ਪਾਈਐ' ਦਾ ਉਲਥਾ ਹੁੰਦਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਪਤ ਨੇ ਭਗਤ ਲੀਲਾ-ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ
ਜਿਸ ਦਾ ਉਲਕਾ ਜਸਟਿਨ ਈ : ਐਂਟ ਤੇ ਐਨ : ਆਰ ਗਾਡਬੋਲ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਚ
ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਲੋਕਾਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਮਸੀਤ ਬਣਾਉਗੇ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ
ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਸਭ ਲਈ ਪਾਖਾਨੇ ਬਣਾਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਕਿ ਸ਼ੋਚਾਚਾਰ ਲਈ ਸਹੂਲਤ ਹੋਵੇ।'।
ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਚਲ੍ਹੇ (ਟੋਏ) ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਡਿਗਿਆ ਕਟੋਰਾ
ਕੱਢਣ, ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਮੱਈ ਚੂਹੀ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਣ ਵੇਲੇ ਕਿਤਨੀ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ
ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਨਿਤ ਦਾ ਨੇਮ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਟਕਸਾਲ ਤੇ ਸ਼ਬਦੀਅਤਾਂ ਕਿਵੇਂ
ਘੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਕਰੀ ਧਰਮ ਸਾਲ ।
ਸੁੰਦਰ ਬਿਸਾਲ ।
ਸਦ ਹੋਤ ਭਜਨ ।
ਮਿਲ ਕਰਤ ਸਜਨ । ੨ ।
ਸਭ ਆਸ ਪਾਸ ।
ਮਹਕੀ ਸਬਾਸ ।
ਬਾਵਨ (ਚੰਦਨ) ਸੁਭਾਵ । ੩ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ।
ਸਭ ਜਪਤ ਜਾਪ ।
ਮਹਿਮਾ ਅਮਿਤ ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਦਿਤ । ੪ ।
ਗੁਰਬਚਨ ਸਬਦਾ ।
ਪੜ੍ਹੇ ਮਿਟਤ ਅਪਦਾ ।
ਸਭ ਜਗਤ ਜਪਤ :
ਹੋਇ ਭਗਤ ਸਕਤ । ੫ ।

ਚੁਧਰੀ ਕਰੋਤੀ ਮਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਮ ਤੇ ਨਗਰ
ਵਸਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਾਮ ਚੱਕ
ਕਾ ਧਰਾ'।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਚਾਨਣ ਕਰਦੇ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਮਿਟਾਂਦ ।
ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਵਰਤਾਵਾ ਹੁੰਦਾ । ਸਵੇਰੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ
ਕੀਰਤਨ, ਦਿਹਾੜੀ ਕਿਰਤ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਤੇ ਸੰਦਰ ਅਤੇ ਰਾਤੀਂ ਆਰਤੀ । ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ । ਵੇਦਾਂ-ਕਰਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਬੰਝ ਉਤਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ
ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਕੂਚਵੇਂ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸੁਹਣਾ ਲਿਖਿਆ
ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਤਰਾਂ, ਤੰਤਰਾਂ, ਜਾਦੂ ਟਣਿਆਂ ਤੇ ਸੁਖਨਾਵਾਂ ਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ
ਲੈਂਦੇ ਸਨ. ਹੁਣ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੋ ਗਏ ।

‘‘ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ, ਹੁਣਿ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ।

ਗਿਆਨੁ ਗੋਸਟ ਚਰਚਾ ਸਦਾ, ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਉਠੈ ਧੁਨਕਾਰਾ ।

ਸੰਦਰ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪ ਉਚਾਰਾ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣ ਤਾਰਾ’’ । ੩੮। ੧।

ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੋਹਣ ਨਾਲ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮਕ ਸਾਂਤੀ ਲਈ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ
ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਕਰਦੇ । ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਂਦਾ ਹੋ
ਗਿਆ ਸੀ ।

ਗਵਾਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਘਰੋਂ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੀ ਡਿਠੋ ਨੇ ਕਿ ਅਨਾਜ ਦੇ ਦੋ ਢੇਰਾਂ ਪਾਸ ਖੇਤਾਂ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਇਕ ਢੇਰ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜੇ ਢੇਰ ਵਿਚ ਅੰਨ ਸੁੱਟੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ : ਭਲੇ ਲੋਕ ! ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈਂ ?

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : 'ਮਹਾਰਾਜ ! ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਫਸਲ ਵੰਡ ਛੋਟਾ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ। ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਟੱਬਰ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੀ ਬਟਾਈ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਭਰਾ ਦਾ ਹੱਥ ਸੇਖਾ ਹੋ ਜਾਏ।'

ਇਹ ਸੁਣ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ।

ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਪਏ ਸਨ, ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਨੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਢੇਰਾਂ ਪਾਸ ਖੇਤਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਬੰਦਾ ਇਕ ਢੇਰੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਛੱਜਾਂ ਨਾਲ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋ ਭਰਾ ਹਾਂ। ਵੱਡਾ ਘਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸ ਘਰ ਆਇਆ ਗਿਆ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਕੀ ਹੈ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਆਇਆ ਜੀਅ ਰਾੜੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਹਉ' ਨੂੰ ਠੇਸ ਨਾ ਲਗੇ ਇਸ ਲਈ ਭਰਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪਣੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ।

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੀ। ਐਸਾ ਸੀ ਭਰਾਤੀ ਭਾਵ ਜੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਜਕਰੀਆ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਹੈ ਇਨ ਮੇਂ ਇਤਫਾਕ ਮਹਾਨ।

ਸਿਖ ਸਿਖ ਪੈ ਵਾਰਤ ਪ੍ਰਾਨ।

ਕੋਈ ਨ ਕਰੇ ਕਿਸੀ ਸ਼ਰੀਕਾ।

ਕੋਈ ਨ ਸੁਣਾਵੇ ਦੁੱਖ ਨਿਜ ਜੀਅ ਕਾ।

ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਪੰਥ ਕਰਨਾ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਪਣਾ ਆਣ ਖੜ੍ਹੇ ਜੋਤ ਜਗਾਈ ਦੇ ਕੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੜ੍ਹਰ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਖੜ੍ਹਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਵਿਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਅੱਟੇ ਲੋਕ ਸਰਵਰੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਜੀਵਨ ਜਦੋਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੇ ਮਰਯਾਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਹੀ ਰੱਖੀ ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਬੂਟੇ ਨੂੰ

ਦਿਤੁ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ, ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ, ਬਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰਨ ਤੇ ਪਰਚਾਰਨ, ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਨ, ਕੰਚਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਬਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਭਾਲ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਬਾ ਚਾਲੂ ਕਾਤੀ ਤੇ ਆਪ੍ਰ ਨਾਲ ਬੈਠ ਛਕਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਚਲਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ। ਫਾਰਸਟਰ ਨੇ ਟ੍ਰੇਵਿਲਜ਼ ਵਿਚ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਤਾਉਣਾ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਤ ਧਰਮ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੁੱਟ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਨੇਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ :

ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਗਦੇ। ਸੋਚਾਚਾਰ ਪਿਛੋਂ ਨਿਜ ਆਸਨ ਬੈਠਦੇ। 'ਜਬ ਹੋਇ ਉਜਿਆਰਾ' ਪ੍ਰਾਤਾਕਾਲ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ। ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤੇ ਔਖਧ, ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਦੇ। ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ। 'ਪੁੰਨ ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਰਬਾਬੀ ਆਵੇ। ਪੁੰਨ ਰਾਗ ਸੁਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵੇ।' ਨਿਰਬਾਨ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ। ਪਿਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ਆਪ੍ਰ ਕਥਾ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਗੁਰ ਬਾਬੇ ਕੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋਂ।

ਅਤ ਪ੍ਰੇਮਧਾਰ ਲੀਲਾ ਬਿਸਥਰੋਂ।

ਆਨ ਚਰਚਾ ਤਹਾ ਹੋਣ ਨ ਪਾਵੇ।¹

ਫਿਰ ਆਪ ਜੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰ ਗੱਲਕ ਨੂੰ ਜਹਿਰ ਕਾਤਲ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਾ ਲੰਗਰ ਪੁੱਜਦੇ। ਸਭ ਨੂੰ ਛਕਾਂਦੇ। ਬਰਤਨ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਸਨ। 'ਮਾਟੀ ਕੇ ਬਰਤਨ ਭੋਜਨ ਕਰੇਂ।' ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਰਲ ਬੈਠ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਛਕਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਥੇ ਨਾ ਆਵੇ।² ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਧ ਰਸਦ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰ ਆਪ ਜੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲਾ ਆਪ੍ਰ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਂਦੇ। ਕਾਲ ਬੰਧ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾ ਖਿਡਾਂਦੇ। ਕੰਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਪਏ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ-ਦੀਖਿਆ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਹਰਖ ਸੰਗ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਜਾਨੇ।' ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਗੇ, ਉਹ ਬਣ ਜਾਏਗਾ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ 3, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 2।

2. ਬਿਧ ਨਿਖੇਦ ਜਾ ਕਾ ਮਨ ਹੋਈ।

ਐਸੇ ਤਹਾ ਨ ਜਾਵੇ ਕੋਈ। (ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਕਰਾਂਦੇ। ਆਪ ਪਾਸ ਖਲੇ ਦੇਖਦੇ।

‘ਪਹਿਲਵਾਨ ਬੁਲਾਇ ਅਖਾਰ ਪਰੇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇ ਤਿਹ ਦੇਖੇ।’

ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਕਰਮ ਸੀ ਪਰ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਚੁਦਾਸੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਅਤੇ ਭਗਵੇ . ਕਪੜੇ ਪਾ, ਧੂੜੀ ਸਿਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾ, ਸੁਆਹਾਂ ਮਲ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਤੇ ਖੋਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨਰੋਆ ਰੱਖਣਾ. ਰਿਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਵਿਚਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਕਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਦਮ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਜੋਧਾ ਕਹਿਲਾਇਆ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ‘ਬਲਵੰਤ ਸਬਦ ਕੀ ਚੌਂਕੀ ਕਰੇ’ ਅਤੇ ਸੌਦਰ, ਆਰਤੀ ਅਤੇ ਸੋਹਿਲਾ ਪਿਛੋਂ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪਾ ਕੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਫਿਰ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠਦੇ ਤੇ ‘ਏਕ ਪਹਰ ਰੈਨ ਜਬ ਬੀਤੇ’ ਤਾਂ ਸੁਖਾਸਨ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਦਿਨ ਰੈਨ ਚਲਦਾ। ਲੰਕੀਂ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਉਠਦੇ। ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਰਸ ਵੀ ਪਾਂਦੇ। ਖੜੂਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣ ਗਿਆ ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਜੋ ਜੀਵਨ ਅਖਾੜਾ ਜਿਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬੜੀ ਭਾਵ-ਪੂਰਤ ਬਾਤ ਭਟ ਕਲਸਹਾਰ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬੜੀ ਔਖੀ ਕਾਰ ਹੈ ਸਬਦ ਕਮਾਉਣਾ, ਪਰ ਜੇ ਟੁਰੇ, ਉਹ ਹੋਲੇ ਫੁਲ ਹੋ ਗਏ, ਨਿਰਭਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਸੰਸਾਰ ਸਾਗਰ ਜੋ ਤਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ. ਤਰ ਗਏ।

“ਉਇ ਜੁ ਸੇਵਹਿ ਸਬਦੁ ਸਾਰੁ,

ਗਾਖਤੀ ਬਿਖਮ ਕਾਰ,

ਤੇ ਨਰ ਭਵ ਉਤਾਰ,

ਕੀਏ ਨਿਰਭਾਰ।”

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪੰਥ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੇ ਵਸੋਬੇ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਕੋਈ ਜਨ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਧਰਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਵਸੀ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵਸਣ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਉਹਨਾਂ ਸਭ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕੀਂ ਵਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਭਟ ਜਲੂਨ ਨੇ ‘ਤੀਰ ਬਿਪਾਸਿ ਬਣਾਇਓ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਗੰਢਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ, ਧਰਮ, ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ, ਮਨੁੱ ਸਿਮ੍ਰਤੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਿਪਾਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਗੰਢ ਖੋਲ੍ਹ ਪਾਸੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਵਹਿਮ, ਭਰਮ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲੈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰਾਹ ਸੁਖਾਵਾਂ ਕਰਦੇ। ਬਣਾਵਟ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਬੜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਸੀ :

ਅੰਨ ਬਹੁਤ ਭੁਖੇ ਲੱਗੀ ਜੇਵਣਾ।

ਭਰੇ ਉੱਤੇ ਭਰੇ ਨਾਹੀ।

ਅੰਨ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ਨਾਹੀ।

ਸਵਨਾ ਤਾਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਨੀਂਦ ਆਵੇ।

ਨੀਂਦ ਬਗੈਰ ਸਵਣਾ ਨਾਹੀ।

ਗਾਫਲ ਹੋਇਕੇ ਦੇਹੀ ਕੋ ਦੁਖ ਨਾਹੀ ਦੇਵਣਾ।

ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਇਸੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਅਸਲ ਰਸ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਸਭਿਰਸੁ ਦੇਹੀ ਅੰਦਰ ਪਾਏ।' ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਭੱਜੇ। 'ਘਰੇ ਅੰਦਰਿ ਕੋ ਘਰਿ ਪਾਇ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਠਾਈ ਅਤੇ 'ਘਰਿ ਮਹਿ ਵਸਤੁ ਅਗਮ ਅਪਾਰਾ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਿੱਤੀ। ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰਕਤ ਤੇ ਇਕਾਤੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਦਮੀ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਡ ਦਰਸਾ ਕੇ ਪੂਰਨ ਤੇਰ ਤੇ ਨਵ-ਜਨਮੇ ਧਰਮ ਜਾਂ, ਠਾਠ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਕਿਸ ਆਦਰ ਵਿਚ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਲਗਾਓ ਕਿ ਅਕਬਰ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਵਿਛੋਣੇ ਵਿਛਾਏ ਤਾਂ

'ਅਕਬਰ ਸੁਜਾਨ ਪਗ ਨਹੀਂ ਧਰਾ।

ਨਿਜ ਹਾਥ ਉਠਾਏ ਕਿਨਾਰੇ ਕਰਾ।'

ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਸਾਖੀ ਨੂੰ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਲਿਖਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਕਬਰ ਇਕ ਲੱਖ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਸੀ।¹

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੁਣ ਕੁਝ ਐਸੀ ਸੀ :

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸਿਖ ਉੱਠਦੇ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਇਕਾਤ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦੀ। ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ, ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ। ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਭ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਣ ਜਾਂਦੇ। ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਮੰਨਦੇ। ਕਦੇ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦਿੰਦੇ। ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਰੱਖਦੇ। ਭਲੇ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਨਸ਼ਰ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਨਾ ਦਿੰਦੇ। 'ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਧਰਮ ਕਮਾਈਐ' ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਟੁਰਦੇ। ਧਨ, ਪੁੱਤਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਰ ਮਾਨ, ਸਭ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਨਦੇ। ਨਫੇ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਪੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਦੇਵੀ ਦਵਤਾ, ਮੜ੍ਹੀ ਮਸਾਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਦੇ। ਮਹੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾ ਮੰਨਦੇ। ਚੰਗਾ ਮਹੂਰਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ।

ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ, ਗ਼ਮੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਆਸਰਾ

1. ਤਾਰੀਖ-ਸਿਖਾਂ ਗੁਰ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ, ਪੰਨਾ ੧੩੧।

ਲੈਂਦੇ। ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਉਹ ਖਿੜਕੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚੌੜੇ ਜਗਤ ਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਹਵਾ ਝੁੱਲੀ। ਖੋਖਲੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਕੂੜੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਜੁੱਲੇ ਹੇਠਾਂ ਕੌਮ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਵਧਣ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਦਕਾ ਕੌਮ ਨਿਖੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤੇਲ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਮੋੜਵਾਂ ਉੱਤਰ ਭੋਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਨਹਿਰ ਪੁਟਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਲ ਦੀ ਨਹਿਰ ਵਗਦੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਬੁਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ। ਇਹ ਬਚਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨਿਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਦਾ ਘਰੁ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਜਿਥੇ 'ਜ਼ਹਰ ਕਹਰ' ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰੁ ਹੋਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਐਸਾ ਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ। ਜਿਤਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹੜੱਪਾ ਹੈ, ਨਾਲੰਦਾ ਹੈ, ਪਟਨਾ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਛੜੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੂਦਰ ਕਹਿਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬਸਤੀਆਂ ਵੀ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਿਫਤੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਖੌਤੀ ਪਛੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੱਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਾਗੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਾਕੀ ਛੱਤ ਜਗਤ ਕੋ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ ਇਵੇਂ ਰਾਜ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਰੱਖੀ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਛੀ ਚੋਪਟ ਵਾਂਗ ਬਿਠਾਲਦੇ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਭ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਰਦਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਮਨੋਤ ਵੀ ਏਤੀ ਤੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਦਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ। ਭਗਤ ਮਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ : ਪੁਰਖਾ ! ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਰਜਾਵਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁੱਧਾਂ ਮੋਟੀਆਂ। ਸੋ ਐਸਾ ਤੀਰਥ ਰਚੀਏ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਮਿਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਰੈਲੀਂਗ ਪੁਆਇੰਟ' ਰਲ ਮਿਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਬਣਿਆ। ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਵੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕੇ ਦਰਸਨ ਇਸਨਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਨਿਰੀ ਖਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਚਾਅ ਵੀ ਭਰਦੇ ਸਨ ।

ਭੱਟ ਕਲ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਅਭੈ ਪਦਵੀ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਾਦੂ, ਜੇਤਰ, ਮੰਤਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਨਾਲ ਉਧਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਠਾਕੁਰ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਦਿੱਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਰੋਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਾਜਿਆ ਤੇ ਭਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖਾਲੀ ਸਰੋਵਰ ਰੂਪੀ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ-ਰੂਪੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਜਗਤ-ਦੇਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨਗੇ ।

ਤਿਨ ਭਉ ਨਿਵਾਰਿ ਅਨਭੈ ਪਦੁ ਦੀਨਾ,
ਸਬਦ ਮਾਤ੍ਰ ਤੇ ਉਧਰ ਧਰੇ ।
ਕਵਿ ਕਲ ਠਾਕੁਰ ਹਰਦਾਸ ਤਨੇ,
ਗੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰ ਅਭਰ ਭਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨੀ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਚੂਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣੀ :

‘ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਖਾਸ ।
ਅਮਰ ਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸ ।
ਚਾਰੋਂ ਗੁਰ ਕੀ ਮਰਜੀ ਸੰਗਾ ।
ਪ੍ਰਗਟਾਯੋ ਤੀਰਥ ਇਹ ਚੰਗਾ ।’

ਸੋ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਸੱਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ।^੨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਜੋਧ ਤੇ ਭਾਈ ਦੋਸੀ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਪੁਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਫਰਮਾਇਆ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਰੋਕਾਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਤੀਰਥ ਹੈ । ਬੁਟੇ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ‘ਸਾਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪੰਜਵੇਂ ਕੀ’
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿੱਖਵਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਟਿਕੇ ਮੱਖ ਭੰਗ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਂ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਵਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਫਸੀਲ ਬਣਾਈ ਸੀ । ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ । ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਜਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਥੇ ‘ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਲ’ ਹੋਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਤਨੀਆਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਕੋਈ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਐਸਵਰਜ, ਵਿਖਾਵੇ ਜਾਂ ਆਪਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਤਰਨ ਤੇ ਤਾਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਕੋਹੜੀ ਘਰ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰਨਾ 'ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ' ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਦਰਸਾਉਣਾ ਸੀ।

ਸਾਖੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਜੋਗੀ ਨੇ ਜਦ ਇਕ ਰਸਾਇਣ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਦੇ ਇਕ ਜੋਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂਬੇ ਤੇ ਰਗੜਿਆਂ ਸੋਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਸਾਇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਗੁਣ ਹੈ? ਜੋਗੀ ਦੇ ਦੱਸਣ ਤੇ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਭਰ ਰਾਖ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਜਲ ਵਿਚ ਐਸੀ ਤਾਸੀਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਹੜੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਨਰੋਂਆ ਹੋ ਜਾਏ, ਸਾਰੀ ਪੋਟਲੀ ਹੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੇਧਰ) ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਜਾਣ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਗਲਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ, ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਨਵਾਬ ਜਲੇਧਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਹੋ ਲੋਕ ਜੂਝੇ ਸਨ, ਉਹ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦਰਸਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਉਥੇ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਡਿੱਠੀ ਸੀ। ਕੋਠਿਆਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਤਕ ਨੇ ਜੰਗ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਗਰ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਉਹ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਚੁਣਦੇ ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ, ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਦੇਖੀ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਸੰਤੋਖਸਰ, ਰਾਮਸਰ, ਲਾਹੌਰ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਖੂਹ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਖੂਹ ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਛਿਹਰਟਾ ਵਡਾਲੀ, ਗੰਗਸਰ, ਦੀਵਾਨ ਖਾਨਾ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹੱਲ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ), ਦਵਾਖਾਨੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਅਸਥਾਨ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਮੰਤਵ ਲਈ ਉਸਾਰੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਸਾਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਮ ਸੀ। ਇਹ 'ਹਰ ਲਈ ਸੀ।' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੁਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੁਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਮੰਦਰ ਉਸਾਰੀ ਦੇਖੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਨੌਂ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਜਬਰੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ ਜੋ ਸਭ ਨੂੰ ਖਿੱਚੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੱਖੇ ਤਾਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣੇ। ਫਿਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕੁੱਟ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਰੱਖੇ, ਸਗੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਕੁੱਟਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ, ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਦਰਮਿਆਨ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਬੁੰਗਾ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਘੰਟਾ ਘਰ (ਅਜਾਇਬ ਘਰ) ਵਾਲਾ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿਚਾਲੇ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਰੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੱਛਮ-ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਬ-ਪੱਛਮ ਦੀ ਵਿੱਥ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਸੀ।

ਫਿਰ ਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੀ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਦਾ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ, ਚਹੁ ਚੱਕਾਂ ਦਾ, ਚਾਰੇ ਮੁਕਤੀਆਂ ਦਾ, ਚਾਰ ਆਸਰਮਾਂ ਦਾ ਤੇ ਚਾਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੱਖ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਚਹੁ ਤਰਫਾਂ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਚਾਰੇ ਫਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਹਰ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਅੰਖਰਾਂ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਚਾਰੇ ਆਸਰਮ ਹਰੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਹਨ । ਚਾਰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ, ਉਦਾਸੀ, ਵੈਰਾਗੀ, ਨਿਰਮਲੇ ਸੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਆ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ ਹਨ । ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਬਿਭੂਤੀ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਚਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਬਿਬੇਕ, ਵੈਰਾਗ, ਖਟ ਸੰਮਤੀ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਇਥੇ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਤਹ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ । ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੰਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ । ਫਿਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗੁੰਬਦ ਬੈਠਵਾਂ ਤੇ ਕੰਵਲ ਪੁੱਠਾ ਹੈ । ਇਕ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਝਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀਵਨ ਹਰਕਤ ਦਾ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ । ਉੱਡਦੇ ਪੰਛੀ, ਝੁੰਮਦੇ ਹਾਥੀ, ਦੌੜਦੇ ਘੋੜੇ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ । ਜਿਸ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਦਖਣ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲੰਕੀਂ ਦੌੜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਮੌਤ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ । ਬਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਠੰਢੀ-ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਹੁਮਕਦੀ ਰਹੇ । ਹੁਮਸ ਕਦੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, 'ਬਰਸਾ ਮਹਿ ਬਡ ਹੋਤ ਬਹਾਰ' ਛੇ ਹੀ ਰੁੱਤਾਂ ਸੁਹਾਣੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਮੁੜਕਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਤੇ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ।

‘ਗੁੰਖਮ ਮਹਿ ਸਵੇਤ ਨ ਜਵੇ ।

ਹਿਮ ਰੁਤ ਮਹਿ ਪਾਲੇ ਨਹਿ ਹੋਵੇ ।’

ਫਿਰ ਪਰਕਰਮਾਂ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਮਿਲਾਂਦੇ ਪੁਲ ਦਾ ਫਾਸਲਾ ੮੪ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਜੋ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਧਾਰ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ ਲਾਏਗਾ ਉਸ ਦੀ ਦੁਰਾਸੀ ਕੱਟੀ ਜਾਏਗੀ ।

ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਾਰ ਸੋਟੇ ਤੋਰ ਤੇ ਉਹ ਹੀ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਹੁਣ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਵੱਧ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸਿਰੀਦਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ । ਆਪ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਨਿੱਤ ਦੀ ਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਭਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਚਿਤ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਰਾਹੀਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਪਈਆਂ ਅਟਕਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ । ‘ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ’ ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਦੇ । ਇੰਤ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ‘ਭਗਤ ਗਿਆਨ’ ਦੀ ਬਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਿਖੜਿਆ ਉਲਝਿਆ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ, ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸਮਝਾਂਦੇ, ਸੋਧ ਦੇਈ ਜਾਂਦੇ ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਪਿਛੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਰਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਦਤ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਬਿਹੁ ਕਾਰਨ ਤੜਪ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸਾਜਨਾ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਤੀ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ' ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਛੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਰ ਕੁਝ ਹਟਵਾਂ ਮੇਰਾ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਵੇਗਾ।

ਤੋਰ ਪਿਤਾ ਬਚ ਕਹੇ
ਪਾਛੇ ਮੁਹਿ ਇਹ ਭਾਇ ।
ਸੁਤ ਤੁਮਰਾ ਤੁਮਰੇ ਨਿਕਟ
ਮੇਰੇ ਤਖ਼ਤ ਬਨਾਇ ।

ਸੋ ਇਹ ਹੁਕਮ ਪਾ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂਕਿ ਜਿਸ ਭਾਰ ਹੇਠ ਲੋਕੀਂ ਦਬੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਟੇ। 'ਧਰਾ ਭਾਰ ਸਭ ਦੂਰ ਨਿਵਾਰੇ।' ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀ ਸੰਭਾਲ ਇਹ ਰੱਖੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਇਸ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨੀਂਹ ਆਪੁ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖੀ। ਗਵਾਹੀ ਹੈ :

‘ਕਰ ਅਰਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ,
ਪੁਨ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਰਤਾਇ ।
ਪ੍ਰਿਥਮ ਨੀਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਰਖੀ
ਅਬਚਲ ਤਖ਼ਤ ਸੁਹਾਇ ।੩੮।
ਕਿਸੀ ਰਾਜ ਨਹਿ ਹਾਥ ਲਗਾਯੇ,
ਬੁੱਢਾ ਐ ਗੁਰਦਾਸ ਬਣਾਯੋ’ ।੩੯।

ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਿਆਸ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਕਿਨਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਦ ਘਰ ਘਾਟ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਚੰਦ ਦੀ ਹੀ ਸਰਾਰਤ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘਰੇਡ ਨੇ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ੧੬੩੦ ਨੂੰ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਰੋਣਕਾਂ ਮੁੜ ਆਈਆਂ। ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਈ। ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਜਤਾਂ ਪਾਈਆਂ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਹੁਣ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਤਨਾ ਸੁਹਣਾ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਨੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੇਡਾਰੀ ਨੇ ਮੁਲਾਸਤ-ਤਵਾਰੀਖ ਜੋ ਉਸਨੇ ੧੬੯੫-੯੬ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ, ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ : ਹੋਬਤਪੁਰ-ਪੱਟੀ, ਦੁਆਬਾ ‘ਬਾਰੀ’ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਗਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਗਨੇ ਅੰਦਰ ‘ਚੌਕ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦਪੁਰ’ ਇਕ ਨਗਰ

ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਧੀਆ ਬਾਗ ਤੇ ਪਾਵਨ ਸਰੋਵਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੇ-ਸੁਮਾਰ ਲੋਕੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਥੋਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਚਾਲ ਢਾਲ ਵਿਚ ਇਰਾਕੀ ਘੋੜੇ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਈਆਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ।

ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਖੜਾ ਰਖਿਆ ਜੋ ਅਣਖ, ਜੁਰਅਤ ਤੇ ਮਰਦਾਨਗੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਵੇਲੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਭੇਟਾ ਚੰਗਾ ਸਸਤਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਜੁਆਨੀ ਹੋਵੇਗੀ । ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਇਕ ਕੌਮੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ । ਆਪ੍ਰੰ ਦੇ ਕਿਰਪਾਨਾਂ 'ਮੀਰੀ' ਤੇ 'ਪੀਰੀ' ਪਹਿਨ ਲਈਆਂ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ : 'ਸਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਪੰਥ ਦੀ ਪੀਰੀ ਖਿੱਚ ਲੈਣੀ ਹੈ ਤੇ ਸਸਤਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਕਰ ਮੀਰੀ ਦੀ ਮੀਰੀ ।' ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰਾਜ ਜੰਗ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਰਾਜ ਜੰਗ ਹੈ । ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਪਿਆ ।

‘ਅਬ ਰਾਜ ਸਾਜ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਧਰਿਓ,
ਅੰਤਰ ਜੰਗ ਦੁਰਾਇ ।’

ਕਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਾਹਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਉਣੀ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਰਦੇ ਉਸਰ ਗਈ ਸੀ । ਨਗਾਰੇ ਵੱਜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਝੂਲਦੇ ਸਨ । ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸੀ । ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਕੁ ਅੰਤਰ ਸੀ ਜਦ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਪੁੱਜਦੇ, ਸਸਤਰ ਕਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮੰਗਵਾ ਕੇ, ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਅੰਗ ਸਜਾਂਦੇ ।

‘ਪੁਨ ਉਦੇ ਦਿਵਸ ਗੁਰ ਸਸਤਰ ਮੰਗਾਵੈ,
ਰੁਮਾਲ ਪੁੰਝ ਨਿਜ ਅੰਗ ਲਗਾਵੈ ।’¹

ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਚਿੱਟਾ ਬਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ² ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਘੋੜੇ ਤੇ ਕਰਦੇ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਸੁਹੇਲਾ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਜੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਰ ਜੋਰੂ ਵਲ ਕਿਸੇ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ । ਅਣਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ । ਪਰ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਇਹ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਪੁਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਹੈ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਜ ਨੂੰ ਪਾਉਣਗੇ । ਸਭ ਤੋਂ

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ।

2. ਸੁਏਤ ਬਾਜ਼ ਤਤ ਗਿਆਨ ਸਰੂਪ

ਗੁਰੂ ਹਸਤ ਕਮਲ ਸਦ ਸਜਤਿ ਅਨੂਪ । ੩ । (ਸਾਖੀ ਪੰਜਵੀਂ)

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਕੱਲ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਸਨ । ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ :

‘ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਜੋਤੀ ਆਹੀ ਬਾਜ਼ ਸੁਪੈਦ ।

ਜੋ ਇਸ ਦੇਸ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦੇ ਪੈਦ ।’

(ਚਰਣ-੬)

ਨਿਗਲੀ ਇਕ ਝਾਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਦੇਖੀ ਕਿ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਨਾ ਵਰਤਿਆ। ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜਦ ਦੂਜੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਮੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਅਣੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਧਰਿਆ। ਢਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋਖੀ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਖੋੜੇ ਪੈਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਸਾਉਣਾ ਵੀ ਢਿੱਲਾ ਨਾ ਪਵੇ, ਸਿੱਖੀ ਲਈ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਐਸਾ ਥਾਂ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਜਿੱਧੀ ਪਹੁੰਚ ਦੋਖੀਆਂ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਐਸਾ ਨਗਰ ਉਸਾਰਿਆ ਜਾਏ। ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੫੨ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੨੭ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਹੰਡੂਰ ਤੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ (੧੬੧੧) ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾਉਣ। ਹੰਡੂਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸੁਖਾਵੀਂ ਥਾਂ ਭਾਲ ਸਹਿਰ ਵਸਾਉਣ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੰਡੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਧਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਦਿਖਲਾਈਆਂ ਪਰ ਉਹ ਇਤਨੀਆਂ ਉਚੇਰੀਆਂ ਤੇ ਦੁਰੇਡੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਗਮ ਜਾਣ, ਇਰਾਦਾ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਨਕ ਮੱਤ ਤੋਂ ਗੋਰਖ ਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਤ ਦੇ ਕੇ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਹਿਲੂਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਉਥੇ ਪੁੱਜੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਰਮਣੀਕ ਸੀ, ਰਤਾ ਕੁ ਦੁਰਾਡੇ ਵੀ ਸੀ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਘਿਰੀ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਉਥੇ ੧੬੨੪ ਵਿਚ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡੀ ਅਤੇ ੧੬੨੬ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਿੰਮੇ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਨਗਰੀ ਵਸਾਉਣ। ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ।

ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਹ ਨਗਰ ਹੈ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ (੧੬੨੬) ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਤਾਰਾ ਚੰਦ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਾਰਫਤ ਆਬਾਦ ਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਸਣ ਦਾ ਵਰ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਆਏ ਹੋਏ 'ਚਰਨ ਕਮਲ' ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜੇਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ।¹

ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਈਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਇਕ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਕਠਨ

1. ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰਨ ਦਾ ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਨੂੰ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਗਰ ਜਾਇ ਪਾਇਆ।'

ਤੁਪ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਮਨ ਟਿਕੇ ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਵੀ ਦੋੜ ਦੋੜ ਜਾਏ। ਸੋਜਮੀ ਬੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਬਕਰੀ ਪਾਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਦੁੱਧ ਤੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਸ਼ੇਰ ਵੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਸਾਈਂ ਜੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਡੇਂ ਘਰਾ, ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੀਂਜੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਆ। ਬੱਚੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਐਸਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਭਰਨਾ ਹੀ ਚਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਅ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦੀ ਦੁਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਧਰ ਆਏ। ਬੁੱਢਣ ਜੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਦਾ ਸੁੱਤਾ ਜਾਗ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਰੋ ਚਲ ਪਈ। ਵਿਫ਼ਫ਼ਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ :

‘ਅਬ ਹੁਮ ਕਾਸ ਗਏ ਸਤ ਹੋਇ,
ਬੰਨਹੁ ਮਨ ਸਤਿਨਾਮ ਪਰੋਇ।’

ਜਦ ‘ਫਿਰ ਕਦ ਦਰਸਨ ਹੋਣਗੇ’ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਟਿਕ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ। ਦਰਸਨ ਹੋਣਗੇ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ (ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ) ਆਵੇਗਾ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਆਵਾਂਗੇ। ਬਚਨ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਕਰੀ ਚਰ ਕੇ ਆਈ। ਦੁੱਧ ਚੋਇਆ ਤੇ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਜ਼ਰੂਰ ਪੀਂਦੇ ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਪੀਂਜੂ ਦੇ ਘਰ ਰਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਉਧਾਰ ਰਹਿਆ। ਮੰਗ ਕੇ ਦੁੱਧ ਪੀਆਂਗੇ।’ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਹੁਕਮ ਫਲਦਾ ਡਿੱਠਾ। ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੁਹਾਂਦਰਾ, ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਕਦ ਆਉਣਗੇ ਦਾ ਪੁਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਦੇ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਗਏ ਤੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ, ਸਸਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ : “ਸਾਈਂ ਜੀ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਓ।” ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸਕਣੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਪਰ ਦਿਥ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈ। ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਰਦਮ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਦੁੱਧ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤੇ ਛੋਟੀ ਹੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਤਕੀਆ ਉਥੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਤਕੀਏ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਕਰੀਆਂ, ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਦੀਆਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਮਕਾਨ, ਧਰਮਸਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਾਏ। ਇਸਦਾਤਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਾਗ਼ਾਂ ਦਾ ਨਗਰ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ‘ਚਰਨ ਕਮਲ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਤੇਰ ਤੇ ਉਸਾਰਿਆ। ਬਾਉਲੀ ਵੀ ਬੁੱਢਣ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਕੀਏ ਲਾਗੇ ਹੀ ਬਣਾਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕਣ ਨਾਲ ਰੋਣਕਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਮਾਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ

ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਕਿਤਨੇ ਬੇਟੇ ਹਨ?' ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, 'ਪੰਜ ਬੇਟੇ ਤੇ ਇਕ ਬੱਚੀ ਹੈ।' ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸਭ ਤੁਹਾਡੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਗ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਤਪ ਤਪਸਿਆ ਕਮਾਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਧੂਣੀਆਂ ਰਮਾਈਆਂ। ਬਾਬਾ ਅਲਮਸਤ, ਭਾਈ ਗੋਇੰਦਾ, ਭਾਈ ਫੁਲ ਜੀ ਤੇ ਬਾਲੂ ਹਸਨਾ ਨੇ ਹਰ ਨੁੱਕਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਦਾਸੀ ਕਿਤਨੇ ਨਿਰਮਲ ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਖੁਲਾਸਤੁ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਉਹ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਚੌਥੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਉਦਾਸੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੇ ਇਹ ਪੈਰੋਕਾਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਫ਼ਾਹ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੰਦਗੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦ) ਚੰਗੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਅਨੰਦ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।' ਇਹ ਸਭ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਸੀ। ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁੱਜਰਾਂ ਤਕ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਅਪਣਾਈ। ਤਿੱਬਤ, ਖਤਾਨ ਤੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤਕ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਤ ਜਦ ਗੁਰੂ ਦਰਸਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਵਾਇ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਚਾਅ ਅਤੇ ਜੁਗਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਭੋਰਉ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮੁਰਤੀ ਤਕ ਨੱਕ ਵੱਢ ਲਿਆਉਣਾ ਦਰਸਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਉੱਚੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੇ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਜੁੜ ਗਏ ਸਨ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਦੀ ਅਨਿਨ ਭਗਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਝੰਡਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਗ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ ਕਹੀ।

ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਤੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਦੇ ਢੂੰਡਾਉ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਦੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ (੩ ਮਾਰਚ, ੧੬੪੪) ਤੇ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਨੇ ਦੋਲਤ ਖਾਨ ਕਾਕਸਾਲ ਦੀ ਇਕ ਰੁਬਾਈ ਲਿਖੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਿਤਾਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਰੁਬਾਈ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਉਹ ਦੋ ਵੱਡਮੁੱਲੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਹਨ : 'ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈਣਾ।'

‘ਜਾਂ ਦਾਦਨ ਵ ਦਿਲ ਬੁਰਦਨ ਈ’।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ‘ਸਿਖ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਔਰ ਨਾਤਾ।’ ਕਿਤਨੇ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤੋਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਲਦੀ ਚਿਤਾ ਤੇ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਸੜ ਮਰਨਾ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਨਾ ਰੋਕਦੇ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਆਹੂਤੀ ਪਾ ਦੇਣੀ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਠੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਸਭ ਹੀ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਆਦਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਭ ‘ਬਾਬਾ’ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਣ ਕਿ ਨੁਹਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਝਲੀ ਪਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ‘ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਦੀਨ-ਦੁਨੀ ਦਾ ਟਿੱਕਾ।’ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੜੇ ‘ਧੀਰਜਵਾਨ, ਗੁਣਵਾਨ, ਬਰਕਤਿ ਵਾਲੇ ਆਹੇ ਬੁਧਵਾਨ’,¹ ਅਤੇ ਨਿਮ੍ਰ, ਦਿਢ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਧੀਰਮਲ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਵਿਖੇ ੧੩ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੬੮੩ (੧੮ ਫਰਵਰੀ, ੧੬੨੬) ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧੀਰਮਲ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਇਆ ਜੀ (ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ) ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੜੇ ਚਤੁਰ ਤੇ ਧਾਤੁਰਬਾਜ਼ ਸਨ। ਮਾਂ ਅਨੰਤੀ ਪਾਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਪਲ ਵੱਡੇ ਹੋਏ। ਸਾਚਸ਼ੀ ਸੁਭਾ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਜ਼ਹਾਨ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰੇ ਪਰ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਾ ਚੱਲੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ² ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ੩੦ ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੬੨੬ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਨਿਹਾਲੀ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸੀ। ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਲੇ ਹੀ ਬਚਨ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ, ਵੈਰਾਗ, ਅਸਲ ਜੋਗ ਤੇ ਪੂਰੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ (੧੬੩੪) ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ਕੇਵਲ ੪ ਕੁ ਸਾਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਲੈ ਲਿਆ। ਜੋ ਵੀ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰ ਮੰਨਦੇ। ‘ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਦਿਤੇ ਸਤਿ ਭਾਇ।’ ਇਕ ਵਾਰ ਨਵੀਂ ਸਿਲਾਈ ਪੇਸ਼ਾਕ ਪਹਿਣ ਬਾਬਾ ਸੈਰ ਕਰਦੇ ਜਦ ਫੁਲ ਗਿਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ: ‘ਬੇਟਾ, ਦਾਮਨ ਸੇਕੋਚ ਦਲੋ’ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਜਾਮਾ ਸੰਭਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਮੇਟ ਕੇ ਵੀ ਬੈਠਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਸ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰ ਕੇ ਪਾਈ ਹੋਈ ਲੀਹ ‘ਸਹਿ ਟਿਕਾ ਦਿਤੋਸ ਜੀਵਦੈ’ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਕਥਨ³ ਮੁਤਾਬਿਕ ‘ਤਿੰਨ ਬਰਸ ਆਪ ਸਲਾਮਤਿ ਰਹੇ’। ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ, ਬਾਬਾ

1. ਏਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ, ਚਰਣ ਸਤਵਾਂ।

2. ਏਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ।

3. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ‘ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ’ (ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਦੇਖੋ।

ਅਣੀਰਾਇ, ਬਾਬਾ ਸੂਰਜਮਲ ਤੇ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਡੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਤਾ ਪੌਤੇ ਨਿੱਕੇ ਦਾ ਆਦਰ'।

ਇਹ ਨਿਰਾ ਆਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ 'ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਗੈਪ' (ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਪਾੜ) ਦੀ ਵਿੱਥ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਲਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ, ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪੰਤਰੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ (ਦਾਦਾ ਜੀ) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਸਦਾ ਲਈ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀ-ਪਾੜ ਮੇਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਤੇ ਨਾ ਜਨਰੇਸ਼ਨ ਗੈਪ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ 'ਕਮਿਯੂਨੀਕੇਸ਼ਨ ਗੈਪ' ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਕਰਮ ਤੇ ਨੇਮ ਬਾਰੇ ਇਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚਿਤ ਕੰਮਲ ਤੇ ਹਿਰਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ।¹ ਇਸਨਾਨ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਸੌ ਇਕ ਗਾਗਰ ਨਾਲ ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।²

‘ਏਕ ਸੌ ਏਕ ਗਾਗਰ ਜਲ ਭਰੇ।

ਤਾਂ ਸੋ ਮਜਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕਰੇ।’

ਇਸਨਾਨ ਉਪਰੰਤ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ, ਫਿਰ ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਉਂਦੇ। ਹੁਣ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦਾ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਚਰੂਰ ਖੇਡਣ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਜੀਵਤ ਹੀ ਪਕੜਦੇ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੇ।

ਗੁਰਿ ਮੈਂ ਰਾਖੈ ਪਾਲਨਾ ਹੋਇ।

ਖਾਨ ਪਾਨ ਦੁਖ ਤਿਨੇ ਨ ਕੋਇ।

ਇਕ ਰੱਖ (ਸੈਕਚੂਯਰੀ) ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੰਖੀ, ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਪਲਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਇਤਨਾ ਕਰਦੇ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਉੱਠਦੇ ਉੱਠਦੇ ਹੀ ਚੋਟ ਗੱਡੇ ਲਗਵਾ ਲਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਇਤਨੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

ਜੋ ਸਿਖ ਗੁਰਬਾਣੀ ਭੈ ਕਰੈ।

ਬਿਨ ਪ੍ਰਯਾਸ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰੈ।

ਜਿਨ ਭੈ ਅਦਬ ਨ ਬਾਣੀ ਧਾਰਾ।

ਜਾਨਹੁ ਸੋ ਸਿਖ ਨਹੀਂ ਹਮਾਰਾ।

ਜੋ ਸਫ਼ਾਖਾਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਦਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਮੁੱਛ ਦਾ ਵਾਲ ਖਵਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਭੇਜੀ ਹਰੜ ਤੇ ਲੋਂਗ ਨਾਲ ਨਰੋਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੀਰ ਤੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਕਸੀਦਾ ਵੀ

1. ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ

2. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ 'ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ' (ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਦੇਖੋ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਆਦਲ ਫੈਜ਼ ਹਸਾਨ ।¹
ਹਿਰਸ ਬੁਖਲ ਹਰਕਤ ਸੈਤਾਨ ।
ਵੈ ਫਕੀਰ ਰਬ ਕੀ ਜਾਤ ।
ਬੇਖਾਹਸ਼ ਜਾਹਰ ਕਰਾਮਾਤ ।
ਵਲਾਇਤ ਵਲੀ ਅਲਹ ਆਰਫ਼ ਕਮਾਲ ।
ਜਿਨ ਕੋ ਮਿਲੇ ਰਬ ਕੀ ਹੋਇ ਵਿਸਾਲ ।
ਆਰਫ਼ ਮਆਰਫ਼ ਫ਼ਕਰ ਪਾਕ ਜਾਤ ।
ਜਿਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਸੋ ਹੋਇ ਨਿਜਾਤ ।²

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਦਾਰਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ :

‘ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸੁ ਭਲੇ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਯਾਰੇ ।
ਸਤਿਸੰਗ ਅਭਿਲਾਖਤੇ, ਪਰ ਹਰਹਿ ਬਿਕਾਰੇ ।’

ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਾ ਜਿਹੇ ਫ਼ਕੀਰ ਸੂਭਾਅ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੋਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲਦਾਰ ਦਰੱਖਤ ਉਪਜ ਪਵੇ, ਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਇਲ, ਬਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੰਸ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਦਾ ਬੰਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

‘ਤੁਰਕੋਸਨ ਕੇ ਬੰਸ ਮਝਾਰੇ ।

ਸੂਭ ਮਤਿ ਉਪਜਯੋ ਜਨ ਬੀਚਾਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ) ਵਿਖੇ ਵਸਦੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਹੀ ਇਕੋ ਘਰ, ਸੱਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ । ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜ ਕੋਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ।

ਸੁਲੱਖਣੀ ਪਤਿ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਮ ਰਾਇ ਭਾਤਾ ।

ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਝੁਠ ਵੀ ਕਦੇ ਛੁਪਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਨ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਾਸ ਉਘੜ ਜਾਏਗਾ । ਪੰਨਾ ੫੫੭ ਤਕ ਬਰਾਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਕੋਂ ੪

1. ਸਦਾ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

2. ਸਾਖੀ ੧੪, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਸਭੇ ਬਾਕੀ ਛੇ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਲਿਖੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਵਾਂਗ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਹੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ ੫੬੨ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਸਫ਼ਾ ੫੫੮ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਸਫ਼ੇ ਤਾਂ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਪੰਨੇ ਵੀ ਬਦਲਾਉਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਗਰੋਂ ਸਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪਾਏ ਹਨ।

ਫਿਰ ਬੋਲੀ ਵੀ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਮਾਤਰਾਂ ਤੱਕ ਘੱਟ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਗੱਲ ਤੱਕੋ ਕਿ ਇਕੋ ਆਦਮੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਲੜਕੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਦੀ ਵੇਲੇ ਵੱਡੀ ਲੜਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਜੇ ਉਸੇ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਮੰਨ ਲਵੋ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਵਾ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਐਸੇ ਖਿਆਲ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਸਵਾ ਸਾਲ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਤੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਬੈਠੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸਾਲ, ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਵਰ ਢੰਡਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਸਤਾਈ। ਇਹ ਸਭ ਉਜਾਂ ਹਨ ਜੋ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਚਾਈ ਸਭ ਪੜਦੇ ਪਾੜ ਝਾਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੨ ਮਾਰਚ ੧੬੫੦ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ
 ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਛੇ ਸਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਨ।
 ਦਾ ਜਨਮ 'ਖਟ ਬਰਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਛੋਟੇ'।¹

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਚਤੁਰ, ਦੂਸਤ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। 'ਰਹਤੇ ਬਹਤੇ' ਸ਼ਬਦ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਜਣਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਿਸਾਬੀ ਕਿਤਾਬੀ, ਲੇਖੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਬੜੀ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਹੀ ਗੱਲ ਭੁਲਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਅਨੇਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਨੇਜ਼ਾ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਪਰਾਗਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲੱਖੀ ਦਾਸ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਹੀਰਾ ਨੰਦ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ ਸੀ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਤਨੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਦਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਨ, ਮਹਿਮਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਹੈ।
 ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—
 ਰਾਵੀ ਸਮੀਪ²
 ਖਡੂਰ ਵਿਖੇ ਪੁੰਨ

1. ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ।

2. ਕਰਤਾਰਪੁਰ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਮੈਂ ਚੀਨ ਕੈ ਲੀਜੈ ।
 ਸੋਮ ਸਰੋਵਰ !
 ਏਕ ਲਾਹੌਰ ਮੈਂ^੨
 ਕੀਰਤ ਜੂ ਪੈ ਦੋਇ^੩ ਸੁਨੀਜੈ ।
 ਦੋਇ ਪੂਰ ਦਿੱਲੀ ਕੇ ਮਧ ਬਨੇ ।
 ਪੂਰ ਅਨੰਦ ਤਾਹੀ ਤੇ ਆਨ ਧਰੀਜੈ ।
 ਏਕ ਨਦੇਰ ਬਿਖੈ ਦਿਸ ਦੱਛਨਿ
 ਇਹ ਦਸ ਦੇਹੁਰੇ ਜਾਨਿ ਸੁ ਲੀਜੈ ।

ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਤੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ
 ਕਿ ਉਹ ਆਤਮ ਰਸੀਦੇ, ਗਿਆਨੀ, ਕਹਾਣੀ
 ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਕੀਰਤਪੂਰ ਕਰਾਣੀ ਦੇ ਸੂਰੇ, ਸਿਧ ਸਾਧਕ, ਰਬ ਤੱਕ ਰਸਾਈ
 ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਬ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਹੁੰਦੇ ਸਨ ।
 (ਮੁਸਤਜਾਬੁਲ ਦਾਵਾਤ)

“ਇਸ ਪੰਥ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਵਾਜ ਹੈ ।
 ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਸੂਰ ਵਿਚ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਆਸ਼ਿਕ ਹਨ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ
 ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਪੜਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਲੱਥ
 ਗਏ ਹਨ । ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਮਿਤ੍ਰ, ਸ਼ਤਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ
 ਇਕ ਸਾਮਾਨ ਹਨ । ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਰੰਗ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨਾਲ ਬੇਜੰਗ ਜੀਉਂਦੇ
 ਹਨ । ਜਿਤਨਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ 'ਤੇ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
 ਆਪਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ (ਗੁਰੂ) ਦਾ ਨਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਜਪਦੇ
 ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਦਿਲੋਂ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸੇਵਾ
 ਕਰਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਓਪਰਾ ਤੇ ਬੇਸਿਵਾਣ, ਚੋਰ, ਧਾੜਵੀ ਤੇ ਮੰਦ ਕਰਮੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ।
 ਉਸ ਆਏ ਨੂੰ ਭਾਈ, ਮਿਤ੍ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਜਥਾ ਜੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।”

ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਭਾਈ ਸਾਧ
 ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਭਾਈ ਸਾਧ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪਾ ਕੇ ਬਲਖ ਤੋਂ ਇਰਾਕ ਘੜੇ ਲੈਣ
 ਲਈ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ
 ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਲਖ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ-ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ
 ਖ਼ਬਰ ਸੂਰਤ ਲੈ ਜਾਓ, ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ : “ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਿਛਾਹ
 ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਸਕਦਾ । ਜੇ ਥੋੜੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਘਰ ਬਾਲਣ ਬਥੇਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ
 ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ।’ ਪੁੱਤਰ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਹੁਕਮ ਤੇ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ,

1. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ।
2. ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ।
3. ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਤਾਲ ਪੁਰੀ ।
4. ਇਕ ਸੀਸ ਗੰਜ ਤੇ ਦੂਜਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ।

ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਮੁੜਿਆ। ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਭਾਈ ਸਾਧ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ਾਦੀ ਗ਼ਮੀ ਵੇਲੇ ਇਕ ਰੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।” ਐਸਾ ਆਚਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਪਾਸ ਐਸੇ ਹੀ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਰੋਅਬ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਤਾਬ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੈਂਡਾ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਸਿੱਖ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ-ਚਿਤ, ਪਾਕ-ਦਿਲ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ¹ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। □

---

1. ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਜੀਵਨੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਕਿਤ ‘ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ’ ਦੇਖੋ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ

ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੭ ਜੁਲਾਈ ਸੰਨ ੧੬੫੬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਪੁਰ, ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕੌਟ ਕਲਿਆਣੀ ਤੇ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਦਾ ਹਿਸਟਰੀ ਐਂਡ ਸਿਖ ਗੁਰੂਜੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਨ ਵਿਖੇ ਹੋਆ ਲਿਖਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ। ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਐਸਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਦੇ ਲਿਖਦੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਮਨਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਉਝਾਂ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਾਰ ਦੋਂਦੇ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨਿਰਲੱਜਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਹੇਠਾਂ ਉੱਚਾ ਮਰਾਤਬਾ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਡਿਪਲੋਮੈਸੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਫੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਛੁਟਾਉਣਾ ਹੀ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਨੇ ਮੱਕਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ ਮਰਦਾਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਪੁਰਾਤਨ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਪਹਿਲਾ (੧) ਹੀ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ^੨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸੰਮਤ ੧੩੬੧ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ

1. ਪੰਨਾ ੧੩੧
2. ਪੰਨਾ ੩੩੧

ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਮਹੀਨਾ ਸਾਵਨ ਦਿਨ ੧੦ ਇਕ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਵਤਾਰ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ' ਲਿਖਿਆ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ :

“ਜਨਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ,
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਘਰ।
ਤਿਨ ਕੇ ਉਦਰ।
ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਸੈਂ ਜਾਨੀਐ।”

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਦਰ ਇਹ ਕਰਨਗੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੌਮਲ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾ ਖਿੰਦਿਆ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆਵਦਾ ਸੀ। ਤੇਜ਼ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਅਧਭੂਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਧਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਖੰਤ ਹੈ—

ਸੂਰ ਸੂਰ, ਤੁਲਸੀ ਸਸੀ।
ਉਡਗਨ ਕੇਸ਼ ਦਾਸ।

ਜੋ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਵਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਬਣਿਆ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਡਿੱਠਿਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਅਰਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।' ਸੰਤ ਨਰੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਦਨ ਜਾਂ ਮਦਨ ਸਮ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਠਵੇਂ ਮਹਲ, ਹਰ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤੇ ਰਵ ਸਮ ਤੇਜ ਅਨੂਪ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਧੀਰਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਬੈਠਣ ਜੋਗ ਹੋਏ ਤਾਂ ਚੋਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਤੇ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਾਠ ਬੜੀ ਲੈਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਤਨੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪੰਥੀ ਵੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਛੁਹਲੇ ਸਨ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਸ਼ੀਲ। ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੁਰਅਤਿ ਅਤੇ

1. ਮਨ ਖਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਸੰਤ ਵਾਂਗੂੰ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ।

ਨਿਰਭੈਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਵੀ ਲਾਡ ਲਭਾਂਦੀਆਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਚਾਅ ਵਿਚ ਮਿਉਂਦੇ ਹੀ ਨਾ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

“ਲੀਲਾ ਕਰੇ ਸੰਗਤ ਸਭ ਮੇਲ।

ਜਿਮ ਰਾਮ ਚੰਦ ਦਸਰਥ ਘਰ ਕੇਲ।

ਸ੍ਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸ੍ਰੋ ਲਾਡ ਲਭਾਵੇ।

ਜਿਉ ਰਾਮ ਕੁਸ਼ਲਿਆ ਚਲਤ ਦਿਖਾਵੇ।”¹

ਨੈਨ ਕਮਲ ਵਰਗੇ ਅਤੇ ਛਾਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਦੇਖਦੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਦੇ ਲਗਦੇ। ਮਤਿ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਮੱਥਾ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਜੇਦ ਨੁਹਾਰ ਪਾਵਨ ਕੋਸਾਂ ਦੀ ਲਿਟ ਡਿਗਦੀ ਤਾਂ ਇੰਤ ਲਗਦਾ ਕਿ ਗੰਗਾ (ਘਸ ਮੈਲੀ ਜਿਹੀ) ਜਮਨਾ (ਡੂੰਘੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਲੋਰੀ ਭਾਅ ਮਾਰਦੀ) ਨੂੰ ਛੂਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਸਦਾ ਚਮਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦੋ ਕੁੰਡਲ ਜੋ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਡਿਗਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦੇ।

ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤਿ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ :

‘ਜਸ ਭਗਟ ਉਦਾਚਲ² ਗਿਆਨ ਭਾਨ ਹੋਵੈ ਉਦੈ।’

ਗੱਲ ਕੀ, ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਉਪਜਦੀ। ਜੋਤ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪੈਂਦਾ ਲਗਦਾ। ਨੂਰ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਆਲਮ ਛਾਇਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਕਰਣੀ, ਕਵਿਤਕਾਂ ਤੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਲਕ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਸਹਲੇ ਹੀ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜੀ ਪੰਖੀ ਤੱਕ ਨੂੰ ਖੋਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚਾਂਦੇ, ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦਰਦ ਕਰਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੰਡਾਂਦੇ, ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਦੇ, ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦੇ ਅਤੇ ਸਾਹਜਹਾਨ ਦੇ ਮੰਗਣ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਤਤਕਾਲ ਹਰੜ ਤੇ ਲੱਗ ਭੇਜਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਮਾਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਰੀਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਹੀ, ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸੀ। ਰੂਸ, ਕਾਬਲ, ਬਿਹਾਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਫਕੀਰ ਤੇ ਸਾਧੂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਆ ਕੇ ਪਰਸਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਪ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਤੇ ਅਮਿਟ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਸੁਣਾਵੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸੰਚਲਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਵੰਡਾਂਗੇ,

1. ਸਾਖੀ ਪਹਿਲੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ

2. ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜ ਜਿਸ ਦੀ ਓਟ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਦੀ ਕੁਝ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗੇ। ਸੁਭਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਚਿੜਾ ਚਿੜੀ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਂਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਖਟ ਘਾਲ ਜੋ ਅੰਨ ਦਾਣਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਧੌਕੇ ਸੁੱਕਣੇ ਕੱਢੇ ਤੇ ਪਾ ਦੇਂਦਾ। ਇਕ ਚਿੜੀ ਚਿੜਾ ਨੇਮ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ। ਚੰਗੇ ਚੁੰਗਦੇ ਤੇ ਉੱਡਣ ਵੇਲੇ ਦੋ ਦਾਣੇ ਚੁੰਡ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਆਉਂਦੇ। ਐਸੇ ਬਰਕਤ ਪਈ ਕਿ ਘਰ ਬਾਹਰ ਭਰੇ ਗਏ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ ਨਾਲ ਦਬੋਚਿਆ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਯਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਪ ਪਖੰਡੀ ਸੀ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਕਹਿਲਾਂਦਾ ਸੀ। ਭੁੱਲੇ ਭਾਲੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਧਨ ਬਟੋਰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਖੰਡੀ ਦਾ ਹਸਰ ਸਦਾ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਰੂਪੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਆਪ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਜਾਗੋ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਪਿਆਰੇ।

ਜਲ ਦੀਜੈ ਮੁਹਿ ਪਿਆਸ ਅਧਾਰੇ।

ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਉੱਚੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ।

ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣਾ ਆਸਣ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਭੂ-ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ।

“ਭੂਮਾਸਨ ਸੈਨ ਦਿਆਲ ਤਹਾ ਕੀਆ।

ਭਜਨ ਹੋਤ ਨਿਸ ਬੀਤਤ ਭਇਆ।”

ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਚਿਕਨੀ ਕੁੰਨੀ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਠੀਕਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਮਕਣ ਨਾਲ ਚਿਕਨਤਾ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਹੈ। ‘ਰਵ ਤੇਜ ਚਿਕਨਤਾ ਨਿਕਸਹਿ ਭਾਈ।’ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜੋ ਸਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਥਿੰਦੇ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ‘ਸਿਰ’ ਤੇ ਚਮਕਣ ਤੇ ਹੋਰ ਤੇਜ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

“ਤੈਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜੋ ਪੜੇ।

ਅੰਤ ਕਾਲ ਉਚੇ ਪਦ ਖੜੇ।”

ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਘਰ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਲੱਖਦੇ ਜਿਸ ਘਰ

“ਚੂਕੇ ਸਮੇਂ ਅਥਿਤ ਜੋ ਆਵੇ,

ਕਰ ਭਾਓ ਭਗਤਿ ਤਿਸ ਤ੍ਰਿਪਤ ਭੁਗਾਵੇ।”

ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਉਪਮਾ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ ਪਾਸ ਸਨ ਪਰ ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿਸੇ ਤੇ ਹੱਥ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੌਧੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹ ਸੁੱਕਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬਰ-ਬਰ ਕੰਬਦੇ ਹੋਣ।

ਸੰਨ ੧੬੩੪ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਮੰਦਾ ਚਿਤਵਨਾ ਬੰਦ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ੧੬੪੪ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਸੋਚ ਵੀ
ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਬਦਲ ਲਈ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵੇਲੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੁਰੰਤ ਹਰੜ ਤੋਂ ਲੋਗ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਿਜਵਾਇਆ
ਸੀ ਉਹ ਦੇਖ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ
ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਯਹ ਦੁਨੀਆ ਸਭ ਹਿਰਸ ਹਵਾਇ।
ਨਹੀਂ ਹਿਰਸ ਜਿਸ ਫ਼ਜ਼ਲ ਖ਼ੁਦਾਇ। ੧੬।

ਦੇਹਰਾ : ਜਾ ਕੋ ਫ਼ਜ਼ਲ ਅਲਾਹ,
ਤਿਸ ਹਿਰਸ ਬਖੀਲੀ ਨਾਹ।
ਮੈਂ ਦੇਖਤ ਜਾਨਤ ਸੁਨਤ ਹੋਂ,
ਕਾਮਲ ਘਰ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ^੧। ੧੭।

ਇਹ ਹੁਣ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ 'ਦਾ ਅਦਬ
ਦਾਰਾ ਰੱਜ ਕੇ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉੱਪਰ ਦਾਰਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦਾ ਚਹੇਤਾ ਲੜਕਾ ਸੀ ਅਤੇ
ਰਾਜ ਡੋਰ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ
ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਬੇਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਇਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਦਾਰਾ ਫਿਰ ਵੀ ਆਗਰੇ
ਵਿਚ ਬਾਪ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਸੂਬੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਾਰਾ ਨੇ
ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੰਧਾਰ ਫ਼ਤਹ ਕਰ ਕੇ ਮੁੱਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਠਾਲ
ਮਿਲਾਏਗਾ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਡੀ ਫ਼ੌਜ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਆਪਣੇ ਹੇਠ
ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਸੁਜਾਹ ਕੋਲ ਬੰਗਾਲ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਮੁਰਾਦ ਕੋਲ ਗੁਜਰਾਤ ਸੀ।

ਸਤੰਬਰ ੧੬੫੭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਬੀਮਾਰ ਹੋਇਆ। ਬੀਮਾਰੀ ਇਤਨੀ ਵਧੀ ਕਿ
ਉਹ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜ-ਕਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਣ ਜੋਗਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ
ਤੇ ਦਾਰਾ ਹੀ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਵਲੋਂ ਫ਼ਰਮਾਨ ਭਕ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।
ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਨੇ ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ
ਦਾਰਾ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਾਦ ਨੇ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਸੁਜਾਹ ਨੇ
ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀਆਂ
ਖ਼ਬਰਾਂ ਖ਼ੁਫ਼ੀਆਂ ਤੌਰ ਤੇ ਭੇਣ ਰੱਸ਼ਨਾਰਾ ਵਲੋਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ
ਮੁਰਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢਿਆ ਤੇ ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਮਾਰਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਧਰਮਤ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਸਮ ਖਾਨ ਨੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ
ਪਰ ਹਾਰ ਹੋਈ। ਮੁਰਾਦ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਗਰੇ ਵਲ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਸੁਜਾਹ ਤਾਂ

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ ੩, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ।

ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਕੋਲੋਂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਖੇ ਹੀ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੁਰਾਦ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ੪ ਜੂਨ ੧੬੫੮, ਸ਼ਾਮੂ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਮੂ ਗੜ੍ਹ, ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਦਸ ਮੀਲ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਦਾਰਾ ਆਗਰੇ ਆਇਆ ਪਰ ਇਤਨਾ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਾਪ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਤਕ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹੋਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀਆਂ ਜੇਤੂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਕਰੇ।

ਪਰ ਆਗਰੇ ਵਿਚ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਕਿ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭੱਜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਇਬ ਗ਼ੈਰਤ ਖ਼ਾਨ ਉਸ ਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਾਥੀ ਵੀ ਸੀ। ਮਾਲ ਧਨ ਵੀ ਦਾਰਾ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸੀ। ੫ ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਜਦ ਦਾਰਾ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦਾਰਾ ਨੇ ਡੇਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਲਗਾਏ। ਦਾਰਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਆਗਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ ਤੇ ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਵੀ ਪੁੱਜ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ। ੮ ਜੂਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਾਰਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜੋਤਾ। ਹੁਣ ਦਾਰਾ ਪਾਸ ਦੇ ਹੀ ਰਾਹਸਨ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਅਲਾਹਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੁਜਾਹ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਆਗਰੇ ਤੇ ਹੱਲਾ ਕਰੇ ਤੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਜਾਏ। ਉਸ ਪੰਜਾਬ ਜਾਣਾ ਹੀ ਚੁਣਿਆ। ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ¹ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਨੇ ਵੀ 'ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਅੰਡਰ ਮੁਗ਼ਲਜ਼' ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੮੫ 'ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਦਾਰਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।² ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਦਾਰਾ ਨੱਠ ਭੱਜ ਜਾਏ। ਦਾਰਾ ਨੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰਤ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ।

ਦਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੋਣਾ ਸੁਣ ਉੱਧਰ ਹੀ ਗਿਆ। ਤਲਵਨ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਿਪਾਹ ਸਲਾਰ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ

1. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਆਪਸ ਮਹਿ ਭਯਾ ਜੰਗ।

ਹਾਨ ਯੁੱਧ ਦਾਰਾ ਭਈ, ਤਹਾ ਚੇਤਿਓ ਸਤਿਗੁਰ ਰੰਗ। ੧੧।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੭)

2. Pursued by Aurangzeb he (Dara) begged his help.

ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਈ ਰੱਖੇ ।

ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਦਰਿਆਉ ਉਤਰ ਦਾਰਾ ਸਿਕੋਹ

ਸਤਿਗੁਰ ਸੋ ਕੀਆ ਮਿਲਾਪ ।

ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਣਿਆ,

ਦੇਖ ਅਮਿਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ।

ਉਸ ਦੀ ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀ ਤੇ ਜਗ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਦੀਨ ਦਾ ਰਾਜ ਉੱਤਮ ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬਿਆਸ ਤੇ ਰਾਵੀ ਤੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਜਾਏ । ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ : “ਹਮ ਪਾਛੇ ਆਵੈ ਫੌਜ ਤੇ ਦੋ ਪਹਿਰ ਅਟਕਾਇ ।” ਸਤਿਗੁਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਘਾਟ ਤੇ ਦੋ ਪਹਰ ਪਹਿਰਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ । ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਬਿਟ-ਬਿਟ ਤੱਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ।

“ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਘਾਟ ਬੰਦ ਕਰ ਲੀਨਾ ।

ਤੋਪਖਾਨਾ ਸਨਮੁਖ ਧਰ ਦੀਨਾ ।

ਦੋ ਪਹਰ ਲੱਗ ਘਾਟ ਬੰਦ ਗੁਰ ਕੀਆ ।

ਕਾਹੂ ਕੋ ਉਤਰਨ ਨਹੀਂ ਦੀਆ । ੨੮ ।”

ਰਾਵੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ । ਚੌਧਰੀ ਲੰਘਾਹ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਕੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਰਾਵੀ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ।

੨੩ ਜੁਲਾਈ ੧੬੫੮ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ । ੩੦,੦੦੦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫੌਜ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ । ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ਼ਦਾਦ ਦਿੱਤੀ । ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਉਘਾ ਨਾਂ ਰਾਜਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵੇਲੇ ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੇਗਮ ਨਾਦਿਰਾ ਨੇ ‘ਬੇਟਾ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ । ਤਿਆਰੀਆਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਦਾਰਾ ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਗ਼ਲਤ ਨਿਕਲਿਆ । ਦਾਰਾ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲਗਾਏਗਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ੨ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ । ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਦੇਖ ਉਸ ਨੇ ੬੦ ਮੀਲ ਉਪਰ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ‘ਤੇ ਹੀ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ‘ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਿਆ । ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਤਲਵਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ੭ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕੀਤਾ । ਦਾਰਾ ਨੇ ਦਾਉਦ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆ ਰਹੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਸ ਦੇ ਉਰਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਰੋਕੇ ।

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਪਿਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਚਲਾਕੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਦਾਉਦ ਦੀ ਇਕ ਜਾਅਲੀ ਚਿੱਠੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਲਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਮੋਕਾ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਪੈਸੇ ਕਰੇਗਾ, ਐਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਿਜਵਾਈ ਕਿ ਦਾਰਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏ। ਦਾਰਾ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਧਰੋਂ ਕਾਬਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮਹਾਬਤ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਮਦਦ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦਾਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਨੱਸਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ੧੪ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਰੋਪੜ ਪੁੱਜਾ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰੋਪੜ ਹੀ ਰੁਕਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਾਰਾ ਦੇ ਭੱਜ ਉਠਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ। ਖਲੀਲ-ਉਲਾਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੜ੍ਹ ਸ਼ੇਕਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤਾਹਰ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਭਜਾਇਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਦਾਰਾ ਦੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਤੇ ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਚਾਏ। ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਖਲੀਲ-ਉਲਾਹ ਖ਼ਾਨ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾਰਾ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਦਾਰਾ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਉਦ ਜਿਹੇ ਵਛਾਦਾਰ ਜਰਨੈਲਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਦਾਉਦ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਧ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਨਾਦਿਰਾ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਸਿੱਧ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮਲਕ ਜੀਵਨ ਜੂਨਾ ਪਾਸ ਉਹ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਦਾਰਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਟੇ ਸਿਪਰ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਥੇ ਖਲੀਲ ਕਰਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਦਾਰਾ ਬੇਸ਼ਕ ਮੁੱਗਲ ਤਖ਼ਤ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ, ਸਾਦਿਕ ਤੇ ਆਲਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਂ ਸਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਸਫ਼ੀਨਤ-ਉਲ-ਔਲਿਆ, ਮਜ਼ਮਾ-ਉਲ ਬਹਿਰੀਨ (ਦੋ ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦੱਸੀ ਸੀ) ਅਤੇ ਸਰ-ਇ-ਅਸਰਾਰ (ਵੱਡਾ ਰਹਸ, ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਗਰੇਬਾਂ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਸੀ) ਲਿਖੀਆਂ। ਉਸਦਾ ਤਖੱਲਸ ਕਾਦਿਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾਰਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਦਿਕ' ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

1. ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਬਾਈ ਸੌ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬਿਆਸਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਕੰਢਾ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਧਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਦਾਰਾ ਮੁਲਤਾਨ ਵਲ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। (ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼—ਸਫ਼ਾ ੬੩੦)

ਪਰ ਇਹ ਜਚਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਾਰਾ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪੁ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਗਏ ਸਨ।

“ਮਹਾ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗਏ।

ਮਹਾਂ ਆਨੰਦ ਮੰਗਲ ਸੁਖ ਭਏ।

(ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ੧੬, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੱਤਵੀਂ)

ਖੁਲਾਸਾਕੁਤ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਕੰਢੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਝੜਪ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ।

ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਕਿ ਪਿਉ ਦੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਿਰ
 ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। 'ਕਾਟਾ ਸੀਸ
 ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਤੱਖਤ ਪੱਗ ਧਰਾ।' ਕਈ ਖੂਨ ਦੇ ਦਰਿਆ ਉਸ ਤਰੇ। ਕਈ
 ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਬਣਾਏ। ਕਈ ਕੇਦੋਸ਼ੇ ਮਾਰੇ। ਕਈ ਰੱਬ ਦੇ
 ਪਿਆਰੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੇ। 'ਫਕੀਰਾਂ ਸੋ ਮਨ ਧਰੇ
 ਅਦਾਵਤ।' ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਮੌਲਾਣਿਆਂ, ਮੁਫਤੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲ
 ਖਰੀਦਿਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਹ
 ਦਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੀ ਹੀ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਕ ਦਿਲਵਾਇਆ
 ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੱਲ ਨਾ ਗੋਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਹੀ ਤਾਂ
 ਉਹ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਕਿ ਦਾਰਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ 'ਮਨ ਮੈ ਨ
 ਧਾਰਾ ਡਰ ਜਰਾ ਭਰ ਸਾਹਿ ਕੇ।' ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਭਾਵੇਂ ਤੱਖਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ
 ਰੁਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵਾਬ ਖਲੀਲ ਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ
 ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ।

ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੱਭ ਤੋਂ
 ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਮਨਸਬ ਵਾਲਾ ਜ਼ਾਲਮ ਖਾਨ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਕੇ
 ਹੱਲੇ ਸਭ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਉਸ ਚਾਰ ਕੁ ਪੜਾਅ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਕੱਚਾ
 ਮਾਸ ਖਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਪੇਟ ਅਜਿਹਾ ਸੂਲ ਪਿਆ ਕਿ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ
 ਗਿਆ। ਫੌਜਾਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਈਆਂ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਨਾਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਪਰ
 ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਇਕ ਅਮੀਰ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਤੇ ਅਜੇ ਇਕ ਮੰਚਲ
 ਕੀਤੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ—

"ਤਿਸ ਅਮੀਰ ਕੋ ਰੋਗ ਕਛੁ ਭਇਆ।

ਬਢਾ ਰੋਗ ਤਹਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।" (ਸਾਖੀ ੧੭, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੭)

ਫਿਰ ਕੰਧਾਰ ਦੇ ਦੂਰੀਏ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਹੀ
 ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮੱਚ ਗਈ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੇ ਨਾਹਰ ਖਾਨ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਦਾਮਲਾ ਪਿੰਡ
 (ਜਗਾਧਰੀ ਨੇੜੇ) ਪੁੱਜਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਥੇ ਦੀ ਵਬਾ ਫੈਲ ਗਈ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ
 ਥਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।^੧ ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਿਸਨੂੰ
 ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਟਾਲ ਜਾਏ ਜਾਂ ਮੁੜ ਆਵੇ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪੰਨਾ ੮੮੨।

2. ਪੁਨਿ ਔਰ ਅਮੀਰ ਕੀਆ ਤਾ ਕੀ ਠੋਰ

ਤਾ ਕੋ ਰੋਗ ਭਇਆ ਕਛੁ ਔਰ।

ਕੇਤਕ ਬਾਰੀ ਫੌਜ ਪਠਾਈ।

ਜੋ ਗੁਰ ਪਰ ਕਰੇ ਚੜ੍ਹਤੀ ਜਾਈ। ੨੬। (ਸਾਖੀ ੧੭)

ਸੈਕਾਲਿਫ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਹੱਥ ਭੇਜੀ। ਸ਼ਿਵ ਦਿਆਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਬੇਲਾਗ ਸੱਚੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਤ ਪ੍ਰਸਤੀ, ਧੂਣੀ ਰਮਾਣੀ, ਕਬਰਾਂ ਪ੍ਰਜਣੀਆਂ, ਜਟਾਵਾਂ ਵਧਾ-ਉਣੀਆਂ ਤੇ ਕੋਈ ਬਣਾਵਟ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੇ ਸੁਤ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ :

‘ਘਰ ਨਾਨਕ ਫਕਰ ਬਰਾਬਰ ਬੀਨ
ਕਹੇ ਮਦਤ ਦਾਰਾ ਕੀ ਕੀਨ ।’

ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਬੁਲਾਈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਬਿਖੇੜਾ ਨ ਵਧੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣਨ ਮਗਰੋਂ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਇਹ ਕੁਹੜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਧਰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਤਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣਾ, ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ। ਡਰ ਡਰਾਵੇ, ਹੱਲੇ ਹਮਲੇ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੇ।

‘ਸਰ ਉਪਰ ਠਾਢਾ ਗੁਰ ਸੁਰਾ ।’

ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਉਹ ਚਾਤੁਰਬਾਜ਼ ਹੈ। ਤੀਜੇ, ਉਸਨੇ ਬਾਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਤੱਖਤ ਹਥਿਆਇਆ ਹੈ, ਐਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੱਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਚੌਥੇ, ਉਹ ਖੁੱਦਾ-ਪ੍ਰਸਤਾਂ ਫਕੀਰਾਂ, ਸਾਧਾਂ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਵਰਗੇ ਸਾਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ :

ਤੁਮ ਸੋ ਹਮ ਸੋ ਨਾਹੀ ਕਛ ਕਾਮ।

ਰਾਖੇ ਨਹੀਂ ਮੁਲਖ, ਦੇਨੇ ਨਹੀਂ ਦਾਮ।

ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਸਟਪਟਾਇਆ। ‘ਪੜ੍ਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤਿ ਕੰਪ ਰਿਸਾਇਆ।’ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ

ਹੋਰ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ, ਦੂਜੇ ਦਾਰਾ ਮਰ ਗਏ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਤੁਰੰਤ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਆ ਜਾਏ। ਕੁਝ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿਆ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਲਿਖੋ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਣਗੇ। ਸੋ ‘ਬਾਹਰ ਸਲੂਕ, ਅੰਤਰ ਕਪਟ’ ਰੱਖ ਪ੍ਰੇਮ ਸਹਿਤ ਲਿਖਿਆ।

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਤਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਿਜੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਰਿਆਸਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾਲ ਮਨ ਟਿਕੇ, ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ

ਭਿੱਠਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਐਸਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ ਰਾਇ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਲ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ। ਸੋ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੌਕ ਦਰਸਾਇਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਵਲੋਂ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੧੧ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਭਰਪੂਰ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰ ਸਦਕਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਬਣੇ।

‘ਸੁਤਹ ਸਿਧ ਗੁਨ ਸਕਤ ਅਪਾਰ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਰਹਿਮਤ ਕਰਦੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਬੇਟਾ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੰਕਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣਾ, ਭੈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ, ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖਲਾਉਣੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ—

‘ਸਿਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਜਗਤ, ਨਹੀਂ ਸੰਤਨ ਕੇ ਕਾਮ।’

ਨਿਹਕਾਮੀ ਨਿਰਭਗਤ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸਹਜ ਸੁਖ ਪਾਮ।

ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।

‘ਸ਼ਾਹਿ ਕੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਖੁਸ਼ੀ ਕੇ ਹੇਤ ਮਤ ਕਿਤ।’¹

ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਜੋ ਪੂਛੇ ਸੋ ਸਤ ਕਹ ਦੀਜੇ

ਕਛ ਕਰਾਮਾਤ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਜੈ। (੫)²

ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਮਾਲਸਾ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਿੱਖ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰਣ ਮਰਯਾਦਾ ਸਮਝਾਈ ਤੇ ਥਾਪੀ ਦੇਂਦੇ ਕਿਹਾ :

‘ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਇਕ ਹਾਂ। ਤੇਰੀ ਰਸਨਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇਗੀ। ਜੇ ਕੁਛ ਚਾਹੇਂਗਾ, ਉਹ ਰੰਗ ਵਰਤ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਵਰਤਣਾ, ਆਪਣੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਸਚਿਆਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਯਾਦ ਕਰਾਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ : ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗਣਾ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸਰੋਸਟ ਕਰਣੀ ਹੈ।

‘ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਛੋਡੋ

ਭੈ ਵਸੋ

ਨਾਨਕ ਕਰਣੀ ਸਾਰ।’

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੇ ਪੌਤਰੇ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਘਲੇ। ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕਰਣੀ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਬਹਿਲੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦਾ ਕਰਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਮੁਸਾਹਿਬ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿਛੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੂਰਬਾਰਧ ਬਿਸ਼੍ਵਾਸ ੩੦।

2. ਸਾਖੀ ੧੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸੰਤਵੀਰ, ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਧਨੁੱਖ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ।

‘ਭਾਈ ਬਹਿਲੋਂ ਕੇ ਗੁਰਦਾਸ।

ਅਰ ਦੂਸਰ ਤਾਰਾ ਪਿਖ ਪਾਸ।’

ਪਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਨਾਵਾਂ—ਘੁੜਾਣੀ ਦੇ ਭਾਈ ਪੰਜਾਬਾ ਅਤੇ ਜੋਕੀ ਖੁਸ਼ਾਲੀ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ੨੫ ਸਵਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਨਾਲ ਗਏ ਸਨ। ਬੱਖਤ ਮਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆ ਪੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਰੋਪੜ, ਖਰੜ, ਘੜ੍ਹਦੋਂ, ਬਹੋਂ, ਸਾਹਬਾਦ, ਥਾਨੇਸਰ, ਪਾਨੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਮਜਨ੍ਹੂ ਟਿੱਲਾ ਕੀਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਈ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪੁੱਛ ਦਾ ਉੱਤਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਦਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਫੇੜੀ ਹੀ ਸਾਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਤਿਲਕਣਾ ਇਹ ਹੀ ਸੀ। ਜਦ ਕੋਈ ਸੱਚ ਦੀ ਥਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਡਾਂਗ ਸੇਟਾ ਅਤੇ ਘਸ਼ੇਨ ਚਲਾ ਦੇਵੇ। ਕਰਾਮਾਤ ਵੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੈ। ਅਖਾਣ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਜਿਸਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਾਣ। ਇਹ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਲਾਣੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ

1. ਮਜਨ੍ਹੂ ਖੁੰਦਾ ਦੌਸਤ ਤੇ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਵਰ ਫ਼ਕੀਰ ਸੀ। ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਮਦਦ ਪਹੁੰਚਾਂਦਾ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੇੜੀ ਭੇਵਰ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਆਪ ਤਰ ਕੇ ਕੰਢੇ ਲਗਾਂਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ‘ਨਾਨਕ ਪਯਾਉ’ ਤਿਹਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲ ਪਿਆਂਦਾ ਤੇ ਟਿਥਾਹੀਮ ਨਾਲ ਵੀ ਟੱਕਰ ਲੇਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਗਵਾਲੀਅਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਇਥੇ ਹੀ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਸ਼ਨ ਘਾਟ ਸੀ।

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਾਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੋਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਦੇਹਲੀ’ ਵਿਚ ਮੁਰੱਕਾ-ਇ-ਨਬਤੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਵਾਬ ਦੌਰਗਾਹ ਕੁੱਲੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨਾਦਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ‘ਮਜਨ੍ਹੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹੀ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਗਤ ਸੀ ਤੇ ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਜੀਉੜਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਲੱਕੀਂ ਰੱਬ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਪਾਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

‘ਤੋਰਾਕੀ ਦੇ ਮੇਲੇ’ ਇਸੇ ਮਜਨ੍ਹੂ ਟਿੱਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਸਨ। ਬਹੁਤ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿਖਲਾਈਆਂ। ਜਿੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਦਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਪਹਿਲਾਂ, ਮੋਇਆ ਹੋਇਆ ਬੱਕਰਾ ਜੀਵਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਜਦ ਖੂਹ ਤੇ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬੈਠ ਗਏ ਪਰ ਚਾਦਰ ਨ ਢਲਕੀ। ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਭੋਜੀ ਗਈ ਪਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਹਰਮ ਵਿਚ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਇਨ ਬਿਨ ਕਹਿ ਦਰਸਾਇਆ। ਪੰਦਮਨੀ ਵਿਖਾਲ ਦਿੱਤੀ। ਦੋ ਚੰਨ ਇਕ ਵਾਰੀ ਚੜ੍ਹੇ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੇ। ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਘਰ ਦਿਆਂ ਦੀ ਕੁਟਲਤਾ ਦੱਸੀ। ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਹਾਰਾਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਆ ਗਏ। ਸਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਸੁਮਾਰ ਤੇ ਵੇਰਵਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਜ਼ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਦੱਸਿਆ। ਸ਼ਿਖਾਰ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਿਲੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੀ ਪਿਛਲਾ ਜਨਮ ਬਾਘ ਹੋਣਾ ਦਸਿਆ। ਬਹਿਸਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾ ਖਾ ਸਕਿਆ। ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ, ਰੁਮਾਲ ਫੇਰ ਕੇ ਕਾਲੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਬਿਨਾਂ ਬੇੜੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੜੇ ਪੈਂਦਿਆਂ ਤੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਜਮਨਾ ਦੀ ਰੇਤ ਤੇ ਅੱਗ ਵਰਸਾਈ। ਨਿੰਦਕ ਮੌਲਵੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੀ ਖਿੱਚ ਲਈ। ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਨੂੰ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਸਾਤਨਾਮ ਕਾਹਿ ਕੇ ਸਹਿਜਾਦੇ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਉਤਾਰਿਆ। ਦਿਨੋਂ ਤਾਰੇ ਦਿਖਾਏ। ਚੁੱਪੜ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਜਿੱਤੀਆਂ। ਵਥਾ ਨੂੰ ਫੈਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਮੁੱਘ ਮਾਲਾ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੜਕਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਦੁਖੀ ਡਿੱਠਾ। ਬੇਗਮ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕੀਤੇ। ਸਾਹੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਰੁਸਤਮ ਨੂੰ ਨਾਮਾਲੂਮ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੋਲੋਂ ਹਰਵਾਇਆ। ਉਮਰਾਵ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾੜਕੂਏ ਜਿਹੇ ਜੱਟ ਕੋਲੋਂ ਹਾਰ ਦਿਲਵਾਈ। ਇਕ ਪੀਰ ਗੋਂਸ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਮਰਨਾ ਦਸਿਆ। ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਲੜਕਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਪਰੀ, ਦੱਸੀ। ਰੁਫ਼ਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬੇੜੀ ਕੱਢੀ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਪਤ ਪੁਗਟ ਹੋ ਕੇ ਅਸਚਰਜ਼ ਕੀਤਾ। ਮੱਕੇ ਦੇ ਪੁਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ। ਦੋਸ਼ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਮੋਇਆ ਪੁੱਤਰ ਜਿਵਾਇਆ। ਮੋਈ ਹੋਈ ਗਾਂ ਜਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਗੁੰਮੀ ਤਸਬੀਹ ਲੱਭ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਧਾ ਦਸਿਆ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੇਵੇ ਲਿਆ ਖੁਆਏ। ਸੁੱਕਾ ਪਿੱਪਲ ਹਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੰਸ ਮੋਤੀ ਚੁਗਣ ਆਏ। ਬਨਾਵਟੀ ਮੋਤੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਸੌਦਾਗਰ ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ। ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾਈ ਰੱਖੀ। ਗੁੱਟਕੇ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਚੋਕੀ ਹੇਠਾਂ ਪਤਰੇ ਪੁਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਦਰਿਆਈ ਘੋੜਾ ਮੰਗਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਮਾਲਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਾਲਾ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਮਸੀਤ ਨੂੰ ਹੀ ਉਂਗਲੀ ਤੇ ਚੁੱਕ ਦਿਖਾਇਆ। ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ ਫਿਰਦੀ ਦਿਖਾਈ। ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਸਾਹੀ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਕੀੜੇ ਮਕੜੇ ਦਿਖਾਏ। ਜ਼ੇਬੂਲਨਿਸਾ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਜੇਦਰੇ ਤੋੜੇ। ਬੇਮੋਸਮੇ ਅੰਬ ਖਵਾਏ। ਗੰਜੇ ਨੂੰ ਵਾਲ ਦਿੱਤੇ। ਔੜ ਪਈ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਮੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਜਿਵਾ ਲਈਆਂ। ਕੱਦੂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਥਰਾ ਦੇ ਪੇੜੇ, ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਝਿੰਜਵੜੇ, ਰੇਉੜੀ ਰੰਹਤਕ ਦੀ, ਕਚੋਰੀ ਪਟਨੇ ਦੀ, ਕੜਾਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ, ਗਨੇਰੀ

ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦੀ, ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਅੰਬ, ਨਾਗਪੁਰ ਦੇ ਪਾਨ ਆਦਿ ।

ਇਹ ਸਭ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਦਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਹੋ ਗਿਆ
ਸੀ ਅਤੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਪਾਸ
ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਖਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ
ਦਾ ਹੁਕਮ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਸੰਮਤੀ ਅਤੇ
ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਸਭ
ਸੁਣ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹੱਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛੂਹੀ ਗਈ ਜਦ ਡਰਦੇ,
ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇਕ ਪੁੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬਚਨ ਹੀ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤੇ ।

ਵਾਰਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ

‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ ।’

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ ।’

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਛੇਵੀਂ)

ਦੇ ਅਰਥ ਪੁੱਛੇ । ਇਤਨੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਕੋਈ ਕਠਨ ਨਹੀਂ ਸੀ
ਕਿ ਉਹ ਕਬਰਾਂ ਸਭਦੀਆਂ ਵੀ ਦਿਖਲਾ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਅਰਥ ਸਮਝਾ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
ਜੀ ਇਸ ਮਨੋਤ ਦੀ ਕਿ ਰੂਹ (ਆਤਮਾ) ਕਬਰ ਵਿਚ ਦੱਬੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਮਿੱਠੀ
ਟਕੋਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਅਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਹ ਕਬਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੱਬੀ
ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦੱਬੀ ਰਵੇਗੀ । ਹਜ਼ਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਰੂਹਾਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ
ਨਿਕਲਣਗੀਆਂ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਹੋਣਗੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ
ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰਨ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਘੁਮਿਆਰ ਕਬਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਚਿਕਨੀ ਜਾਣ ਲੈ
ਆਏ ਤੇ ਭਾਂਡੇ ਘੜ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਆਵੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੀਕਾਂ
ਮਾਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀ ਹੀ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਚੋਟ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ
ਵਾਲੇ ਕਰਮ ਤੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ :

ਜੇ ਮੁਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹਿ

ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ।

ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ

ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ।’

(ਸਲੋਕ ਮ: ੧, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਸਤਾਰਵੀਂ)

ਕੋਈ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਵਸਤੂ, ਸੰਨ੍ਹ ਮਾਰ ਕੇ ਜਾਂ ਚੁਰਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ
ਘਰੋਂ ਲੈ ਆਵੇ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਵਸਤੂ ਉਸ ਦੇ
ਪਿਤਰ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ । ਉਥੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਕਿ ਚੋਰੀ
ਕੀਤੇ ਘਰੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪਿਤਰ ਹੋਣਗੇ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਸਿਆਣ
ਲਵੇਗਾ ਤੇ ਉਥੇ ਖ਼ੁਬ ਗਤਿ ਬਣੇਗੀ ਉਸ ਪਿਤਰ ਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਵਸਤੂਆਂ ਪਹੁੰਚਾਈਆਂ

ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਦਲਾਲ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਹੱਥ ਵੀ ਵੱਢੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਹੀ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ :

‘ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜੋ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ।’

ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਕੋਈ ਨੌਸ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਅਸੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ,

‘ਮਿਟੀ ਬੇਈਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ।’

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਤਾਂ ਹੀ ਗਈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸਭ ਸੁਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰਿਸਾਏ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਸੂਭਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਅਟੱਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੱਕ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਗਾਲ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੁਹੜਾ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਸ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ।

ਇਮ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਰਾਇ।

ਸੁਤ ਦਿਸਿ ਤੇ ਕੂਛ ਰਿਸ ਮਨ ਲਯਾਇ।

ਗੁਰਤਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਰਾਖਿਯੋ ਮਾਨ।

ਸ਼ਬਦ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨਿ ਬਖਾਨਿ।

ਪਹਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਬਾਕ।

ਫੇਰ ਸਕਹਿ ਕੇ ਇਨ ਮਤ ਰਾਕ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਾਹੀ ਚੌਅਬ ਹੋਠ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਸੁਤੇਤਰ ਹੈ। ਐਸਾ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਹੁਕਮ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਹੈ ਉਧਰ ਹੀ ਟੁਰ ਜਾਏ। ਬੇਸ਼ਕ ਤੁਰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਐਸਾ ਕਰੇ।

‘ਬਡ ਐਸੁਰਜ ਹੋਠ ਕਰ ਫੂਲਾ।

ਆਸ਼ੈ ਸਤਿਗੁਰ ਉਰ ਤੇ ਭੂਲਾ।

ਅਬ ਹਮਰੈ ਮੁੱਖ ਲਾਗਹਿ ਨਾਹੀਂ।

ਰਹਹੁ ਆਪ ਤੁਰਕੇਸਰ ਮਾਹੀ।

ਦਰਸਹਿ ਨਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਰਸਨ।

ਕਰਹਿ ਤੁਰਕ ਲਛਮੀ ਜੁ ਸਪਰਸਨ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼^੨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਫਰਮਾਯਾ : ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰਾ

1. Guru Nanak is a sovereign.

ਮੈਕਾਲਡ, ਜਿਲਦ ਚੌਥੀ, ਪੰਨਾ ੩੧੦।

2. ਸਾਖੀ ੧੮, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ।

ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਬਦਲਾਇਆ ਹੈ । ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ।

“ਯਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਕਾਹੈ ਕੋ ਟਾਰਾ ।
ਅਬ ਮੈ ਕੋ ਨਹੀਂ ਲਗੈ ਪਿਆਰਾ ।
ਲਿਖ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਤਿਗੁਰ ਪਠਾਇਆ ।
ਤੁਮ ਭਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਆ ਹਮਕੋ ਨਹੀਂ ਭਾਇਆ” 146।

ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਰਬ ਉਲਟ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈੜਾ ਕਰਮ ਸਭ ਕੁਝ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਧਨ, ਧਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ । ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ।

“ਕਰਨਿ ਤੁਰਕੜੇ ਕੇਰ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ।
ਆਨ ਦਰਬ ਕੀ ਤਿਸ ਤੇ ਆਮਦ ।
ਅਰਬ ਬਿਪਰਜੈ ਕੀਨ ਸੁਣਾਵਨ ।
ਹਮ ਕੋ ਭਈ ਨਹੀਂ ਯਹ ਭਾਵਨ ।”

ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਛ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜੋ ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੈਂ, ਪਿਤਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਖ਼ੱਬਰ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭਾਯਾ ।

“ਜਯੋਂ ਜਯੋਂ ਤੁਮ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਕੀਨਸ ।
ਅਜ਼ਮਤ ਬਲ ਤੇ ਹਮ ਕਰ ਦੀਨਸ ।
ਪਿਤਾ ਜਮੀਪ ਜਾਤਿ ਸੁਧ ਸਾਰੀ ।
ਤਿਨਹੁ ਥਾਤ ਨਹਿ ਨੀਕੀ ਬਿਚਾਰੀ ।” (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ਼ ੨੧)

ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਠੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਹੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ, ਹਿਰਸੀ, ਕਾਇਰ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਸ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਭਰੇਗਾ । ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੇਹਰਬਾਨ ਨੇ ਤਾਂ ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੭ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ‘ਵਾਰ ਪੀਰਾਂ ਦੀ’ ਲਿਖ ਕੇ ਨੀਵੇਂਪਣ ਦੀ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਚੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਲਾ ੭ ਹੇਠ ਮੇਹਰਬਾਨ ਕਵਿਤਾ ਰਚ-ਰਚ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਮਹਲਾ ੭ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ, ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਤੇ ਕੂਰਬਾਨੀ ਹੀ ਸੀ । ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਦੇਖ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਲ । ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਨਾ ਪਲਟਾਇਆ, ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰੇ, ਸਿਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਸ਼ਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੂੰ ਧਰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ । ‘ਬਾਦਸ਼ਾਹ

ਕੋ ਖੁਸ਼ੀ ਰੱਖਣ ਹਿੱਤ, ਕੀਨ ਲਿਹਾਜ਼, ਉਚਾਰਯੋ ਐਸ।^੧ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਆਪ੍ਰੰ
ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੇ-ਇੰਤਹਾ ਅਦਬ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬਦਲਾਏ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ
ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ :

‘ਜਿਨ ਭੈ ਅਦਬ ਨਾ ਬਾਣੀ ਧਾਰਾ।
ਜਾਨਹੁ ਸੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਹਮਾਰਾ।’

ਕਉਲ ਨਾ ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ
ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ
ਆਪਣੀ ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦਿੱਸ ਪਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ‘ਬਹੁਤ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾਈਆਂ।’
ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

‘ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ
ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਤੁਕ

‘ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੈ ਪਈ ਬੁਝਿਆਰ।
ਘੜ ਭਾਂਡੇ ਦਿਟਾਂ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪ੍ਰਕਾਰ।’

ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਲਈ ਉਸ
ਤੁਕ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਬੋਈਮਾਨ’ ਪੜ੍ਹ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ
ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਉਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦ
ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੇ ਬਚਨ ਕਿਉਂ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ
ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਖਲ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ : ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ
ਆਵੇ। ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਸੂ ਉਧਰ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ
ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ
ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੀ ਖਾਨਕਾਹ ਟਿਕਿਆ। ਉਥੇ ‘ਚੁਬੱਚਾ’ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ
ਹੈ। ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਉਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੂਹੇ ਸੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਤੇ ਇਥੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿਧਰ ਮੂੰਹ ਉਧਰ ਚਲਾ
ਜਾਏ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਰਤਾ ਹੁਕਮ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ
ਰੱਖਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਤੱਕ ਨਾ ਲਗਾਇਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਵੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਈ ਤੁਕਾਂ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ
ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨਗਰੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਕੀ ਮੁਸਤਅਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੬੦,
ਜਲੂਸ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਤੋਤੀਵੇਂ ਸਾਲ ਹੇਠ ਇਕ ਵਾਕਿਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੰਗਾਲ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਤੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਮੀਰ ਤੋਂ ਜ਼ਕ ਅਦਲ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਮੁਰੀਦ' ਬਣਾਇਆ ਜਾਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤੇ ਇਕ ਸੋ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਫ਼ੈਜ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਆਏ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਵਸਤਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਆਪੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਲਾਬਤ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਮਚਾਇਆ ਕਿ ਦੇਖਣਾ ਉਹ ਸ਼ਖਸ ਭੁੱਖਣਾ ਨਾਂਹ ਪਾਏ। ਚੋਭਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨ ਵੱਲ ਰੁੱਖ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਕ ਸ਼ਖਸ ਬੰਗਾਲ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਇਹ ਤੁਨਾ ਖਿਆਲ ਸਮਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮੁਰੀਦ ਹੋਵੇ। ਇਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਕ ਅਖਾਣ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਸੀ :

‘ਕੁਲਹਾਂ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਲੇ, ਲੈਂਦੇ ਵਡੇ ਨਿਲਜ।

ਚੁਹਾ ਖਡ ਨ ਮਾਵਈ, ਤਿਕਲਿ ਬੰਨੇ ਫਜ।’

ਇਹ ਕੌਈ ਅਖਾਣ ਨਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਹੈ। ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਲੋਕ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਸਲੋਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

‘ਕੁਲਹਾਂ ਦੇਂਦੇ ਬਾਵਲੇ, ਲੈਂਦੇ ਵਡੇ ਨਿਲਜ।

ਚੁਹਾ ਖਡ ਨ ਮਾਵਈ, ਤਿਕਲਿ ਬੰਨੇ ਫਜ।

ਦੇਨ੍ਹਿ ਦੁਆਈਂ ਸੇ ਮਰਹਿ,

ਜਿਨ ਕਉ ਦੇਨਿ ਸਿ ਜਾਹਿ।

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਨ ਜਾਪਈ ਕਿਥੈ ਜਾਇ ਸਮਾਹਿ।

ਫਜਲਿ ਅਹਾੜੀ ਏਕੁ ਨਾਮੁ, ਸਾਵਣੀ ਸਚੁ ਨਾਉ।

ਸੇ ਮਹਦੂਦ ਲਿਖਾਇਆ ਖਸਮੈ ਕੈ ਦਰਿ ਜਾਇ।

ਦੁਨੀਆਂ ਕੇ ਦਰ ਕੇਤਤੇ ਕੇਤੇ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ।

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਮੰਗਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਗਿ ਮੰਗਿ ਜਾਹਿ॥੧॥

(ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ੧੯)

ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ‘ਮੂਰਖ ਕਮਲੇ ਹਨ ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਸੋਲੀ ਟੋਪੀ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਭਲੇ ਕਮਲੇ ਹੀ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਟੋਪੀਆਂ ਵੇਡ ਕੇ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਬੇਸਰਮ ਹਨ ਜੋ ਟੋਪੀ ਲੈ ਕੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਭ ਬਰਕਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਰਕਤ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ, ਟੋਪੀ ਲੈਣ ਤੇ ਟੋਪੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇੰਜ ਜਾਣੋ ਕਿ ਚੁਹਾ ਆਪ ਤਾਂ ਖੁਡ ਵਿਚ ਸਮਾ ਨਾਂਹ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਤੋਂ ਲੋਕ ਨਾਲ ਛੱਜ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ। ਹੁਣੇ ਬਣੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪ ਤਾਂ ਟਿਕਣਾ ਸਿਖਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ, ਉਹ ਖੁਆਰ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ

ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਥੇ ਮਰ ਖਪ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

‘ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡਣਾ, ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣਾ, ਖੁਆਰ ਹੋਣਾ ਤੇ ਖੁਆਰ ਕਰਨਾ ਜੀਵਨ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੰਤਵ ਹੈ ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਬੀਜਣਾ ਤੇ ਫ਼ਸਲ ਘਰ ਲੈ ਆਉਣਾ। ਹਾੜੀ ਸਾਵਣੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ। ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡ ਮੁਰੀਦ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਘਰੀਂ ਜਾ ਹਾੜੀ ਸਾਵਣੀ ਨੂੰ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਿਰਤ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਨਾਮ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੱਟਾ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹ ਦਰਗਾਹ ਕਬੂਲ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਟੋਪੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਜਾਣੇ। ਇਹ ਟੋਪੀਆਂ ਵੰਡ ਵੰਡ, ਮੁਰੀਦ ਬਣਾ ਕਈ ਅੱਡੇ ਬਣੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਆਤਮਕ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਮੰਗ ਖਾਣੇ ਥਾਂ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਮੰਗਤੇ ਹੀ ਬੈਠੇ ਦਿਸਣਗੇ। ਕੋਈ ਵੰਡਾ ਮੰਗਤਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਛੋਟਾ।’

ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਇੰਡੀਅਨ ਲਿੰਗਯੂਜਿਟਿਕਸ ਦੀ ੨੪ਵੀਂ ਜਿਲਦ ਵਿਚ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ ਲਿਖਦੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਤਨੀ ਔਖੀ ਤੁਕ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲ ਪਿਆ, ਉਸਨੇ ਯਾਦ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਦਿਆ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕਰ ਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਹਰ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਤਰੱਦਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮਨ ਜੀਤੈ ਜਗ ਜੀਤ, ਸਹਿਜ ਪਕੇ ਸੇ ਮੀਨਾ, ਏਕ ਤੂੰਹੀ ਏਕ ਤੂੰਹੀ, ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ ਉਹ ਚੰਗਾ ਜਿ ਕਰੈ ਖੁਦਾਇ ਖੁਦਾਇ, ਮਖੀ ਮਿਠੈ ਮਰਣਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ।

ਕਈ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਵੀ ਕੱਢ ਲਿਆ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿੱਖ ਘਰ ਵਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਕ ਅੱਛੀ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।¹ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਬਹਾਨੇ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣਾ ‘ਚੰਗੀ ਨਿਯਤ’ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ‘ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਲੈ ਲਈ, ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਬਣ ਤੁੱਕ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਅਖਲਾਕੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ (ਮਾਰਲ ਵੀਕਨੈੱਸ) ਦੀ ਖੱਬਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ : ਜਿਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲਾ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਲਤ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਨਿੰਘਮ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪਤੋਬਾਜ਼ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ² ਪਰ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਸਾੜਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਾੜਾ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੋਸ ਮਨਾਇਆ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਾਕ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਲਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। □

1. The Emperor was favourably inclined towards the Sikh movement up to this period.

2. ‘The favour of politic Aurangzeb is believed to have roused the jealousy of the father.’ ਸਫ਼ਾ ੫੫, ‘ਹਿਸਟਰੀ ਔਫ਼ ਸਿੱਖਸ’—ਕਨਿੰਘਮ।

ਜੋਤ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ
 ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੀ ਗੁਰ ਪੱਦ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਂਵਾਰੀ
 ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਠਾਉਣ ਜੋਗ ਹਨ। 'ਸਰਬ ਸਹਾਰਹਿ ਗੁਰਤਾ ਭਾਰ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ
 ਵਾਕ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ
 ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਮਾਨ ਖਿਆ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਨਾਮ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁਖ
 ਰੂਪੀ ਹਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਭੱਬਕ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਨਸਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

‘ਸਿਮਰਹਿ ਨਾਮ, ਕਿ ਸੁਨਿ ਹੈ ਕਾਨਨਿ,
 ਦੁੱਖ ਮ੍ਰਿਗਨ ਕੇ ਸਿੰਘ ਜਮ ਜਾਨਨ।’

ਐਸੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛ ਤੇ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ
 ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਦੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਸਨ ਤੇ ਉਧਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਲਿਵ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆ ਕੇ ਉਪਮਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ
 ਨਾਮ ਰੋਗ ਵਿਚ ਰੋਗੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸੇ ਉਪਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਕ
 ਖੰਦੂਹੀ ਲੈ ਕੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਚੁਭੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ।
 ਜਦ ਖੰਦੂਹੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਅਜੇ ਫੁਹਾਈ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਭਕ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਪਰ
 (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਦਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ
 ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਵੱਧ ਪਿਆਰਾ ਹੈ।

ਸੂਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ “ਪੁੱਤ੍ਰ ਆਪ ਕੇ ਦੋਇਨ ਮਾਹੀ,
 ਜਿਹ ਸੋ ਪ੍ਰੀਤ ਬ੍ਰਿਧੇ ਇਮ ਚਾਹੀ।”

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ (ਗੁਰੂ) ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਪੰਘੂੜੇ ਤੇ ਰੱਖ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਚਲਾ ਜਾਏ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸੂਈ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਖੁੱਭੇ ਦੇਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਕਰਨਾ। ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਸੂਈ ਖੁੱਭ ਜਾਏ, ਉਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਲਾਇਕ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

“ਜਿਸ ਪਾਵੇ ਬਿਚ ਸੰਚਰ ਜਾਇ।
ਸ਼ਬਦ ਪਠਤਿ ਕਾਸਟ ਨਰਮਾਇ।
ਪਾਹਨ ਆਇ ਮੋਮ ਸਮ ਹੋਇ।
ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਲਾਇਕ ਲਖ ਸੋਇ।”

ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਐਸਾ ਹੀ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਉਥੇ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੂਈ ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਖੁੱਭੀ। ਸੂਈ ਲੱਕੜ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇ? ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਸੂਈ ਉਥੇ ਦੀ ਉਥੇ ਹੀ।

‘ਜਬ ਸੂਈ ਸੰਚਰਾਵਨ ਲਾਗੋ।
ਨਹਿ ਪਾਵੇ ਮਹਿ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਹਿ ਆਗੋ।
ਪਰਖਤ ਕੇਤਕਿ ਚਿਰ ਤਹਿ ਰਹਯੋ।’

ਫਿਰ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਥੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਥਾਂ ਆਇਆ ਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਪੰਘੂੜੇ ਦੇ ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਸੂਈ ਖੁੱਭੀ ਸੀ, ਇਥੇ ਵੀ ਖੁੱਭੋਟੀ ਚਾਹੀ ਪਰ ਦੇਖ ਹੋਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੂਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਧਸ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮੋਮ ਦਾ ਹੀ ਪਾਵਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੰਦਰ ਖੁੱਭੇ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕੱਢ ਲਈ।

‘ਹੁਤੋ ਮੋਮ ਸਮ, ਸਭ ਗਡ ਗਈ।
ਰਹਿਯੋ ਨਿਕਾਸ ਬੀਚ ਲੈ ਭਈ।’

ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਉਪਮਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਸੁੱਕੇ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਰਦੇ ਜੀਅ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਬੁਜਦਿਲ, ਕਾਇਰ, ਕੇਹਰ—ਸ਼ੇਰ ਸਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਚ ਕੰਚਨ ਤੇ ਮਨੂਰ ਪਾਰਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਸੁੱਕੇ ਕਾਸਟ ਹਰਿਆ’ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ। ਮੈਕਾਲਫ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ :

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲ ਦੁਵੇ ਹੋਏ ਹਿਰਦਿਆਂ ਤੇ ਕੈਸਾ ਅਮਿੱਟ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੋੜਨਗੇ ਜਦ ਸੁੱਕੇ ਕਾਸਟ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ

ਹੀ ਇਸ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਤਾਸੀਰ ਹੈ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਹੁਣ ਹੁੱਜਤਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਠਾਏ ਕਰੇਗਾ। ਇਕ ਜੁਗਤਿ ਉਸ ਵਰਤੀ ਵੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲਗਾਵੇ ਤੇ ਕਉਡੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਇਸ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾ ਕਿਹਾ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਕੋਡੀ ਦੇਣੀ ਵਿਵਰਜਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਸੋਹਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ' ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਪਾਸੇ ਮੇਵੜੇ ਭੇਜੇ, ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਪਠਾਏ ਅਤੇ ਉਚੇਰੇ ਬੰਦੇ ਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸਭ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਸੁਣਿਆ ਉਹ ਚਲ ਆਇਆ। ਸਭ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਗਲਤ ਤੇ ਕੁਹੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨ ਕਰੇ।

ਇੰਜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਖੱਬਰਾਂ ਪੁੱਜੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰੇ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਧੀਰ ਮਲ ਦਾ ਆਉਣਾ ਧੀਰਮਲ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ। ਧੀਰਮਲ ਜਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਿਖੜੇ ਪਏ ਹਨ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਪੈਣਗੇ ਜੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤੁਸਾਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ,² ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਤੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਗੱਦੀ ਨਾਂਹ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਉਪੱਧਰ ਖੜਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਭ ਸੁਣ ਫਰਮਾਯਾ ਕਿ 'ਜੋ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੀਹ ਪਾਈ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਤੇ ਹੀ ਟੁਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਤਾਂ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਲਾਇਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ ਤਾਂ ਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਰਮਾਣ ਜਾਣ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਦਰਬ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ

ਚਿਤ ਮਹਿ ਚਾਤੁਰਤਾ ਜਗ ਕੇਰੀ।

ਸੁਮਤਿ ਨ ਸਾਤਿ ਸੰਤੋਖ ਬਝੇਰੀ।

1. ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਨ, ਜ਼ਿਲਦ ਚੌਥੀ ਪੰਨਾ ੩੧੧।

2. 'ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਬ ਸੂਤ ਜਿਨ ਧਰਯੋ', ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੧੯।

ਨਾਲੇ ਬਖੀਲੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨਾਂਹ ਬਖਸ਼ੀ। ਰੀਤ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਹ ਹੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਖੀਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਕਰਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ, ਅਸੀਂ ਚੁਪ ਰਹੇ, 'ਕਰੀ ਸੂ ਕਰੀ ਅਪਰ, ਹਮ ਮਾਨੀ' ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਬੰਝੀ ਮਤ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਦਮਤਿਆਂ ਪਿਛੇ ਬਦਲਾ ਦੇਵੇ।

ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ, ਧੀਰ ਮਲ, ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਐਸ਼ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰਤਾ ਤਾਂ ਹੈ ਆਤਮ ਪਦ ਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ, ਨਿਜ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਜੁੱਟ ਜਾਣਾ। ਸਭ ਚੰਣ ਹਰ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਹੀ ਪੂਰਨੇ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲਾਭ ਹਿਤ ਦਬਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਪੁਰਸ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਸਿਆਣਾ ਲੱਗੇ, ਸੱਚ ਦੀ ਨੀਂਹ ਤੇ ਖੜੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖੋਂ ਦੇਖੋ। 'ਗੁਰੂ ਦਾਤਾ, ਗੁਰ ਹਿਵੈ ਘਰ, ਗੁਰੂ ਦੀਪਕ ਤ੍ਰੈ ਲੰਓ' ਹੈ। 'ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਕਹਾਏ ਹਨ। ਦੀਵੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾ ਜਗਦਾ ਰਹਿਆ। ਜੋਤ ਵਿਚ ਜੋਤ ਸਮਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਕੋ ਮਾਂ ਦੇ ਜਾਏ ਹਨ। ਗੁਰ-ਪਿਤਾ ਵੀ ਇਕ ਹੈ। ਪਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਮਦਮਤਾ, ਅਧਿਕਾਰੀ, 'ਅਰਥ ਲੋਭ ਕੇ ਬਸੀ ਹੈ', ਹਉਮੈ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹੈ, ਹਿਰਦਾ ਖਾਲੀ ਤੇ ਡੁੰਘੇ ਟੋਏ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਰਫ ਦਾ ਘਰ, ਭਰੇ-ਭਰੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚਿਤ, ਗਹਿਰ ਰੰਭੀਰ ਹਨ। ਗੁਰ ਜੋਤ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਪਈਆਂ। ਜਦ ਖਾਲੀ ਹਿਰਦੇ ਅਤੇ ਡੁੰਘੇ ਟੋਏ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਾਪਸ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਵਿਚੇ ਹੀ ਰੁਲ ਪੁਲ ਗਈਆਂ ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਹੀ ਕਿਰਨ, ਬਰਫ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਭਰੇ ਭਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਜਗ ਮਗਾ ਉਠੀ, 'ਸਸਿ ਘਰ ਸੂਰ ਸਮਾਯਾ।' ਸੀਤਲ ਮਨ, ਉਜਲਾ ਚਿਹਰਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚਮਕ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਵੇ ਕਿ ਚੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਨੇ ਜੋਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਧਰੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਭ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਬਚਨ : 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਇਐ ਜਿਸੁ ਡਿਠੈ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ' ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵ ਪੂਰਤ ਹਨ। ਫਰਕ ਦੇਖੋ ! ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆਂ ਸਭ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਜੁਝੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਪਾਉਣਗੇ। ਆਪਾ ਜਤਾਉਣਗੇ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸਮੁੱਚੇ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਫੌੜਨ, ਤੋੜਨ ਤੇ ਛੋਕ ਕਰਨ ਦੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੌਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਪਖੰਡ ਰਚਾਉਣਗੇ। ਕਾਢੇ ਪਾਕੇ ਗੁਰੂ

ਬਣ ਬੈਠਣਗੇ । ਸਿੱਧੀਆਂ ਤੇ ਚਮਤਕਾਰ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿੱਤ ਰਹਿਣਾ । ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਜੋਤ ਹੈ । ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਅਨੁਭਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ । 'ਗੁਰ ਅਨਭੈ, ਬਿਚ ਬਾਨੀ ਰੂਪ' ਬਾਣੀ ਹੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜੋਗ ਹੈ । ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੀ ਜੋਤੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਦਬ ਰਖਿਆਂ, ਭੈ ਰਖਿਆਂ ਸਭ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । ਇਹ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੰਗਲੀ ਹੈ, ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੀ । ਭੈ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ, ਭਗਤੀ ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ, ਗਿਆਨ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਮੁਕਤੀ ਬਿਨਾਂ ਅਨੰਦ ਨਹੀਂ । ਅੰਤਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਤੇ ਸੰਗਤਿ ਵਿਚ ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠਣਾ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਯਾਦ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਨੀਵਾਂ ਰਹਿਣਾ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਰੱਖਣੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਚੇਗਿਆਈਆਂ ਦੀ ਤਤ ਸਾਰ ਹੈ : 'ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀਂ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੇਗਿਆਈਆਂ ਤਤ ।'

ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਅਥਾਹ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਚੋਰ ਜੋਤ ਸਮਰਪੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਤੇ ਅਸਟ ਗੁਰ ਕਰੋ । ਆਪ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉਠੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਟਿਕਾ ਤਿੰਨ ਪਰਕਰਮਾ ਕੀਤੀਆਂ ।¹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਪਣਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਸਾਡੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਨ । ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਇਹ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਜਗ ਗੁਰਤਾ ਅਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਾਸ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਰਧਾ ਧਾਰੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ ।

‘ਮਾਲਕ ਲੋਕ ਪੁਲੋਕਹਿ ਕੈਰਾ ।

ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਿਹ ਭਾਉ ਘਨੇਰਾ ।’

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਸਲਾਮੀ ਦਿੱਤੀ । ‘ਭਈ ਬੰਦੂਕਨਿ ਸਲਖ ਪ੍ਰਚੰਡਾ’ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਨਗਾਰੇ ਵਜਾ ਕੇ ਧੁਨੀ ਕੱਢੀ ਗਈ । ‘ਧੁਜਨਿ ਮਹਿ ਧੌਸੇ ਧੁਕਾਰੇ ।’ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਣਾ ਤੇ ਵਜਾਉਣਾ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਧੌਸੇ ਧੁਕਾਰੇ ਸੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਮੁਅਜ਼ਮ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸਖਤ ਤਾੜਨਾ ਭੇਜੀ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਾਬਲ ਦੀ ਨਵਾਬੀ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਨਗਾਰੇ ਵਜਵਾਏ ਸਨ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਅਜੇ ਚਾਰ ਫੈਲ ਹੀ ਵਜਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਅਲਾਹ ਤੈਨੂੰ ਤੱਖਤ-

1. ‘ਹਾਥ ਜੋਰ ਕੇ ਮਸਤਕ ਟੇਕਿਓ ।

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਬਪੁ ਸੁਤ ਕੋ ਭੋਟਿਓ । (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਨਸੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਨਗਾਰੇ ਵਜਵਾਈਂ। ਇਹ ਝੰਡੇ, ਨਗਾਰੇ, ਸਲਾਮੀਆਂ, ਦੀਵਾਨ, ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਅਰੰਗਜੋਬ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਓਧਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ 'ਗਿਰਯੋ ਮੂਰਛਾ ਖਾਇ।'।

ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸੁਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਕਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਜੰਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕੇ ਜਲ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਠੰਡ ਵਰਤਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਪਤ ਹਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਖੇਤੀਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵੀ ਮੱਘ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਹੈ। ਸਰੀਰਾਂ ਬਿਨਸਨਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਕੀ ਤੇ ਕਲ ਕੀ। ਗੁਰੂ ਜੰਤ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਬਿਰਾਜ ਗਏ ਜਿਥੇ ਬੈਠਿਆਂ ਪਾਠ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਛਾਥਿ ਝੱਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਚਿਤ ਬਿਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਇੰਝ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਵਿਚ ਜਲ ਸਮਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਧਰ ਕੀਰਤਨ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਲੋਕੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਰੋੜ ਲੋਸ ਮਾਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

‘ਰਿਦਾ ਏਕ ਰਸ ਪਰਮ ਪੁਨੀਤ।

ਸਤਿ ਚੇਤਨ ਅਨੰਦ ਸੁ ਚੀਤ।’

ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਦਾ ਉੱਚਾ ਰਖਿਆ। ਸਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬੇਪ੍ਰਾਪ ਵਿਚਰੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਹੀ ਬੇਟੇ ਦੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਰਸੂਖ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈ ਨਾਂਹ ਖਾਧਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੌਹ ਮਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸ ਸਕੀ। ਉਹ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਸਨ।

ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਕੰਠ ਰੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਦੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਸ਼ਵਾਨਤਾ ਦੱਸੀ। ਫ਼ਰਮਾਯਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਰੀਰਾਂ ‘ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਥੰਡੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਢ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਵੀ ਜੀਰਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਜੈਸੇ ਬਸਤਰ ਦੇਹ ਓਢਾਨੇ,

ਦਿਨ ਦੋਇ ਚਾਰ ਭੋਰਾਹਾ।’

ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ਕੇਧ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੋੜ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੇਧ ਦਾ ਸਿਰਾ

ਤਾਂ ਅਖੀਰ ਆ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਆਸ ਕਰੇ। ਇਸ ਨੇ ਮੁਕ ਜਾਣਾ ਹੈ :

‘ਭੀਤਿ ਉਪਰੇ ਕੇਤਕ ਧਾਈਐ,
ਅੰਤਿ ਓਰ ਕੋ ਆਹਾ।’

ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਮਝਾ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਬੇੜ-ਚਿਰਾ ਹੈ। ਰਹਿੰਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਕਰਣੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਹੈ। ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

‘ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਸੈ ਸਿਰਿ ਤੋਹੀ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ੬ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੧ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਜਦ ਚਿਖਾ ਠੰਢੀ ਹੋਈ ਤੇ ਫੁਲ ਚੁਗਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਸੱਭ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਫੁਲ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ, ਜੋਤ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਕਾਸਟ ਜਰੇ ਭਸਮ ਤਿਸ ਥਾਵਾ।

ਬੀਨਤਿ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਪਾਵਾ।¹

ਉਧਰ ਹੁਣ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬੜੇ ਰਸ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਹਜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਤਸੱਲੀ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਸਬਦ ਬੋਲ ਕੇ, ਬਚਨ ਅਲਾ ਕੇ ਬੁੱਧੀ ਵਿਖੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਲਗਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਚਾਲਾਂ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਖਰੂਦ ਪਾਉਣ ਤੇ ਤੁਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਐਸੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ ਸੁਣਾਏ ਕਿ ਸੱਭ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਵਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਾਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਬਾਬਾ ਧੀਰ ਮਲ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਲ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਜਲ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰ ਕੇ ਈਰਖਾ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। □

ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਥਿ ਐਸੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂਖਮ ਸੀ ਪਰ ਤੇਜ਼ ਝਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
 ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂਦਾ। ਸਬਦ ਜਦ ਬੋਲਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮੁੱਗਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਦੇਖਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਤੇਜ਼, ਪ੍ਰਤਾਪ, ਧੀਰਜ, ਬਚਨ, ਸਿੱਧੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹਰ ਕੋਈ ਦੇਖ ਰਹਿਆ ਸੀ।¹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚੇਸਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਤੇ ਜੀਅ ਦਾਨ ਲੈ ਮੁੜਦੀਆਂ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦ ਗੁਰਦੇਵ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਉਮਾਹ ਉਮਡਿਆ। ਸਿੱਖ ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਕਰ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਢਿਲ ਨ ਲਗਾਂਦੇ।

ਇਛੈ ਪੂਰੇ ਸਿਖਨ ਕੀ ਸਿਖ ਕਰੈ ਗੁਰ ਸੇਵਾ। ੬।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਨੇ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਥਾਪ ਗਏ ਹਨ। ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਭਿੱਠੇ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਭਗਤ ਵਫਲ, ਖੁੱਦਾ ਦੋਸਤ (ਸਾਲਿਕ), ਆਰਫ਼ (ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ), ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਨ :

ਤਾਲਕ ਰਖ ਹੈ

ਖਾਲਿਕ ਸ਼ਕਤੀ।²

1. ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ।

2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੁਰਬਾਰਧ ਬਿਸ਼ਾਮ, ੩੨।

ਰਸਨਾ ਤੇ ਰੱਬ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚਨ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੇ ਘਾਉ ਤਲਵਾਰ ਜਿਹਾ ਲਗਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'ਸੈਫ਼ ਬਖ਼ਾਨ'। ਲੋਕ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਪੂਰਨ ਜਸ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਰਾਜ-ਮਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਮੈਂ ਕੀਰਤ ਪੂਰਨ ਆਹਿ'। ਸਭ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚਿਹਰਾ ਸਰਦ ਪੁੰਨਿਆਂ ਦੇ ਚੰਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਚਿੱਟਾ। 'ਸਰਲ ਸਸੀ ਤੇ ਮੁੱਖ ਸਸਿ ਅਤਿ ਵਰ।' ਮੁੱਖ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੂਰਤ ਲੱਗਦੇ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਵਿਦਿਆ ਦੀ ਮੱਤ ਮੁੱਕਦੀ ਜਾਪਦੀ ਤੇ ਅਨੁਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ। ਗੱਲ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਬਚਨ ਨਿਡਰਤਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗਾ ਦੇਂਦੇ :

‘ਬਾਨੀ ਅਭੈ, ਧਰਮ ਨੈਸਾਨੀ।’

ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜੀ ਉਦੈਚਲ ਦੀ ਓਟ ਤੋਂ ਭਗਤੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ ਹੋਵੇ :

ਜਸ ਭਗਤ ਉਦਾਚਲ, ਗਿਆਨ ਭਾਨ ਹੋਵੇ ਉਦੈ।

ਆਪ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠਦੇ। ਸੋਚਾਚਾਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਫਿਰ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਾਠ ਸੁਣਦੇ।

ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਰਮ ਪਿੱਛੋਂ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ

ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਜੀ ਬਚਨ ਸੁਣਾਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਹੁੰਦੀ।

ਪਿੱਛੋਂ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਦੱਸਦੀਆਂ, ਆਪ ਜੀ ਭਾਵਨੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਕੇ, ਨਾਮਦਾਨ, ਦੇਹੀ ਅਰੋਗ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜ਼ਦੇ। ਪੰਛੀਆਂ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਰੱਖ ਆਪੁ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਦੇ। ਸਫ਼ਾਖਾਨਾ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਲਈ ਦਾਰੂ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਆਪ ਜੀ ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਫ਼ਾਖਾਨੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਕੁਸ਼ਟੀ, ਬਿਪਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਸਿਖਾਇਆ ਪਾਲਕੀ ਅੱਗੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ 'ਰੋਗੀ ਕਾ ਤੁਮ ਖੰਡਹੁ ਰੋਗ' ਉਚਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੀਨ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਉਤਰੇ, ਆਪਣਾ ਨਿੱਜ ਦਾ ਕੁਮਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਰੋਗੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਫੇਰਿਆ। ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ ਨੇ ਪੁੱਝਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਸ਼ਟੀ ਨਰੋਆ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੇਖ ਸੁਣ 'ਫੇਰ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਬੀਮਾਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ'। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਸਦਕਾ ਰਾਜੀ ਹੋ ਮੁੜਦੇ। ਦਵਾਈਆਂ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਜੋ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰ ਦੇਂਦੀਆਂ।

ਉਥੋਂ ਬਾਗ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜਦੇ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਆਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫਿਰ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਪੁਰਖਾਰਥ ਵਿਸ਼ਾਮ ੩੨।

2. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸਾਖੀ ਪਹਿਲੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੬।

ਘੜੀ ਕੁ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨੌਚਾ-ਬਾਜ਼ੀ, ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜੰਗੀ ਕਰਤੱਬ ਜੋਧੇ ਦਿਖਾਦੇ। ਜੇਤੂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਪਾਂਦੇ ਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਮੁੜਦੇ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਸੱਦਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਲੱਗਦੀ। ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਐਸੀ ਦੱਖ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਇਆ ਆਤਮਕ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਥਾਂ-ਥਾਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ 'ਬਾਲਕ' ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ 'ਗੁਰੂ' ਦੇ ਅਰਥ ਸੰਸਾਰੀ ਪੱਖੋਂ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਘਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਂਹ ਅਵਤਾਰ, ਨਾਂਹ ਨਬੀ, ਨਾਂਹ ਪੈਗੰਬਰ, ਨਾਂਹ ਰਸੂਲ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਉਸਤਾਦ ਮੁਰਸ਼ਦ, ਟੀਚਰ ਜਾਂ ਮਾਸਟਰ। ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਨਹੀਂ। 'ਬਾਣੀ' ਗੁਰੂ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇਵਲ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਲੜ ਲਗਾਉਣ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ਤੇ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ। ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟੇ। ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਫਾਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦਾ। ਅੰਧੇਰਾ ਹੀ ਅੰਧੇਰਾ ਸੀ ਤੇ 'ਅੰਧੇਰੇ ਰਾਹ ਨ ਕੋਈ' ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਆਪ ਨਾਰਾਇਣ ਕਲਾਧਾਰ' ਜਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤੇ 'ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯੋ'।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰਕ, ਕਿਸੇ ਫ਼ਿਰਕੇ ਜਾਂ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਫ਼ਕੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ :

‘ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿਆ ਕਹਣੁ ਜਾ ਤੁਝੈ ਕਹਾਇਆ’।

ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ :

ਸਬਦੇ ਉਪਜੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ,

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵਣਿਆ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ :

ਦਾਸਨਿ ਦਾਸੁ ਕਹੈ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ

ਜੇਹਾ ਤੂੰ ਕਰਾਹਿ, ਤੇਹਾ ਹਉ ਕਰੀ ਵਖਿਆਨੁ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾਂਹ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਦ ਇਹ ਉਚਾਰਿਆ :

‘ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਤਿਸ ਕਾ ਬੋਲਾਇਆ’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਿੱਧਾ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਆਖ ਰਹਿਆ ਹੈ :

ਅਪ੍ਰੰਪਰ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ,

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਸੋਈ ਜੀਉ।

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਉੱਚਾ ਕਰ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ

ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦਾ ਇਕੋ ਰਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਐਸਾ ਅੰਦਰਲਾ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੇਣ :

ਦੀਖਿਆ ਆਖਿ ਬੁਝਾਇਆ,
ਸਿਫਤੀ ਸਚਿ ਸਮੇਉ।
ਤਿਨ ਕਉ ਕਿਆ ਉਪਦੇਸੀਐ
ਜਿਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਉ। ੧। (ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ਦੂਜਾ)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੰਜ-ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਬੇਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ' ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਇਹ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹਾਂ,'

‘ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਇਸ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵਿਖਾ।’

‘ਰਾਹਿ ਸ਼ਿਕਰਮ ਬ ਆਲਮੇ ਬਿਨੁਮਾ।’

ਸਭ ਜਾਦੂਗਰ ਬਣੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮਾਤਾਂ ਹੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੋੜ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ ਵੱਲ ਭਵਾ ਦੇਹ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿੱਤ੍ਰ ਨਾ ਜਾਣਨ :

‘ਰੂ ਨੁਮਾ ਜੁਮਲਾ ਰਾ ਸੁਇ ਫ਼ਿਕਰਮ।

ਕਿ ਨਦਾਰੰਦ ਦੋਸਤ ਜੁਝ ਸ਼ਿਕਰਮ’। ੪੬।

ਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੰਭਾਲ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ। ਅਵਤਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਜੂਨੀ ਹੈ।

ਨਬੀ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਰੀ ਨਬੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ‘ਰਸੂਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਰਸੂਲ ਉਹ ਕੁਝ ਅਸਥਾਪਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਡੇਰੇ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜੋ ਅਥਾਹੀਮ ਕਹਿ ਤੇ ਕਰ ਗਏ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ‘ਸਹਿਜ ਮਤਾ’ ਸਟੈਬਲਾਈਜ਼ਰ ਹੀ ਜਾਣੋ। ਜਿਵੇਂ ਸਟੈਬਲਾਈਜ਼ਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਟ ਪੂਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਨਾ ਵੱਧ ਤੇ ਨਾ ਘੱਟ। ਜੇਤਰ ਜਾਂ ਮਸ਼ੀਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਦਖਲ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਅਸਥਾਪਣ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਪੈ ਜਾਏ, ਡਾਵਾਂਡਲ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਜ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਲੀਹ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਥ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਰੋ ਤੇ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਕੇ ਐਸੀ ਸੰਗਤ ਕਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਜੂਝਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਮਿੱਥਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਵਨ ਵਹਿੰਦਾ ਐਸਾ ਜਿੰਦਗੀ

ਦਾਤਾ ਦਰਿਆ ਦਾ ਜਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਤਮਾਸ਼ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਿਲਿਆ ਰੂਹਾਨੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪੂਰਣਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਪੱਕੀ ਓਟ ਬਣ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਮੈਲੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

‘ਗੁਰੂ ਦਰੀਆਉਂ ਸਦਾ ਜਲ ਨਿਰਮਲੁ
ਮਿਲਿਆ ਦੁਰਮਤਿ ਮੈਲੁ ਹਰੈ ।
ਸਤਿਗੁਰਿ ਪਾਇਐ ਪੂਰਾ ਨਾਵਣੁ
ਪਸੂ ਪਰੇਤਹੁ ਦੇਵ ਕਰੈ ।’

ਸੂਫੀ ਦੇ ਮੁਰਸ਼ਦ ਵਿਚ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਉਪਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮੁਰੀਦ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀਆਂ ਤੇ ਰਾਧਾਸ਼੍ਰਮੀਆਂ ਨੇ ਪਰਚਾਰ, ਕਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲਿਆ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋ ਜੋਤ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬਣਤ ਬਣਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸੱਭ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ :

‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੋ ਨਹੀਂ
ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ।
ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਸਫਲੁ ਹੈ,
ਜੇਹਾ ਕੋ ਇਛੇ ਤੇਹਾ ਫਲੁ ਪਾਏ ।
ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ,
ਸਭ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਭੁਖ ਗਵਾਏ ।’ (ਸਫੋਕੁ ਮ: ੩)

ਬਸ, ਜਦ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਡੇ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਸਬਦੇ ਉਪਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਨੀ
ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖਿ ਸੁਣਾਵਣਿਆ ।’ (ਮਾਝ ਮ: ੩)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਜਗ ਬੋਂਦਲਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ । ‘ਬਿਨ ਸਬਦੇ ਜਗ ਬਉਰਾਨੇ ।’ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਕੱਚ ਪੱਕ ਬੋਲ ਕੇ ਝੱਟ ਟਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਭੁੱਬਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡਬੋਟੇਗੇ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ, ਪਰਚਾਰ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਭੈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਏ, ਪੂਰਾ ਅਦਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਰੀ ਤਰੀ ਜਾਏਗੀ । ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਖੇੜ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਿਹਾਗੜਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ । ਉਹ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ

1. ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੨੬ ।
2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੫੦ ।
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੫ ।

ਕਿ ਹਰੀ ਦੇ ਸੇਵਕ, ਮਾਲਕ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲੱਗੀ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਬਚ ਗਏ। ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਹਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ :

‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕ ਜਹਾਜ਼ ਹੈ
ਗੁਰੂ ਉਸ ਦਾ ਮਲਾਹ ਹੈ
ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚੱਪੂ ਨਾਲ ਉਸ
ਨੇ ਸਭ ਜਗਤ ਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ’
‘ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪੌਤੁ ਹੈ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੁੜੀਏ,
ਗੁਰ ਖੇਵਟੁ
ਸਬਦਿ ਤਰਾਇਆ ਰਾਮ’

ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸਦਾ ਇਹ ਹੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ
ਹਰਿ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਧਾਰ ਗੁਰ ਮੇਲਹੁ
ਗੁਰ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਓਮਾਹਾ ਰਾਮ।

ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਲਖ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਾਇਆ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੇ ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੈ, ਦਰਸਨ ਕਰਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰੀ ਦਾ ਚੌਜ ਹੈ। ਅਲਖ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਲਖਾ ਅਤੇ ਸਵਾਦ ਵੀ ਚਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ :

‘ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ
ਗੁਰ ਤੇ ਪਾਇਆ
ਨਾਨਕ ਇਹ ਹਰਿ ਕਾ ਚੋਲ੍ਹਾ।’

ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਘਰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਭ ਕਰਮ ਵਿਅਰਥ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਵਾਂਗ ਹਨ :

ਡਾਨੁ ਸਗਲ
ਗੈਰ ਵਜਹਿ ਭਰਿਆ,
ਦੀਵਾਨ ਲੇਖੈ ਨ ਪਰਿਆ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ‘ਜੋ ਜੋਤ ਰੂਪ ਹਰਿ ਆਪਿ ਸਨ’, ਇਨਸਾਨੀ ਜਾਮੇ ਸ਼ਬਦ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਆਏ ਤੇ ਜਦ ਸ਼ਬਦ-ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਕੌਮ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਾ ਸੰਕੋਚ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਦਸ ਦਾ ਹਿੰਦਸਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹਿੰਦਸਾ ਹੈ। ‘ਇਸ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿਛ ਨਹੀਂ।’ ਸਭ ਲੇਖੇ ਦਸ (੧੦) ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਏ ਹਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿ ਦਸ ਗੁਰੂ ਕੋਈ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਨੇ

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੫੩੬।
2. ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੭।

ਪਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਂ 'ਟ੍ਰਾਂਸਫਰਮੇਸ਼ਨ ਔਫ ਸਿਖਿਜ਼ਮ' ਰੱਖਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਉਸ ਦੀ ਜਾਚੇ ਵੀ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ (ਜਾਦੂਨਾਬ ਸਰਕਾਰ) ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੀਤਲ ਜਲ ਦਾ ਸੋਮਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਧੂਬਲ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸੁੱਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰਲੀ ਗੁੱਤੀ ਮਾਰੀ ਸੱਟ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮੁੱਖਬੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅੰਦਰ ਦੌੜਦੀ ਏਕਤਾ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਭੁਲੇਖੇ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਪਾਏ ਹਨ।

ਭਲਾ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਵੀ ਕਦੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ 'ਆਦਿ ਸਚੁ' ਹੈ ਉਹ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ਹੈ। ਸਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਲਈ 'ਅਖਿਆ' ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨੀਂਹ ਹੀ ਸੱਚ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਜੋ ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟਲ ਹੈ। 'ਸਚ ਕੋਟ ਸਤਾਨੀ ਨੀਵ ਦੇ', ਗੁਰੂ-ਰਬਾਬੀਆਂ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਬਧੀ ਸਚ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ' ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ, ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ, ਕੋਈ ਮੋੜ ਜਾਂ ਟਰਨਿੰਗ ਪੁਆਇੰਟ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਪੱਧਰਾ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਸੀ। ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

‘ਇਹ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਾਬੇ ਹੀ ਹੈ ਧਾਰੇ।

ਯਹਿ ਦਸੇ ਮਹਲ ਨਹੀਂ ਬਾਬੇ ਤੇ ਨਿਆਰੇ।

ਦਸੇ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਬਾਬਾ ਕਰ ਜਾਨੇ।

ਮਾਨਸ ਰੂਪ ਨ ਦਸਾਂ ਕੋ ਮਾਨੇ।੪੯।

ਮਾਨਸ ਜਾਮੇ ਮੋ ਬਾਬਾ ਹੈ ਆਇਆ।

ਪਰ ਸੇਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਸ ਕਰ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ।

ਹੈ ਆਦਿ ਅਨਾਦ ਤੇ ਪਰੇ

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਦਸ ਜਾਮੇ ਹੈਂ

ਬਾਬੇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਧਰੇ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਮੁਹਸਨ ਫਾਨੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਸ ਜੋਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦਾ, ਦਾਸ ਹੀ ਕਿਹਾ ਤੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ (ਏਜੰਟ) ਨੂੰ ਨਿਰੰਜਨ ਜੋ ਜਿਸਮ ਜਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ, ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਸਾਨੂੰ ਵਿਖਾਲਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਤਨ ਤਿਆਗਿਆ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟੀ ਸੇਵਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ।

ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਪਰਲੋਕ ਪਯਾਨੇ ਸਮੇਂ, (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾ ਗਏ ।

ਉਹ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਦਨ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜ ਗਏ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੋ ਗਏ । ਸਿੱਖ ਹਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਹਲ ਨਾਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ :

ਮਹਲ ਪਹਿਲਾ—ਨਾਨਕ

ਮਹਲ ਦੂਜਾ—ਅੰਗਦ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਮਹਲ ਤਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਕਹਿਲਾਏ । ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : 'ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਉਹ ਮਨਮੁੱਖ ਭਾਵ ਕਾਫ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।'

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ੍ਰੀ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬੋਝੀ ਤੇ ਘੱਟ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਜਾਣਦੇ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਰ ਜਾਣਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਹੈ ।

ਇੰਦੂ ਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾਉਣੀ ਚਾਹੀ ਕਿ ਜੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਿਕਾਸ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚਲਦੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ (Evolution) ਕਿਹਾ ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਸੱਟ ਸੀ ਜੋ ਬੈਨਰਜੀ ਨੇ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀ । ਇਹ ਇਕ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਹੁਕਮਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੋਲਾ, ਕੱਚਾ, ਅਣਘੜਿਆ ਕਹਿਣ ਤੁਲ ਸੀ । ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਜੇਤੂ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਣਾਸ਼੍ਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ । ਇਹ ਸਭ ਪਿਛੋਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ । ਭਲਾ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਜਦ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਹੀ ? ਦੀਵੇ ਬਲਦੇ ਸਾਰ ਅਨੂਰਾ ਉੱਡ ਪੁਛ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ੇਰ ਗਰਜਣ ਸਾਰ ਹੀ ਹਿਰਨ ਨੱਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਨਾਂਹ ਇਹ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ, ਨਾ ਵਿਕਾਸ ਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ । ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ 'ਗਰੇਬ ਆਫ਼ ਰੈਜਪਾਂਸਿਬਿਲਟੀ ਇਨ ਸਿਖਇਜ਼ਮ' ਕਿਹਾ ਹੈ ।

ਜਦ ਕੋਮਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਧਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗਰੇਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੌਂਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ੍ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾ, ਅਦਬ ਰੱਖ ਤੇ ਆਦਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ, ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਨਗੇ ।

ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਭਾਦੋਂ ਸੁਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਮਤ

੧੬੬੧ (੩੦ ਅਗਸਤ ੧੬੦੪) ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਦ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਸਣ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ। ਇਕ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਗੜ੍ਹਾ ਵੀ ਖੁਦਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ ਝੁਲਦਾ ਦਿਸੇ, ਗੁਰੂ ਸਰੀਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦਿਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਸਰਬ ਕਾਲ ਕੋਈ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਪੇਖਿਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੇਰ ਸਰੀਰ ਜਉ
ਸਭਿ ਥਾਨ ਸਮੈਂ ਸਭਨ ਦਰਸੈ ਹੋਂ।
ਗ੍ਰੰਥ ਰਿਦ ਗੁਰ ਕੋ ਇਹ ਜਾਨਹੁ
ਉਤਮ ਹੈ, ਸਭ ਕਾਲ ਰਹੈ ਹੈਂ।’

ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਦਬ, ਪਰਤੱਖ ਦਿਸਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕਰਨਾ।

ਮੇਰੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਯਾਤੇ ਹੈ ਦੀਰਘ
ਸਾਹਿਬ ਜਾਨ ਅਦਾਇਬ ਕੈ ਹੈਂ।

ਇਹ ਹੁਕਮ ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ, ਅੱਖਰਾਂ, ਲਾਂ ਲਗ, ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਜੁਰਅਤਿ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯਾਸ ਨਾਂਹ ਕਰੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੱਠ ਤੇ ਮੂਰਖਤਾਈ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਵੀ ਤਾਂ ਖ਼ੁਬ ਪਛਤਾਏਗਾ।

‘ਆਪ ਤੇ ਘਾਟ ਨ ਬਾਧ ਕਰੈ,
ਜਿ ਕਰੈ ਹੋਇ ਮੂਰਖ, ਸੋ ਪਛਤਾਈ।’

ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣਗੇ।

‘ਨਾਮ ਸੁ ਨਾਮੀ ਕੋ ਭੇਦ ਨਹੀਂ,
ਇਹ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਸੁਹਾਏ।’

ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ :

ਜਿਸ ਕੋਠਰੀ ਰਹਨਿ ਹਮਾਰਾ,
ਤਹਾਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰਹੁ ਜੁਤਿਪਾਨ।

ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸੁਭਾਵਕ ਸਵਾਲ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਥੇ ਬਿਰਾਜੋਗੇ ਤਾਂ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਿਛੋਣਾ ਕਰ ਦਿਉ।

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਭੂ ਤਲ ਨਿਕਟ ਅਸੀਨੋਂ।’

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਜਦ ਮੁਖਲਿਸ ਖਾਨ ਨੇ ਅਚਾਣਕ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਂ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ

ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਜੋ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਲਵਾਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਰਵਾਰ, ਬੱਚੀ, ਧਨ, ਮਾਲ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਫੇਰੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਰੱਖੀ ਤੇ ਘੋੜੇ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੇ ਝਬਾਲ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਫਿਰ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੁੜੇ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਅਦਬ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਤੇ ਕਰੜੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨ ਲੱਗਣ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਨਾਂਹ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਦਬ ਰੱਖਣ ਰਖਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅੰਤ ਪ੍ਰਯੋਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੀਹਾਂ ਤੇ ਚਲਣਗੇ ਤੇ ਦਰਸਾਏ ਨੇਮ ਨਿਭਾਉਣਗੇ।

‘ਪਿਤਾ ਹਮਾਰੇ ਕੀ ਜਿਮ ਰੀਤਿ।

ਹੈ ਜੋ ਸਹੀ, ਨ ਹੈ ਬਿਪ੍ਰੀਤ।

ਅੰਤ ਪ੍ਰਅੰਤ ਨਿਬਾਹਯੋਂ ਨੇਮ।

ਤੈਸ ਹਮ ਕਰਿ ਹੈ ਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ।’ (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੫)

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਦ ਉਸ ਸਦਾ ਦਰਸਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :

ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਹੀ ਚਿਤ ਟਿਕਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਾਹਦਾ। ਜਿਸ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਕਿਹਾ।

‘ਸਤਿਨਾਮ ਸਿਮਰਹੁ ਦਿਨ ਰਾਤੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜਿ ਹੈ ਚਿਤ ਸਾਂਤੀ।

ਮਨ ਸੋ ਮਿਲੇ ਸਦਾ ਮਿਲ ਰਹੈ।

ਪੁਨ ਵਿਯੋਗ ਸੁ ਕਬਹੂ ਨ ਲਹੈ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਰ ਕਹਾਂ ਸਨੇਹ।

ਬਿਨਸਨਹਾਰੇ ਆਦਿਕ ਦੇਹ।’

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਜਰ ਸਰੂਪ, ਜੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ। ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਤਿਗੁਰ ਹਮਾਰਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ

ਸ਼ਬਦ ਬਿਚਾਰਾ ਅਜਰ ਜਰੈ।

ਹਿਰਦੇ ਧਰ ਧਿਆਨੀ, ਉਚਰੀ ਬਾਣੀ

ਪਦ ਨਿਰਬਾਣੀ ਅਪਰ ਪਰੈ।

ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਅਪਾਰੇ ਬਹੁਤ ਬਿਸਥਾਰੇ
ਵਾਰ ਨ ਪਾਰੇ ਕਿਆ ਕਥਨੇ।
ਤਵ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਾਸੀ, ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ
ਸਰਬ ਉਦਾਸੀ ਤਵ ਸਰਨੇ। ੪੩। ੮੦੮।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਾਕਸ਼ ਵਾਰਤਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਪ੍ਰਥਮ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੁਕਮ ਹੋਆ,
ਅਬ ਹਮਾਰਾ ਜਾਹਿਰਾ ਰੂਪ
ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣਨਾ।
ਜਿਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸੇ ਬਾਤ ਕਰਨੀ
ਹੋਇ ਤੋ ਆਇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ
ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ।
ਮੇਰੇ ਸੇ ਬਾਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮ ਜੋਤ ਦਾ ਜੋ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ।¹ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਜੋ ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਹੈ ਤੇ ਮੈਲਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖ ਹਨ ਜੋ ਦਿਨ ਰਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹਿੰਦੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲਾਂਗਰੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ :

‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਓ, ਪਰਗਟ ਚਲਾਓ ਪੰਥ।
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੇ ਬਚਨ ਏਹ, ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ।’

ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਆਗਿਆ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੰਨਣੀ’ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਸਾਲ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਦੋਥੇ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ :

ਮਮ ਆਗਿਆ ਸਭ ਹੀ ਸੁਨੇ
ਸਤਿ ਬਾਤ ਨਿਰਧਾਰਾ।
ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਮ ਮਾਨੀਓ
ਭੇਦ ਨ ਕੋਊ ਬੀਚਾਰਾ।

1. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਹੀ ਸਨ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ‘ਗੁਰੂਚੰਦਰ’ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਦਰਜਾਂਦਾ ਹੈ :

‘ਮੇਰਾ ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਣ,
ਉਨ ਕੇ ਅੰਗ ਮੇਰੇ ਕਰ ਮਾਨ।’

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਕਲਜੁਗ ਭਯੋ
ਸੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਸਮਾਨ ।
ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਰੂਪ ਇਹ
ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਜੀ ਜਾਨ ।

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਨੇ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਸਵਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੱਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ ।
ਅਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਡਾ,
ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ
ਸੋਈ ਗਿਆ ਜੋ ਗਰੰਥੋਂ ਗਿਆ ।੨੨੦।

ਤਾਰੀਖ-ਬਹਿਰੁਲ ਮੱਦਾਜ ਤੇ ਤਾਰੀਖ ਮਜ਼ਫਰੀ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਪ੍ਰੰਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਯਕੀਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨੀਯਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਾਮਾਤ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਗਰੰਥ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਨੀਯਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ।¹

ਬਸ, ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਤੇ ਦੁਬਿਧਾ ਕਿਸੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਲਕ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਬਿਰਥ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੁਆਨ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਹੈ । ਜੋਤ ਸਰੂਪੀ ਹਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਖਵਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਜੋਤ ਵਿਚ ਜੋਤ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਣੇ ।

‘ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਕਹਾਯਉ ।
ਤਾਤੇ ਅੰਗਦੁ ਭਯਉ
ਤਤ ਸਿਉ ਤਤੁ ਮਿਲਾਯਉ ।’

ਇਹ ਕਏ ਨ ਭੁਲਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਕੁੰਡਾ ਬਤੋਰ ਇਲਾਜ ਦੇ, ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਧਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਰਦਾਤਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਥੀ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੁੰਡੇ (ਅੰਕੁਸ) ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਭਟਕਦਾ ਮਨ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

‘ਗੁਰਿ ਅੰਕੁਸ ਸਬਦੁ ਦਾਰੂ ਸਿਰ ਧਰਿਓ
ਘਰ ਮੰਦਰਿ ਆਇ ਵਸਾਈਐ ।’ (ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੪)²

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਥੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਟਿਕੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਅਬਦੁੱਲਾ, ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਦਾ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦਾ ਰਾਮ ਵੱਡਾ ਚੇਲਾ ਖਿਆਂ ਲੈ ਦੇਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਰਾਇ ਚਿੰਮੇਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤਾਂ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਸੋਚੀ ਪਿਆ

1. ਗਰੰਥ ਮਜ਼ਕੂਰ ਬ-ਜਾਇ ਗੁਰੂ ਮੁਕਰਰ ਸੁਦ ।
2. ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮ ।
3. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੭੬ ।

ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਵੱਡੀ ਸੋਚ ਇਹ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤਨਾ ਵਡਿਆਇਆ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਰਾਖੀ ਦਿੱਤੀ, ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਮਿਹਰਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਫਿਰ ਦਿਤਨੀ ਸਖਤੀ ਕਿਉਂ ਵਰਤੀ।

‘ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਕੰਮ ਸਵਾਰਿਆ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਬੜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੱਢਣੀ ਸੀ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਫਕੀਰ ਉਸ ਮਾਰੇ ਹਨ। ਬਾਪ ਤਕ ਦਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਫੌਜ ਕੀਰਤਪੁਰ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ? ਮੈਂ ਸਗੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਇਆ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰੋਧ ਤੇ ਖੂਨ ਉਤਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸਕੋਪ ਚੜ੍ਹੇ ਕਰਿ ਲੋਚਨ ਰਤਾ।’ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਭ ਉਸ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਲਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਅੜ ਤੇ ਲੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਠੀਲਾ ਹੈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਤਲਬ ਤੇ ਜਿੱਦਾਂ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ‘ਧਾਰ ਰਿਹੋ ਜਿਦ ਨਾਹਕ।’ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਵਿਘਨ ਦੂਰ ਕੀਤੇ।’

ਸਾਥੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ (ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ) ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਤਨਾ ਘਬਰਾਉਣ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੁਹਾਡੇ ਪੱਖ ਤੇ ਹੈ ਦੂਜੇ ਮਸੰਦ ਵਲ ਦੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਸੋ ਦਿਲ ਢਾਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਪਈਆਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੱਤ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਵੀ ਐਸਵਰਜ ਦਾ ਸਮਾਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ।

ਕਈ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਦੂਰ ਵਰਤੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਕਿ ਆਤਮਕ ਤੇ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਰੀਦ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਾਮ ਰਾਇ ਹੈ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਨਾਂਹ ਜਾਣ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਪਾਸ ਹੀ ਪੁੱਜਣ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਬੈਠ੍ਹਨ ਪਯਾਨੇ ਵੇਲੇ ਗੱਦੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਲਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇ ਨਾਂਹ ਸੁਣਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੈ ਤੇ ਜੋ ਸੁਣਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇਵੇ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਮਿਤੀ ਭੇਟਾਵਾਂ ਵੀ ਭੇਜੀਆਂ।

ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਐਸਾ ਭੜਬੁ ਪਾਉਣਗੇ ਕਿ ਸਭ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਆਉਣਗੇ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ-ਤੋੜਵਾਂ ਜਵਾਬ ‘ਗੁਰੂ ਬਨਾਵਣ ਹਮਾਰੇ ਬਸ ਹੈ’। ਇਹ ਕਈ ਮਸੰਦਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਤੁਕੀਆ ਕਲਾਮ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲ-ਵਿਗਾੜ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣੀਏ ਸਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚੋਲੇ ਦੀ ਇਕ ਬਾਂਹ ਹਿਲਾ ਕੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁਣ ਹਟਾ ਕੇ ਦੂਜਾ ਬਿਠਾਲ ਸਕਦੇ ਹਨ :

‘ਨਿਜ ਆਸਤੀਨ ਹਿਲਾਵਨਿ ਕਰਿ ਹੈ,
ਗੁਰ ਨਿਕਸਹਿ ਦੇਹ ਬਿਠਾਇ।’

ਕੁਝ ਨੇ ਇਹ ਮਤਾ ਵੀ ਪਕਾਇਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੇ ਅਧੀਨ ਚਲੇਗਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨ ਅਤੇ ਮੰਨਾਵਾਂਗੇ।

ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਤਕ ਨਾ ਲਗਾਇਆ। ਕਈ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਾਰ ਭੇਟਾ ਤਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਭੜਕ ਉਠੇ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਥਰੋਂ ਆਏ ਹੋ, ਉਥਰ ਹੀ ਚਲੇ ਚਾਓ। ਭੇਟਾ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪ ਪਹੁੰਚਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਰੀਤ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਫਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਕਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਕੁਲ ਲਾਜ ਤਜਿਆ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਪੁਣੇ ਦਾ ਮਾਨ ਗਵਾਇਆ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਦੇਵ ਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਨੇ ਕਿਤਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਗਤਾ ਕਰਨਹਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਧੀਰਮਲ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਰੋਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾਓ ਕਿ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੋ। ਸਿੱਖਾਂ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਹੀ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੀ ਗੁਰ ਦਾਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਥਾਪ ਗਏ ਹਨ।

ਮਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਚੀਲ ਚਾਲਾਂ ਦੀ ਸੋਝ ਮਹਾਰਾਜ ਤਕ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਾਰ ਭੇਟ ਮਸੰਦ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਜਾਂ ਨਿਜ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਸੰਦ ਤਾਂ ਧਨ ਪਾ, ਮਦ ਪੀ ਤੇ ਪਰਤਨ ਗਾਮੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ :

‘ਪਾਨ ਬਾਰਨੀ, ਪਾਰਬਧੂ ਰਤਿ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜੇ। ਪਾਕਪਟਣ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਕਾਰ ਭੇਟ ਮਸੰਦਾਂ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ। ਦੂਜੇ, ਮਸੰਦ ਮਸੰਦੀਏ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਧਰਮਸਾਲ ਹੀ ਜਾਣਾ, ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨਾ, ਆਰਤੀ ਸੋਹਿਲਾ ਕਰਨਾ। ਤੀਸਰੇ, ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਰਹਸਮਈ ਝਾਤ ਇਸ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਭਾਈ ਬੱਠੇ ਹੱਥ ਕਾਰ ਭੇਟ ਪੁੱਜਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਪਟਨ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੇ ਰਿਸਤੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਉਹ ਤਾਂ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਨੇੜਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਆਰ ਉਹਨਾਂ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਰਿਸਤਾ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਜੋ

ਇਤਬਾਰ ਲਿਆ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖੇ
ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ
ਸੀ : ਜੁ ਭਾਈ ਬਠੇ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ।

ਦੂਜੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

ਭਾਈ ਬਠਾ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਅਸਹਿ।

ਸਰਬਤ ਸੰਗਤਿ ਲੈ ਕੇ

ਹਜ਼ੂਰ ਦਰਸਨਿ ਆਵਣਾ।

ਭਾਈ ਬੱਠਾ ਆਖੇ ਸੋ

ਸੂਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਮੰਨਣਾ।

ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਪਾਕ ਪਟਣ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ :

‘ਭਾਈ ਬਠਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਪੁਤ੍ਰ ਹੈ,

ਜੋ ਆਖੇ ਸੋ ਸੰਗਤਿ ਮੰਨਣਾ।’

ਇਤਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਾਨ ਸਿਖ ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੀਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ
ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਸੰਦਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਫਲ ਜਤਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਧਰੋਹੀਆਂ 'ਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਭਰਪੂਰ
ਸਟ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ :

ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਉ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ :

ਭਾਈ ਅਣੀ ਰਾਇ ਭਾਈ ਜਸ,

ਭਾਈ ਰੰਗਾ, ਭਾਈ ਹਜ਼ੂਰੀ,

ਭਾਈ ਨਿਹਚਲ ਸਰਬਤਿ ਸੰਗਤਿ ਪਟਣ ਦੀ

ਤੁਸਾਂ ਭੇਟ ਭਾਈ ਬਠੇ ਹਥਿ ਭੇਜੀ ਸੀ

ਸੇ ਪਹੁੰਤੀ

ਹਜ਼ੂਰ ਮੁਜਰਾ ਹੋਆ¹

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ

ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰੈਗਾ

ਸੰਗਤਿ ਦਾ ਗੁਰੂ ਰੁਜਗਾਰ ਕਰੈਗਾ

ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ ਹੋਣਗੇ

ਭੇਜਦੇ ਰਹਿਣਾ ਭੇਟ

ਸੰਗਤ ਧਰਮਸਾਲ ਆਵਦੇ ਰਹਣਾ

1. ਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਪ੍ਰਣਾਮ ਪੁੱਜਾ।

ਆਰਤੀ ਸੋਹਲਾ ਕਰਣਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਖਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ

ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਬਾਹੁੜੀ ਕਰੋਗਾ

ਤੁਸੀਂ ਉਪਰਿ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ।

ਜਦ ਮਸੰਦਾਂ, ਜ਼ਰ ਖਰੀਦਾਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਮੱਥੇ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਭੇਜੇ ਕੀਮਤੀ ਰਾਮਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿਰੋਪਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਇਹ ਹੀ ਦੀ ਸਰਨ ਤਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਰੂਪੀ ਬਚਨ ਹੀ ਪਾਰ ਲਗਾਉਣਗੇ, ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਰੋਸਮੀ ਸਿਰੋਪਾ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤ ਵੀ ਚਲੀ ਜਾਏਗੀ ।

‘ਸਾਕਤ ਸਿਰਪਾਉ ਰੋਸਮੀ ਪਹਿਰਤ ਪਤਿ ਖੋਈ ।’

ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸਰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਦੇ ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਇਸਲਾਮੀ ਸਰਹ ਨੂੰ ਨਿੰਦ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਮਸੰਦ ਵੈਰੀ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਗੁਰਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰਹਿਣਾ ਮੁਜ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਨ ਤੱਕਣਗੀਆਂ । ਕੁਝ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਵੀ ਕਿ ਜੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਾ ਧਰਾ ਹਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖ ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ । ਦੂਜੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨ ਭੁੱਲ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸੁੰਡ ਵਿਚ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਥਿਆਰ ਪਕੜਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਖੋਹਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ । ਨੀਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਉਥੇ ਹੋਕਾਰ ਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਹਿੰਦੇ ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ ਪਰ ਮੇਰੀ ਜਲਨ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ । ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਿਸਚਿਤ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ । ਮੇਰਾ ਜੀਉਣਾ ਕਾਹਦਾ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ’ਤੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਵੇ ।

1. ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਿਆ ਸੀ । ਜੂਨ ੧੯੮੪ ਦੇ ‘ਬਲਕੂ ਸਟਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ’ ਵੇਲੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਹੱਥ-ਖਰਦਿਆਂ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮੇਤ ਇਹ ਵੀ ਜਲ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਗਿਆ ।
2. ਜਥਾ ਮਤੰਗ ਬਲੀ ਕੀ ਸੁੰਡਾ ।
ਦੇ ਪਕਰਾਇ ਪ੍ਰਥਮ ਤਿਹੁ ਛੰਡਾ ।
ਪੁਨਹਿ ਮੁਚਵਨਿ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ।
ਕਿਮ ਛੂਟਹਿ ਗਹਿ ਲੈਨਿਸਿ ਜੋਹੀ । ੩੪। (ਰਾਮ, ਅੰਸ ੩੦)
3. ਤੋ ਮੇਰੇ ਨਿਸਵਲ ਬਲ ਅਹੈ ।
ਜੇ ਨਿਸਚਿਤੇ ਅਨੁਜ ਮਮ ਰਹੈ । ੪੦। (ਰਾਮ ੧੦, ਅੰਸ ੩੦)

ਕਰਮਾਤਾਂ ਦਿਖਲਾਉਣ । ਜਦ ਉਹ ਵੀ ਕਰਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਖ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ । ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਰੁਹਬ ਵੀ ਦਿਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਹੀ ਜਾਏਗਾ ।

ਬੜਾ ਕੁਲਦਾ ਸੀ ਰਾਮ ਰਾਇ । ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਅਮਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਭਟਾਂ ਨੇ ਇਕ ਥਾਵੇਂ^੧ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੇਰ 'ਫਿਰਨ ਸ਼ੀਰ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ । ਜਿਸ ਜੋਤ ਅੱਗੇ ਬਾਬਰ, ਹਿਮਾਯੂੰ, ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਝੁਕੇ ਸਨ, ਇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਣ ਵਿਚਾਰਾ ਸੀ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਜੋ ਅਰਜ਼ੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਪਾਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਹੀ ਆਖੀ ਸੀ ਕਿ 'ਉਸ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ, ਜੋ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਰਾਮ ਰਾਇ ਵਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਿਉਂ ਦਿਖਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭਾਹੀ । 'ਸ਼ਾਹ ਸਾਬ ਜੇ ਅਸ ਰਾਖਾਂ' ਇਹ ਹੁਕਮ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਬੇਟਾ (ਭਾਵ ਰਾਮ ਰਾਇ) ਸ਼ਾਹ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਂਝ ਹੀ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ, ਇਸ ਤਰਫ਼ ਨਾ ਆਏ ।

‘ਸ਼ਾਹ ਸਮੀਪੀ ਰਹੁ ਸਦੀਵਾ ।

ਉਤਿ ਬਸਿ, ਆਇ ਨ ਇਤ ਕੀ ਸੀਵਾ ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਹ ਹੀ ਰੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦੇ ਨਹੀਂ । ਨਿਰਭੈ ਹਨ । ‘ਅਭੀਰਾ’ ਹਨ । ਸੰਗਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਮਸੰਦ ਵੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜ ਚੁਕਾ ਹਾਂ, ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂੰਹ ਤੋੜਵੇਂ ਜੁਆਬ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ।’

ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚੁੱਕਦੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰੀ ਇਹ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਮਿਲਣਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਏ ।

‘ਦਿਲੀ ਪਤਿ ਸੋ ਮਿਲੋ ਨ ਜਾਇ

ਨਹ ਦਰਸਹੁ, ਨਹਿ ਨਿਜ ਦਰਸਾਇ ।’

ਕਿਤਨਾ ਕੋਈ ਆਖੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਵੇ, ਕਰਮਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਣੀ । ਧੀਰਜ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ।

‘ਧੀਰਜ ਧਰਹੁ ਧਰਾ ਸਮਤਾਇ ।’

ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ । ਇਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਹੱਕ ਖੋਹ ਲਿਆ, ਦੂਜੇ ਕਾਂ ਕਾਂ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਮੇਰੇ ‘ਹੱਕ ਖੋਹਣ’ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ‘ਸ਼ਾਹ ਮੇਲ’ ਹੈ ।

1. ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਦੂਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੬੧ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਪੜ੍ਹ ਤੇ ਫਿਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਧਾ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ।

‘ਕਰਜ਼ੀ ਨ ਸਿਖ ਦੇਂਹ ਮਰਜ਼ੀ ਕੀ ਬਾਤ ਹੈ।’

‘ਜੇ ਮੇਰੇ ਮੇਲ ਕਾਰਨ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਜਗੀਰਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਖਰਚ ਦੀ ਘਾਟ ਪਈ ਹੈ, ਇਹ ਜਗੀਰ ਲਗਵਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।’ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਗੀਰ ਲਗਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗਿਰਾਂ ਖੁਰਬੜਾ ਆਦਿ ਨਾਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਉਸ ਨੇ ਵਸਾਇਆ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਖੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਜਗੀਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਏ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਸਨ।

ਜਾਗੀਰਾਂ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਹ ਹੀ ਆਖੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਰ ਥਾਂ ਇਸ ਮੇਲ ਨੂੰ ਦੱਖ ਵਾਲਾ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਕ ਬਗ਼ਾਵਤ ਜਹੀ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਧਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

‘ਮੇਲ ਸਦੇਸ਼ ਉਚਾਰ ਤੁਮਾਰੇ।

ਅਪਜਸ ਸਭ ਸਹਿ ਬਹੁ ਬਿਧ ਤਾਰੇ।’

ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਾਨੂੰ ਤੁੱਛ ਤੇ ਲਘੁਤਾਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਉਹ ਭੰਡਾਰ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾਓ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣਗੇ ਤਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟਾਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਮਿਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮਿਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈਆਂ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਦਾ ਚਾਅ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਕੀਰ, ਵਲੀ ਔਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਣਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਏ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸੱਯਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਦੀ ਵਿਚ ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ। ਜਦ ਉਹ ਨਾਂਹ ਦਿਖਾਲ ਸਕੇ ਤਾਂ ਦੋ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਵਾਈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਬਦਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਕੋੜਿਆਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਸਮੇਂ ੮ ਲੱਖ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਹੀ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭੇਂ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਸਾਧ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਰਮਤੇ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਨੇਸ਼ ਦਾਸ ਵਡੇਰਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਪਰਖ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣਾ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਡੇਰਾ ਦੇ ਠੀਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

1. ਟੇਵਰਨਿਯਰ ਟ੍ਰੇਵੇਲਜ਼, ਹਿੰਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ 3੯3।

2. ਚਾਰ ਬਾਗ਼-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਪੰਨਾ ੧੧੦ (ਛਾਪਾ ਫਾਰਜੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ)।

ਬ ਮੁਕਤਜਾਇ ਤੁਅਸਬ-ਇ ਮਜ਼ਹਬ
 ਬ ਅਹਿਜ਼ਾਰ-ਇ-ਅਕਸਰ ਫੁਕਰਾ
 ਵ ਇਸਤਕਸ਼ਾਫ਼-ਇ-ਕਰਾਮਾਤਿ-ਅਲਿਆ
 ਹੁਕਮ ਫ਼ਰਮੂਦ ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਨਾਲ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਣ ਮੇਲ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ
 'ਕਰਾਮਾਤੀ' ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਰਲੇ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ
 ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਤੀਨ ਬਾਤ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਲੀਜੈ ।
 ਲਖੋ ਭਲੀ ਸੋ ਧਾਰਨ ਕੀਜੈ ।
 ਸ਼ਰਹੁ ਚਲਹੁ ਕਲਮੇ ਕੋ ਪੜਿ ਮੁੱਖ ।
 ਦੇਹੁ ਸ਼ਾਹ, ਭੋਗਹੁ ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਸੁਖ ।
 ਜੇ ਹਠ ਕਰਹੁ ਨ ਮਾਨਹੁ ਏਹੋ ।
 ਕਰਾਮਾਤ ਕਾਮਲ ਹੋਇ ਦੇਹੋ ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਆ ਸੀ ਕਿ :
 'ਰਾਮ ਰਾਇ ਜਿਮ ਤੁਮਰੋ ਪੋਤਾ ।
 ਸਦਾ ਸ਼ਾਹ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਤਾ ।
 ਜੇ ਇਹ ਦੇਨਹੁ ਨਾਹਿਨ ਮਾਨਹੁ ।
 ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਾਨ ਕਰ ਹਾਨਹੁ ।'

ਗਨੇਸ਼ ਦਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਲੱਖ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ
 ਬਹਾਦਰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਪਰ ਸਾਬਰ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਿਲਾਹੀ ਭੇਦ
 'ਸਿਰਰ' ਨ ਦਿੱਤਾ ।

'ਹਰ ਚੰਦ ਜਹਿਤ-ਇ-ਕਸ਼ਫ਼-ਇ-ਕਰਾਮਾਤ
 ਦਰਖਾਸਤ ਕਰਦੇਦ ।
 ਗੁਰੂ-ਇ-ਸਾਬਰ ਸਿਰਰ-ਇ-ਇਲਾਹੀ
 ਜਾਹਿਰ ਨ ਕਰਦ ।'¹

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੀ
 ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਸੱਦਾਂਗਾ :

ਬਿਨੈ ਬਖਾਨ ਬੁਲਾਵਨ ਕਰਨੇ

ਰਾਮ ਰਾਇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਮਿਲੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ 'ਤੇ ਡੇਰਾ ਪਾਉਣ ਤੇ ਵਸਾਉਣ
 ਲਈ 'ਡੇਰਾਦੂਨ' ਚਲਾ ਗਿਆ । □

1. ਪੰਨਾ ੧੧੦, ਚਾਰ ਬਾਗ਼-ਇ-ਪੰਜਾਬ (ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ।

ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ

ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ ਤੇ ਛਾਬਿ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਉਚੇਚ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇੰਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਦੱਖ . ਦੇ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਜਦ ਔਰੰਗ-ਜ਼ੇਬ ਦਾ ਭੋਜਿਆ ਹੋਇਆ ਦੂਤ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਿੱਥੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸੀ ਉਥੇ ਹੁਲਾਰਾ ਵੀ ਦੋਂਦਾ ਸੀ।

ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਤੇ ਕਥਾ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾਂਦੇ। ਝਾਲਰਾਂ ਵਾਲੇ ਚੰਦੰਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਜਦਾ। ਫਰਸ਼ ਵੀ ਮਖਮਲੀ ਹੁੰਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਲਈ ਇਕ ਉੱਚਾ ਤੱਖਤ ਸਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਭੱਟ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਗੁਰੂ ਜੇਝ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਤਤੀ ਕਰਦੇ ਫਿਰ 'ਤੱਖਤ ਨਿਰੋਜਨੀ' ਦੀ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਭੋਟਾਵਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਬੱਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੁਝ ਦੂਰ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਭੰਜਨ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਸਵੀਕਾਰ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਾਨ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਭਰ ਦੋਂਦੇ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਰਸ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰੀ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਘੱਟ ਚਾਨਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਗਾਸ਼, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾ ਅਟਕਾ ਦੂਰ ਕਰਦੇ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬਚਨ ਕਰ ਕੇ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰ ਦੋਂਦੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੇਸਾਰੀ ਇੱਛਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ, ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ, ਬਚਨ ਉਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰ ਦੋਂਦੇ :

ਲੀਲਾ ਸਮੇਂ ਦਰਸਨ ਜੋ ਕਰੇ।

ਅਰਥ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਜੋ ਮਨ ਧਰੇ।

ਗੁਰ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਸਭ ਕੀ ਜਾਨੇ।

ਕਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਬਚਨ ਬਖਾਨੇ।

ਤਾਤ ਕਾਲ ਪੂਰਨ ਹੋਇ ਆਸ ।
ਅਦਭੁਤ ਲੀਲਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ ।

ਜੇ ਕੋਈ ਬੇਬਾਹਸ ਹੋ ਨਿਸਚਾ ਧਾਰ ਆਤਮ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਚਾਹ ਕਰ ਕੇ
ਦਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ :

ਜੋ ਨਿਹਕਾਮੀ ਪਰਮਾਰਥ ਚਹੇ ।
ਕਰ ਨਿਸਚੇ ਸਨਮੁਖ ਠਾਢਾ ਰਹੇ ।
ਤਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦਿਆਲ ਗੁਰ ਕਰੇ ।
ਹੋਇ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਭਗਤ ਸੰਚਰੇ ।

ਗੱਲ ਕੀ : ਮਨ ਇਛਿਆ ਧਰ ਦਰਸਨ ਜੋ ਕਰੇ ।
ਪਾਇ ਪਦਾਰਥ ਪੂਰੀ ਪਰੇ ।

੨੨੦੦ ਸਵਾਰ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਾਇਮ ਸਨ । ਉਹ ਬਾਂ-ਬਾਂ ਪਹਿਰੇ ਤੇ
ਖੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਦੇ । ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਸਾਧੂ ਤੇ
ਵਿਦਵਾਨ ਬੈਠਦੇ ਸਨ ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਈਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਸਦਾਂ ਲੰਗਰ
ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਬਾਕੀ ਧਨ ਬਸਤ੍ਰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵੰਡ
ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ । ਨਿਜ ਲਈ ਜਾਂ ਭਲਕ ਲਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਬਸਤ੍ਰ
ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਸਿਰ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਦਸਤਾਰ ਤੇ
ਕਲਗੀ ਵੀ ਸਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ :

ਸਿਰ ਪਰ ਚੀਰਾ ਚਿਤ੍ਰਤ ਰੰਗ ।
ਤਿਸ ਪਰ ਸੋਭਿਤ ਜਿਗਾ ਉਤੰਗ ।¹

ਮੁੱਖੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਤੱਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਕੀ ਮੂਰਤ' ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ । ਬੁੱਧ
ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ । 'ਬੁੱਧ ਬੁਧਿ ਕੇ ਮਹਿਦ
ਉਦਾਰਾ ।' ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਫੈਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਚਿੱਤ ਇਕਾਗਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀ
ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਖਿਲਾਰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ । ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਦਰਬਾਰ ਦੇ
ਬਾਹਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਗਾਰਾ ਵੱਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ :

'ਨੋਬਤ ਬਾਜਿਤ ਦਵਾਰ ਅਗਾਰੀ ।'

ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀਆਂ ।

ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਤ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਜੋਤ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ
ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਤੱਖਤ ਬੈਠਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ
ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਖਿਵੈ ਚੰਦੋਆ ਹੈ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਲਹਿੰਦੇ ਤਕ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ
ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਠਵੀਂ
ਜੋਤ ਦੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੪ ।

ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਫੇਰੂ^੧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਯਾਦਾ ਲਈ ਇਕ ਅੱਖ ਵੀ ਵਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਸੁਣ ਮਾਝੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚਰੇ ਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਕੁਹੜੀਆਂ ਕੁਚਾਲਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾ ਉਘਾੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨੱਕੋ (ਲਾਹੌਰ) ਵਿਚ ਪੈਰ ਨ ਪਾਉਣ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ ਦੀਆਂ ਧੂਣੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ-ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਤਾ ਭਰ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਂ ਦੁਜੀ ਵੀਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਦੁੱਖ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਚੈਨ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਬਿਰਾਜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀ ਕਮਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਗੁਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਦੰਭੀ ਵਰਗਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਗੁਰ ਜੋਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਦੋਹੀ ਇਤਨੀ ਫਿਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਅਟਕਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ। ਕਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੇ 'ਕਦਮ ਬੋਸੀ' ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ 'ਰੋਸ਼ਨ ਜ਼ਮੀਰ' ਫਕੀਰ ਦਾ ਨਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਧ ਵੀ ਜੋ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਅੜਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾ ਦੇਖ ਉਥੋਂ ਦੇ ਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਰੋਬਾ ਨਾਥ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧ ਮੰਡਲੀ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ।

ਰੋਪੜ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਘਰੀਆ ਤੇ ਭਾਈ ਬਿੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਜਮਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਲਿਆ। ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਤਕ ਗਏ।

1. ਫੇਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਅੰਬਮਾੜੀ, ਭਾਈ ਬਿਨੋ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਮੀਏਂ ਕੇ ਮੌੜ, ਤਹਿਸੀਲ ਚੂਨੀਆਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ।

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰੀ ਲਾ ਕੇ, ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਫੇਰਾ ਮੁਕਿਆ ਸੀ। ਨਾਂ ਹੀ ਫੇਰੂ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਮੰਦ ਕਰਨੀ ਕਰ ਕੇ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪ੍ਰ ਹੀ ਨਿੰਮ੍ਰ ਭਾਵ ਨਾਲ ਦਾਹੜੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਆਏ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸੱਚੀ ਦਾਹੜੀ, ਸੇਵਾ ਗਾੜੀ, ਕਰਣੀ ਸਾਰੀ, ਜਗ ਤੁਲਹਾ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇਰੇ ਬਲਿਹਾਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਸ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਸਾਧੂ ਸੰਗਤ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਹਿਲਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣੇ ਉਪਰੰਤ^੧ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਭਾਈ ਸਿਧਾਰੀ, ਭਾਈ ਭਿਖਾਰੀ, ਭਾਈ ਮਹਿਮੂ ਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਮਾ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਨਿਮਤਾ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਰੱਖੀ। ਬਾਬਾ ਭਾਨਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਭੰਡਾ ਜੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਵੇਂ ਭਾਈ ਭੰਡਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਦਾਦੇ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਫੂਹ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿੱਤ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਸਨ : ਕਰੋ ਕਾਰ, ਸਭ ਕਰੋ ਹੀਲਾ, ਭਜਨ ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ ਬੇਦਗੀ ਦਾ, ਪਰ ਟੇਕ ਰੱਖੋ ਮਿਹਰਾਂ ਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣੇ (੧੬੩੧) ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮਕੁਵਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਤੇ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਚਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ। ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਭਾਈ ਸਰਵਣ ਜੀ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ।

ਰੋਪੜ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਸੰਤ ਰਾਮ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਦਾ ਮਲ, ਭਾਈ ਰਾਮ ਲਾਲ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਦੇ ਵੱਲ ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਜਸ ਯਾਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਬਾਕੀ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਬੇਸ਼ਕ ਕੁਝ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਹਰਤ ਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ 'ਦਰਗਾਹ ਨਾਮ ਹੀ ਵਿਸੇਖ ਹੈ'; ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਉਚਾਰ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ :

ਜੀਵਨ ਰੂਪ ਗੋਪਾਲ ਜਸੁ, ਸੰਤ ਜਨਾ ਕੀ ਰਾਸਿ।

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਐਸਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ ਆਇਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਰਮਦ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਸੁੰਨੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣ ਰੋਪੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਕਾਰਣ, ਚੁਣ-ਚੁਣ ਕੇ ਸੀਆ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਸੂਫੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਵਜਹੂਦਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਵਾਂ ਤੇ ਬਲੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਦੜੀ ਲਪੇਟੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਜਮਾਂ ਪੁੰਜੀ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕੋਰੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੇਬ ਨੇ ਹੜੱਪਿਆ, ਉਹ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਹ ਦਉਲਾ ਗੁਜਰਾਤ ਵਾਲੇ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਹਾਜ਼ਰ

1. ੧੨੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੰਗ ਕੇ ਆਪ ਸੰਨ ੧੫੩੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰਾਮਦਾਸ ਹੀ ਗੁਬਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥੀਂ ਸਜਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਨਮ ਭਾਈ ਸੁੰਘੇ ਰੰਧਾਵੇ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੋਰਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਅਕਤੂਬਰ ੨੫, ੧੫੧੬ ਨੂੰ ਕਬੂ ਨੰਗਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਐਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਣ ਲਈ ਮੋਰੀ ਰਚਿਤ 'ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਜੀਵਨੀਆਂ' ਭੱਕੇ।

ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਪੈਣ ਤੇ ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ। ਮੁੱਲਾਂ ਸਾਹ ਬਦਕਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਹੇਠੀ ਕਰਨ ਤੇ ਉਹ ਤੁਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੱਥੋਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਤੱਖਤ ਨਸ਼ੀਨੀ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁਜੱਦਦ ਸਾਨੀ, ਨਕਸਬੰਦੀ ਦੇ ਸਰਬਰਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਹੀ ਸਭ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਫਕੀਰਾਂ, ਸੂਫ਼ੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਫਕੀਰ ਵੀ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਹੀ ਇਕ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪਨਾਹ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀ ਹੀ ਹੈ ਨਾਲ ਹੁਹਾਨੀ ਤਸਕੀਨ ਵੀ।

ਰੋਪੜ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਕੀਰ ਨੂਰ ਦੀਨ, ਮਾਲਾ ਸ਼ੇਖ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖਸ਼ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਟਿਕੇ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨਾ ਪਿਆਰਾ ਰੱਖ ਉਨਾਹ ਜੋਗਈ

ਉਚਾਰ ਕੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਬਾਣੀ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ, ਅਭੈ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਮਾਰਫਤ ਦੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ 'ਤਹਿਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ' ਫਰਮਾ ਕੇ ਜੀਵਨ-ਰਾਹ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਰਸਾਈ। ਇਹ ਫਕੀਰ ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗਏ।

ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ¹, ਭਾਈ ਸਾਹੀ ਰਾਮ, ਭਾਈ ਪੰਜਾਬਾ, ਭਾਈ ਭੀਮ ਚੰਦ, ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖ ਸਹਿਜ ਸਮਾਵੈ ਭਾਈ ਵਿਸ਼ੇਭਰ ਦਿਆਲ, ਭਾਈ ਮਹੇਸ਼ ਸਜਨ, ਭਾਈ ਗਜਨ, ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਤੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨਾ ਤੇ ਹੋਰ ਜਗਿਆਸੂ ਆਤਮ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਲੈ ਆਏ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੀ ਉਹ ਯਾਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਿਮ੍ਹੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਸਦਾ ਵਿਚਰਿਆਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਗਲ ਕੀ ਰੀਨਾ।

ਆਤਮ ਰਸ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਚੀਨਾ।

ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਦਾ ਗੁਣ ਗਾਂਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਇਸ ਆਤਮਕ ਸੁਆਦ, ਸਹਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਸੁੱਖ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

1. ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਜੁੜਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਹੀ ਸੱਤ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਕਟੋਚੀ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲਾਹ ਕਰਾਉਣ ਗਏ ਸਨ ਜਦ ਹੁਸੈਨੀ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਸੈਨੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਪ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਿੰਘ ਸੰਗਤੀਆ ਤਹਾਂ ਪਠਾਏ।'

‘ਆਤਮ ਰਸਿ ਸੁਖਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ।’

ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਰਸ ਪਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਰੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਸਫਲ ਹੈ, ਰਹਿਣਾ ਵੀ ਸੁਖਦਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਹੋਰਨਾਂ ਲਈ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

ਆਤਮ ਰਸੁ ਜਿਹ ਜਾਨਿਆ

ਹਰਿ ਰੰਗ ਸਹਜੇ ਮਾਣੁ ।

ਨਾਨਕ ਧਨਿ ਧਨਿ ਧੰਨਿ

ਜਨ ਆਏ ਤੇ ਪਰਵਾਨੁ । (ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੫੨)

ਇਹ ਸਭ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਤਮ-ਰਸ ਦੇ ਮਾਣਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਏ ।

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਚਾਅ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੱਥੇ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿਰਾ ਮਾਲਵੇ ਜਾਂ ਮਾਝੇ ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਮੱਝ ਰਹੀਆਂ, ਸਗੋਂ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ।

ਲੰਮੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਡਾ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਚਲ ਪਈਆਂ । ਉਸ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨਾਮ ਦਾ ਜੀਉੜਾ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਇਸ ਲਈ ਨਾਲ ਹੋ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਬਹੁਤ ਇਕੱਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਥੇ ਜੇਬ ਕੱਟਣ, ਚੋਰੀ ਕਰਨ, ਮਾਲ ਚੁੱਕਣ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਮੌਜ ਲੱਗੀ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਤੱਕਣੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰੋਂ ਹੀ ਬਦਲਾ ਦੇਣੀ ਹੈ ।

ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨੇ ਜਦ ਅੱਗੇ ਹੋ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ, ਨਜ਼ਰ ਭਰਵੀਂ ਪਾ ਉਚਾਰਿਆ :

‘ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨ ਕੋਇ ।

ਚੋਰ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉਂ ਹੋਇ ।’

ਇਤਨਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਛਰਮਾਇਆ ਕਿ ਚੋਰੀ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਗੀ । ਚੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਸੋਹਣਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ, ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਰੇ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦੋ ਗੰਢੇ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਕੁਝ ਦੋਰ ਤਾਂ ਐਸੇ ਬੇਸ਼ਕ ਕਮਾ ਲਵੇ ਪਰ ਅੰਤ ਸਦਾ ਮਾੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਖਿਆਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਆ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨਾਲ ਨਾਲ ਘੜਦਾ ਰਹਿਆ ।

1. ਪੇਸ਼ਵਾਰ ਅਟਕ ਆਦਿ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਉਤਰ ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ ।

(ਮਹਾਨਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੧੦੭੭)

ਜਿਵੇਂ ਬਿਨ ਬੋਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬੁਝਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹੋਈ ਤੇ ਸਭ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ :

‘ਜਾਣੈ ਜਾਣੁ ਸੁਜਾਣਾ ।’

ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ‘ਬੰਦਿ ਖਲਾਸ’ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦ ਖਲਾਸੀ ਸੰਭਵ ਤਾਂ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋੜ ਫੈਂਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਜੂਆ ਮਦ ਤਿਆਗ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਆਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਕੁਆਰੀ, ਕੰਚਨ ਤੇ ਕੜਾਸਨ ਰਹੇਗੀ। ‘ਬੂਠਾ ਮਦ ਮੂਲ ਨ ਪੀਜਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰ ਵਸਾਇ’ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ‘ਤੋਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਘਰ ਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।’ ਨਸ਼ਾ ਤੇ ਜੂਆ ਵੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੈਦਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਨਮ ਜੁਟੇ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੁਆਰੀ ਨੂੰ ਜੂਆ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਐਸੀ ਲਤ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਛੁੱਟੀ। ਯਾਰ ਬਾਸ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕੁਚਾਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਨ ਦਿੰਦੇ।

ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਨਿਰਮਲ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਨਰੋ-ਈਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਦਾ ਖਿੜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਵਿਚ ਭਰੇ ਦੋਖ ਇਕ ਦਿਨ ਭਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਲਏ ਤੇ ਛੱਡੇ ਹੀ ਨਾਂਹ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ‘ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ, ਜੁ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ’ ਦੀ ਤੁਕ ਪੜ੍ਹੀ। ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਹਿਲ ਗਿਆ। ਹੱਥ ਜੋੜ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਜੂਆ ਮਦ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾੜੀਆਂ ਇਲਤਾਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅੱਠ ਨੌਂ ਮੀਲ ਅਤੇ ਮਨੀ ਮਾਸ਼ਰੇ ਤੋਂ ਸੱਲਾਂ ਕੁ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ ਤੇ ਲੰਬਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਅੰਬ’ ਨਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾ ਤੇ ਇਸ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪੰਚ ਨੰਦ ਚੰਦ ਪੇਂਦੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਮੰਦ ਕਰਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਵਿਭਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬਾਕੀ ਸਾਥੀ ਪੰਚਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁਣੇ ਹੀ ਨਾਂਹ।

ਸੰਗਤਿ ਨਾਲ ਕੀਰਤਪੁਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਾਈਆਂ :

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ

ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ ।

ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹ ਮਾਨੁ ।

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ।

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੩)

ਫਿਰ ਪੰਚ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਰਸਾਏ ਕਿ ਉਸ ਪੰਚ ਦਾ ਨਗਰ ਵੱਧਦਾ, ਫੈਲਦਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਯਾ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੋਕਾਰ ਰੂਸਾ (ਗਵਾ) ਦੋਂਦਾ ਹੈ । ਐਸਾ ਕਰ ਫਿਰ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਛਿਮਾ ਆਦਿ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾ ਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਂ, ਆਵਾਜ਼, ਸਪਰਸ਼, ਰਸ, ਰੂਪ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

ਪੰਚ ਮਨਾਏ, ਪੰਚ ਹੁਸਾਏ ।

ਪੰਚ ਵਸਾਏ, ਪੰਚ ਗਵਾਏ । ੧।

ਇਨ੍ਹੇ ਬਿਧਿ ਨਗਰੁ ਵੁਠਾ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ।

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫)¹

ਬਾਹਰਲਾ ਨਗਰ ਤਾਂ ਸੁਧਰੇਗਾ ਹੀ, ਸਰੀਰ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵੀ ਖੇੜਾ ਆ ਜਾਏਗਾ ।

ਨੇਦ ਚੰਦ ਨੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਪੰਚ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭਾ ਰਹਿਆ । ਵੇਸਵਾ ਗਾਮੀ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈਂ ਗਵਾ ਰਹਿਆ ਸਾਂ । ਪਿਛੇ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਕੁੰਦਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਨਗਰ ਵਧਿਆ ਫੁਲਿਆ । ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਰਾਹ ਤੋਂ ਖੁੰਝਿਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਗਨੇ ਕਸਾਈ ਨੂੰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਗ੍ਰਸੀ

ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਐਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕਦੇ

ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ

ਕਲਯਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗੀ ।

ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਆਇਆ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਭੋਖਲਾ ਦਸਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਧਨਾ ਵੀ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕਸਾਈ ਸੀ ਪਰ ਭਗਤੀ ਰੋਗ ਵਿਚ ਰੋਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਪਕੜੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਿਆਂਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ? ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਗਿਆਂ ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਗਿੱਦੜਾਂ, ਕਰਮਾਂ, ਕਿਰਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਖਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਦਾ ਕੀ ਛਾਇਦਾ ?

ਤਵ ਗੁਨ ਕਹਾਂ ਜਗਤ ਗੁਰਾ,

ਜਉ ਕਰਮੁ ਨ ਨਾਸੈ ।

ਸਿੰਘ ਸਰਨ ਕਤ ਜਾਈਐ

ਜਉ ਜੰਬੂਕੁ ਗ੍ਰਾਸੈ ।²

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੩੦ ।

2. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੮੫੮ ।

ਜਗਨੇ ਦਾ ਐਸਾ ਹੋਸਲਾ ਬੱਧਾ ਕਿ ਦੁਬਿਧਾ ਨਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਪਰਮ ਪਦਵੀ ਪਾਈ।

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਕੀਰਤਪੁਰ ਭੀੜ ਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਡਿਠੈ ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੈਂਡੇ ਕਰ ਕੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਕੋਹੜ ਵੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜਦੇ। ਕੁਸ਼ਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰੋ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਚਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ-ਰੈਨ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਸੋਤ ਸੁੱਖ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਸੁਣ ਮਨ ਨੂੰ ਐਸਾ ਚੈਨ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਦਰਲਾ ਹੁਲਾਰਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਭ ਜੋ ਜੋ ਕਾਰ ਕਰਦੇ ਮੁੜਦੇ ਸਨ।

‘ਸੁਨੈ ਸੁਖਦੈਨ, ਦਿਨ ਰੈਨ,
ਤਤ ਮੈਨ ਲਖ
ਸੁਨੈ ਬੈਨ ਚੈਨ ਮੈਨ ਭਯੋ
ਜੈ ਜੈ ਕਾਰ ਜੂ। ੧੭।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਂਦੇ ਹੀ ਦਰਦ ਦੁੱਖ ਇੰਜ ਨੱਸ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਚਲਣ ਨਾਲ ਗਰਮੀ ਤੇ ਹੁਸ਼ ਭਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਚੈਨ ਵਰਗਾ ਮੁੱਖੜਾ ਡਿਠਿਆਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਜਾ ਕੇ ਦੋਖੇ ਦਾਰਦ
ਨਸਾਵੈ ਪੋਣ ਬਾਰਦ ਸੇ,
ਸਾਰਦਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸੇ ਸੁੱਖ
ਅੰਧੇ ਚੁੱਖ ਪਾਈ ਹੈ।’

ਬਸੰਤ ਨਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਦੂਰੋਂ ਕਾਸ਼ੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਤੇ ਕੁਸ਼ਟ ਰੋਗ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਦੀਰਘ ਬਚਨ ਬੋਲੇ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਹੜ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇੱਛਾ ਧਾਰੀ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ! ਪਰ ਵਰਣਾਸ਼ਮੁ ਦਾ ਕੋਹੜ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰੋ, ਬਾਨ੍ਹਣੁ ਬੇਨ੍ਹੋ। ਇਹ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਸੂਦਰ ਦੇ ਕੁਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਕੋਹੜ ਲਗੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਹ ਕੋਹੜ ਤਦ ਹੀ ਦੂਰ ਹੋਏਗਾ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਇਥੇ ਵੀ ਅਤੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਖ ਪਾਵੋਗੇ।

ਆਪਸ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਭ ਜਾਣਹੁ
ਤਉ ਦਰਗਾਹੁ ਸੁਖ ਪਾਵਹੁ। ੧।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜਿਥੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਸਿਖਲਾਉਣ ਆਏ ਸਨ ਉਥੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਦਰਸਾਉਣ ਕੁਝੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਆਏ ਸਨ । ਅਜੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਹੁਕਮ ਉਹ ਕਰ ਰਹੇ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਵੇ ।

ਉਹ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਰਦ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾਂਹ ਜਾਣ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਮਾੜਾ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਸਤੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ, ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੇ ਹੀ ਕਰਮ ਸਨ ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਅਜੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗ਼ੁਸ਼ਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਜੰਮਦੀ ਕੁਝੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ । ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵਹਾ ਦੇਣਾ । ਇਸ ਦੁਖਤਰ-ਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਵਥਾ ਇਤਨੀ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੰਮਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਬਾਪ ਇਕ ਹੱਥ ਫੁਰਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਵ-ਜਨਮੀ ਕੁਝੀ ਲੈ ਕੇ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਗਲੀ ਜਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨੱਸ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈ ਲਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਫੁਰਾ ਘੱਪਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਜੇ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਂਹ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਫੁਰਾ ਘੱਪ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਬੇਦੀ ਬਾਬੇ ਵੀ ਇਸੇ ਰੋਗ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ । ਉਹ ਤਾਂ ਜੰਮਦੀ ਕੁਝੀ ਨੂੰ ਪੀੜੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੋੜ੍ਹ ਦੇਂਦੇ ਜਾਂ ਖੂਹ ਵਿਚ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦੇ ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਤਕ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ । 'ਸਭ ਦੁੱਖ' ਜੂ ਉਹ ਦੂਰ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ ।

ਰੰਪਤ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜੋ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਕੁਝੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ । ਜਦ ਉਹ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅਜੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕਦਮ ਰਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚੋਬਦਾਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕੁਝੀ ਮਾਰ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾਂਹ ਬੈਠਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ । ਚੋਬਦਾਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਡੰਡਉਤ ਕਰ ਉਥੇ ਹੀ ਲੇਟ ਗਿਆ । ਉਸ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਐਸਾ ਕ੍ਰਕਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਜਿਸ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ 'ਕੁਝੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣਾ' । ਰਹਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪਿਛੋਂ (੧੯੩੯) ਤਨਖਾਹੀਏ ਇਹ ਹਨ, ਇਹ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝੀ ਮਾਰ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਵਾਲਾ ਤਨਖਾਹੀਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਰੋਟੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ।

ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਉਚੇਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ 'ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਤੀਨ ਬਾਤਾਂ ਕਰੀਂ । ਏਕ, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ । ਦੂਸਰੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ

ਖੁੜਾਉਣਾ ਅਤੇ ਤੀਸਰੇ, ਆਏ, ਸਾਧੂ ਸੰਤ, ਅਤਿਥੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ।

ਜੇ ਕੇਸ ਪਾਵਨ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਦੋ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਲੋਂ ਭਾਈ ਹਕੀਕਤ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਲਾਲਾ ਨੇਦ ਲਾਲ, ਪੁਰੀ ਗਲਟੀਆ ਖੁਰਦ (ਸਿਆਲਕੋਟ) ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਖ ਇਹ ਸਨ :

ਟੋਪੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਣੀ, ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਕਟਾਉਣੇ ਅਤੇ ਤਮਾਕੂ ਨਹੀਂ ਸੇਵਨਾ।

ਕੇਸ ਨਿਰਾ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਚਿੰਨ੍ਹ (ਅਲਟੀਮੇਟ ਸੈਂਸ ਆਫ ਬਿਊਟੀ) ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਰਸ ਮਾਨਣ ਲਈ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਹਨ। ਜੇ. ਈ. ਸਿਯਰੇਲਟ ਨੇ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਔਫ ਸਿੰਬਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੇਸ ਇਹ ਪੱਖ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਕਦੇ ਹਾਰੇਗਾ ਨਹੀਂ (ਲਿੰਕਡ ਵਿਦ ਵਿਲ ਟੂ ਸਕਸੀਡ)। ਕੇਸ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ (ਸਪਿਰਿਚਿਯੂਲਾਈਜ਼ਡ ਐਨਰਜੀ) ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਣਾ ਅਸਫਲਤਾ ਤੇ ਦਲਿਦਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹਨ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖਣ, ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨ ਤੇ ਨਾ ਕਟਾਉਣ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਪਾਸ ਇਕ ਜੱਧੇ ਨਈਆ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨੇ ਬੰਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਨਸਕ ਰੋਗਾਂ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਖੰਡਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ੇ ਕਿ ਇਕਾਗ੍ਰਤਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮਨ ਹੋਰ ਬਾਵਾਂ ਨਾ ਭਟਕੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪੋ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰੋ, ਦੁੱਖ ਰੋਗ ਦਾ ਡੇਰਾ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਨਈਆ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਉੱਘਾ ਜੋਧਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ।

‘ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਇ’ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਤਮਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ, ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਸੋਸਾਇਲ ਰੋਗ ਦੂਰ ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ ਕੀਤੇ। ‘ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਸੇਵ’ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਲੋਕੀ ਖਿੱਚੀ ਚਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ‘ਜਗਤ ਜੂਠ ਤਮਾਕੂ ਨ ਸੇਵ’ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਖੁਆਰ ਨ ਹੁੰਦਾ। ਤਮਾਕੂ ਦੀ ਬੁਟੀ ਸਪੈਨ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਈ ਸੀ ਤੇ ਬੀਜਾਈ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਤਨਾ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਹੈ ਇਸ ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਕਿ ਸੇਵਨ ਵਾਲਾ ਸਰਬ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਮਾ ਤੇ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਲਿੰਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਿੰਸਾ ਤੇ ਮੋਟੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੋਟਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਦੇ ਰੋਗ, ਅੰਦਰਲੀ ਰਬੈਲੀ, ਝਿੱਲੀ ਦੇ ਰੋਗ

1. Signifies failure and poverty.

ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਅਰੋਗ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਭੀ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਲੂਥਰ ਐਲ. ਟੈਰੀ ਸਰਜਨ ਜਨਰਲ ਪਬਲਿਕ ਹੈਲਥ ਸਰਵਿਸ, ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

‘ਹੁਣ ਨਾਂਹ ਕੋਈ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਹਨ ਤੇ ਨ ਦੁਬਿਧਾ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ। ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਸਿਹਤ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਜ਼ਦਹਾ (ਹਾਈਡਰਾ ਹੈਡਿਡ ਮਾਨਸਟਰ) ਦਾ ਸਿਰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਲੱਕ ਬੇਨ੍ਹ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰੋਂ, ਸੋ ਦਰ ਤੋਂ ਇਹ ਤਮਾਕੂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਛੋੜਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਆਤਮਾ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

‘ਜੰਜੀਆ’ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਖ ਜੋ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਜੁਗਤ ਕਰ ਕੇ ‘ਜੰਜੀਆ ਜੁਗਤ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਵਾਦੀ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਉਹ ਗੁਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮਕ ਟਿਕਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਜਦ ਤਕ ਤਮਾਕੂ ਸੇਵਨ ਦੀ ਭੈੜੀ ਇੱਲਤ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ, ਇਹ ਆਤਮਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੇਗੀ।’ ਉਸ ਨੂੰ ਐਸੀ ਲਜਾ ਆਈ ਕਿ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ਜਗਤ ਜੂਠ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਤਮਾਕੂ ਪੀਣਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਛਡਾਦਾ ਰਹਿਆ।

ਭਾਈ ਫਕੀਰੀਆ, ਭੋਲਾ, ਭੀਮਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਇਹ ਚਾਰੋਂ ਇਕ ਤਾਰਾ, ਖੜਕਾਲ ਤੇ ਘੁੰਗਰੂ ਪਾ ਗੀਤ ਗਾਂਦੇ ਫਿਰਦੇ ਤੇ ਦਰ ਦਰ ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਉਦਰ ਪੂਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਇਹ ਹੀ ਧਰਮ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਮਸਤ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ ਸੁਣ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਅਤੇ ਉਥੇ ਵੀ ਗਾ-ਗਾ, ਨੱਚ-ਨੱਚ ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ ਗਾਂਦੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈ ਨ ਗਵਾਉਣ ਦੇ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਫਰਮਾ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਬਗੈਰ ਆਤਮ ਗਯਾਨ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਈ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਹੱਥੀਂ ਕੁਛ ਕਿਰਤ ਨਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਕੇ ਦਰ-ਦਰ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰਨਾ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਕਾਰਣ ਹੀ ਘਰ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਜਾਂ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਕਿ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਆਵੇ, ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ, ਘਾਲ ਕਮਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਹਥਹੁ ਦਿੱਤਾ।

‘ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ।

ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ।’¹

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧, ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੪)

1. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੫।

ਟੁਕਰ ਬਟੋਰ ਹੋਣਾ ਸਿੱਖ ਘਰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਾਕ
ਐਸੇ ਹਿਰਦੇ ਚੁੱਭੇ ਕਿ ਦਰ-ਦਰ ਭਟਕ-ਭਟਕ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗ ਖਾਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁੱਕੀ ਤੇ
ਕਿਰਤ ਕਰ ਹਰ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਿਲ ਲਗਾ ਕੇ ਕਰਦੇ।

ਭਾਈ ਬਲੂ ਜੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਈ
ਮਾਈ ਦਾਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਅਲੀਪੁਰ (ਮੁਜ਼ਫ਼ਰਗੜ੍ਹ)
ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਜਾ ਟਿਕੇ ਸਨ। ਜਦ ਸਾਹਜਹਾਨ ਮੁਜ਼ਫ਼ਰਗੜ੍ਹ ਤੋਂ
ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਹੁੰਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਸਾਹਜਹਾਨ
ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ
ਜੀ ਦੀ ਅਜਮਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਭਟ ਵਹੀ ਕਰਸਿੰਧੂ ਵਿਚ ਸਾਹਜਹਾਨ
ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਵੇਂ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਪਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਹਠੀਲੇ
ਤੇ ਜੁਰਅਤਿ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਭਟ ਵਹੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

‘ਮਾਈ ਦਾਸ ਸਾਹਜਹਾਨ ਕੋ ਮਿਲਿਆ,
ਵੇਖੋ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ।
ਮਾਈ ਦਾਸ ਤੇਰੇ ਤੰਬੂ ਗੈਨ ਮਹਿ ਤੂਲੇ,
ਡਿਉਢੀ ਬਾਹਰ ਖੜੇ ਦਰਬਾਨ।’

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ੧੦ ਮਾਰਚ ੧੬੪੪ ਨੂੰ
ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ੧੩
ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ ਸਨ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗਿਆਨੀ
ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਬਾਅਦ
ਆਪ ਜੀ ਅਠਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹੇ।^੧

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ
ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਜਿੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਵੀ
ਆਏ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ, ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੋਥੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ
ਵੇਡਦੇ, ਕਵਿਤਾ ਰਚਦੇ। ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਥਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ
ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਲਿਖੇ ਲਿਖਾਏ ਪੋਥੀਆਂ, ਮਨ ਮਹਿ ਬਹੁ ਉਤਸਾਹਿ।

ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਨੇੜਤਾ ਹਾਸਲ
ਕਰ ਲਈ ਕਿ ਕਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ
ਸਦਾ ‘ਭਾਈ’ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਦੇ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਤਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀ
ਉਦਾਹਰਣ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਿਆ : ‘ਹਮ ਤੁਮਾਰਾ ਬੇਨੇ ਰਾਹ
ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿਤਾਬ ਆਵਣਾ।’

1. ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੩।

ਇਕ ਹੋਰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : (ਜੋ) ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਕਹੇ
ਸੰਗਤਿ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੁਕਮ ਕਰ ਮੰਨਣਾ।¹

ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਵਾਂ ਪਾਈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਮਸੰਦ ਪੰਜਾਬਾ ਵੀ ਸੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ

ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕੋਈ

ਗੁਰੂ ਗੋਲਕ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਮੱਥੇ ਨਾਂਹ ਲਗਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਾਬ ਨਾ ਫੜਿਆ
ਸਦਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ

ਗਿਆ। ਜਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਨ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਇਸ

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਓਟ ਤੱਕੀ। ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਇਸ ਖਿਮ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਸੁੱਚਾ
ਵਤੀਰਾ ਤੇ ਸਵੱਛ ਵਿਹਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ
ਗੋਲਕ ਨੂੰ ਬਿਖ ਸਮਾਨ ਸਦਾ ਜਾਣ' ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਇਤਨਾ ਫੈਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ

ਵਿਚ ਤੋਟ ਨਾ ਪੈਂਦੀ। ਜੋ ਮੁੜਦਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ

ਇੱਛਾ ਪੂਰਕ ਸਰਬ ਸੁਖਦਾਤਾ : ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਨੇ :

'ਅਮਕੀ ਮੋਹਿ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ।' ਕਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ

ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਵਿਘਨ ਇਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ 'ਕਰੇ ਬਿਘਨ

ਗਨ ਦੂਰੀ।' ਕੋਈ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਮੰਗਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਦਲਿੱਦ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ

ਕਰਦਾ : 'ਮਮ ਧਨ ਧਾਮ ਭਰੀਐ।' ਕਈ ਰੋਗੀ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਪੈਂਡੇ ਝਾਗ ਆਉਂਦੇ ਤੇ

'ਤਨ ਕੇ ਕਸ਼ਟ ਬਿਦਾਰਹੁ' ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਰੰਦੇ ਹੋ ਮੁੜਦੇ। ਕੋਈ ਵੈਰੀਆਂ

ਦੇ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਕਿ 'ਸਤ੍ਰ ਗਨ ਨਿਵਾਰਹੁ' ਕਈ ਜਗਿਆਸੂ

ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕ ਖੁੰਝ ਗਏ ਹਾਂ, ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਬਖਸ਼ੋ : 'ਸਤਯ

ਨਾਮ ਕਹੁ ਜਾਚਿਤ ਕੋਈ।' ਕੋਈ ਕੇਵਲ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਮੰਗਦਾ। ਕਈ ਜਵਾਨੀਆਂ

ਭੇਟ ਕਰਦੇ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਉਥੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਟਿਕ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ

ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਾਲਾਂ

ਘਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ,

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਿਰਪਾਓ ਦੇਂਦੇ। 'ਜਥਾ ਜੋਗ ਦੀਨੋ ਸਿਰੁਪਾਇ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੱਲ ਕੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਭ ਦੀ ਇੱਛਾ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਪੂਰੀ
ਕਰ ਦੇਂਦੇ :

ਸੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜਤਿ ਦੇਖ। □

1. ਬਨਾਰਸ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਦੇ ਨਾਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿੱਚੋਂ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ

ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਸ਼ਨ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨੀਤੀ 'ਦੁੱਪ' ਦੀ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਨੀਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਗੋਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਕਾਰਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂ। 'ਜਿਸ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਨਹਿਰ ਲੱਭੀ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਿਆ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵੱਡੇ ਗੁਰੂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਗਏ ਸਨ।'¹

ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਮਿਲੀ ਜਾਗੀਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾ ਡੇਰਾ ਉਸਾਰਨ ਡੇਰਾਦੂਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਰਾਜ ਸਾਜ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਲੀ ਆਗਰੇ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਖਿੱਚੀ ਰੱਖਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਖਲੀਲ ਉੱਲਾ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਨੇ ਮਹਤਮਤ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ੧੬੬੨ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਦਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੀਮਾਂ ਮਹਿਦੀ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਨੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਦ ਸੁਰਤ ਸੰਭਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਆਰਾਮ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ।

੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੬੬੨ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਚੱਲਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਉਹ ੧੦ ਫਰਵਰੀ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਥੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਢਾਈ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰਨ ਉਪਰੰਤ ੩ ਮਈ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਚਲ ਪਿਆ। ਗੁਜਰਾਤ, ਭਿੰਬਰ ਤੇ ਰਾਜੌਰੀ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ ਨੂੰ ਪੁੱਜਾ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਪੀਰ ਪੰਜਾਲ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਡਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਭਗਦੜ ਮਚੀ ਕਿ ਕਈ ਹਾਥੀ ਤੇ ਹਥਨੀਆਂ ਚਿੰਘਾੜਾਂ ਮਾਰਦੇ ਭੱਜੇ ਉੱਠੇ ਤੇ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਜਾ ਪਏ। ਕਿਸੇ ਦੀ

1. ਤਵਾਰੀਖ਼ ਗੁਰ ਖ਼ਾਨਸਾ, ਪੰਨਾ ੬੩੪।

ਹੱਡੀ ਤਕ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਐਸਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਚਿੱਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਕਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸੈਲਾਨੀ ਬਰਨੀਅਰ ਵੀ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਖਬਰ ਪੁੱਜੀ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੇ ਮੀਰ ਜੁੱਮਲਾ ਤੇ ਰਾਤੀਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਬੂ-ਉਲ-ਫਤਹਿ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਜ਼ਾਬਤ ਖਾਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸਨ, ਪਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਬਿਖੜਾ ਹੋਣਾ ਸੁਣ, ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਨਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਸ਼ਕਰ ਸਮੇਤ ਰੁਕਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੈਰ ਸਪਾਟਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ। ਉਥੋਂ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਜੋ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹਿ ਕੇ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੬੬੩ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ।

ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕਰੀਬਨ ਭੇਦ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਆ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ, ਜੱਚਦਾ ਨਹੀਂ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਸਾਰ ਉਸ ਆਪਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਨੀਤੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਐਲਾਨੀਆ ਨੀਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਉਹ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਨੂੰ ਦਾਰੁਲ-ਹਰਮ (ਕਾਫ਼ਰ) ਤੋਂ ਦਾਰੁਲ-ਇਸਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋੜਦਾ ਸੀ। ਨਕਸਬੰਦੀ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਨਕਸਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਉਕਸਾਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੈਠ ਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰ ਤਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੇ ਟੁਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿ ਤਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ :

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਹਮਾ ਜਬ ਸੁਨਾ। ਅਤ ਰਿਸਾਇ ਯਿਉ ਮਸਲਤ ਗੁਨਾ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਫੌਜ ਕਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੇਰ ਦਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਯਾਲ ਨੇ ਸੱਦਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹੀ ਤਹਿ ਹੋ ਪਾਇਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿਜੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਕੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਦੂਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ :
‘ਦਿੱਲੀ ਪਤਿ ਨਿਜ ਦੂਤ ਪਠਾਏ,
ਸੋ ਚਲਿ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆਏ।’

ਇਸੇ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

‘ਮੁਹਿ ਦਰਸ ਦੇਵੇ ਆਨ ਕੈ,
ਕਛੁ ਬਚਨ ਪ੍ਰਛਨ ਚਿਤ ਹੈ ।’

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਾਖੀ ਦੂਜੀ. ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਨਾ ਮਿਲੀ ‘ਤਬ ਆਲਮਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜੋ ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਪੱਖ ਕਰਤਾ ਥਾ ਮਨ ਮੇਂ ਬਡਾ ਅਫਸੋਸ ਕੀਆ। ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਸੇ ਆਰਫ਼ ਕਾਮਲ ਕਰਾਮਾਤੀ ਵਲੀ ਬੇਟੇ ਕੋ ਤਿਲਕ ਗੁਰਿਆਈ ਨਹੀਂ ਦੀਆ, ਸੋ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਕੋ ਲਿਖ ਭੇਜਾ ਜੋ ਹਮ ਕੋ ਆਪ ਕੇ ਦੀਦਾਰ ਕਾ ਸ਼ੋਕ ਹੈ’

‘ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਦੀਦਾਰ ਹਮ ਦੀਜੈ ।

ਆਈਐ ਦਿਲੀ ਸਾਂਭ ਪਤੀਜੈ ।’

ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇਣੀ। ਜੇ ਪੁੱਛਣ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਰਜ਼ਾ ਵਰਤੋਗੀ। ਮਿਲਣ ਦਾ ਚਿਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ।

ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੇ ਮੁੱਖੀਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਦਿੱਤੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਖੇ ਪਰਸ਼ਾਦ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦਸਿਆ ਕਿ ‘ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ ਹਨ।’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਲਗੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭੇਜੀ ਤਾਕਿ ਸਭ ਵਾਰਤਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਪ੍ਰਗਟਾ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਿਤਨੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਸਨ।

ਲਗੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਚਿਤ ਬੈਠਿਆਂ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀਚਾਰਾਂ ਸੁਣਦੇ ਦੇਖ, ਉਸ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸਿੰਘ ਦਾ ਖੱਤ ਤੇ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਜਸ਼ ਤਾੜ ਗਏ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਕਲ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ।

ਸੰਗਤਾਂ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦਾ ਕਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਹੀ ਐਸਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਫਕੀਰ ਫੜ ਫੜ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੱਬ ਦਾ ਖੋਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਭਰਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮਲ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਰਾਇ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਿਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਜੇ ਨਾਂਹ ਗਏ ਤਾਂ ਗਲਤ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢੇ ਜਾਣਗੇ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ
ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿਉ ਕਿ ਨਾਂਹ ਦੁਸ਼ਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ
ਦੇਵਾਂਗੇ। ਜੋ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਹੀ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋੜ ਨਿਭਾਇਆ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਜਾਨ ਖੋਲ ਕੇ ਵੀ ਤੋੜ ਨਿਭਾਵਾਂਗੇ।
ਜਿਵੇਂ ਪਰਬਤ ਸੁਮੇਰ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ 'ਸਾਧ ਬਚਨ ਨਿਹਚਲਾਧਾ।'

‘ਨਹਿ ਮਲੇਛ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਹੋਂ।

ਹੁਇ ਸਮੀਪ ਤਿਸ ਕੋ ਨਹਿ ਲੈ ਹੋਂ। ੧੩।

ਇਹੀ ਨੇਮ ਪਿਤ ਕੀਨਿ ਹਮਾਰੇ।

ਤਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਮ ਭੀ ਉਰ ਧਾਰੇਂ।

ਅਟਲ ਸੁਮੇਰ ਫਲਹਿ ਨਹਿ ਜੈਸੇ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਕ ਅਚਲ ਨਿਤ ਤੈਸੇ।’¹

ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ
ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਵਾਲਾ ਨੇਮ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਗਾੜ ਪੈਣ ਦੀ
ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।

‘ਪਿਤਾ ਸਮਾਨ ਨੇਮ ਜੇ ਧਾਰਯੋਂ।

ਤੇ ਅਥਿ ਸਭਿਹੁ ਕਾਜ ਬਿਗਾਰਯੋਂ।’

ਕੁਝ ਨੇ ਤਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਭਲਾ ਇਸ
ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਜਾਏ।

‘ਰਹਯੋ ਸੂਤ ਅਸਥਿਰਤਾ ਲਯੋਂ।’

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਭ ਦਲੀਲਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੁਣ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸੇ
ਨੇਮ ਨੂੰ ਅੰਤ ਤਕ ਨਿਭਾਵਣਗੇ ਜੋ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀ।

ਆਦਿ ਪ੍ਰਯੋਤ ਨਿਬਾਹਯੋ ਨੇਮ।

ਤੈਸੇ ਹਮ ਕਰਿਹੋ ਸਹਿ ਪ੍ਰੇਮ।

ਤ੍ਰਾਸ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਥਾਂ ਰੱਖਿਆ
ਕਰ ਕੇ ਕਾਰਜ ਸਵਾਰ ਦੇਣਗੇ।

‘ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੀਕੀ ਕਰ ਹੋਂ,

ਸਕਲ ਚੀਤ ਕਿ ਕਾਜ ਸੁਧਰਿ ਹੋਂ।’

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਆਈ ਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ‘ਕਾਮ ਸਾਹਿ ਢਿਗ ਮਮ ਕਿਛ ਨਾਹੀ।

1. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੫।

ਹਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉੱਚਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹ ਪਾਸ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦਰਸਨ ਦੇਣਗੇ।

ਦੀਵਾਨ ਪਰਸ ਰਾਮ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਕਿਹਾ : ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।

‘ਮਿਲਹੁ ਸਾਹ ਸੇ ਜੋ ਰੁਚਿ ਹੋਇ।’

ਮਿਲਨ ਸਾਹ ਕੋ ਜੋ ਨਾਂਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਗਲੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਿਰ ਨਿਰਣਾ ਦੁਹਰਾਇਆ : ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ‘ਬੂਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗਵਾਰ।’¹ ਪਰਸ ਰਾਮ ਤਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ੧੬੬੩ ਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਹੀਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ ਉਹ ਜੱਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਇਕ ਸੰਗਤ ਪੁੱਜਦੀ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਪਿਛੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਭੇਜੀ ਹੈ ਕਿ ਦਰਸਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਜਾਣਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਕੋਈ ਕਾਰਾ ਨਾਂਹ ਵਰਤ ਜਾਵੇ, ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਕੂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜੀ ਸੰਗਤ ਰੋਕ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਰਧਾ ਭਰੀਆਂ ਝਾਕੀਆਂ ਦੇ ਅਲੌਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਸੋ ਜੋ ਕੋਈ ਆ ਪੁੱਜਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਜਾਣ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀ ਸੱਪਣੀ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ (ਸਿੰਘ), ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ, ਪੰਜਾਬਾ ਮਸੰਦ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੰਗਤੀਆ, ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮਲ, ਦੀਵਾਨ ਸਤੀ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਘੇ ਸਿੱਖ ਸਨ।

ਚੜ੍ਹਤ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬਧ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲਸਕਰ ਚਲ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਤਰਤੀਬ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਰੱਖੀ। ਅਗੇ ਨਗਾਰਾ, ਪਿਛੇ ਝੰਡੇ, ਫਿਰ ਧਨਖ ਬੱਧ, ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੀ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ, ਉਸ ਪਿਛੇ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਤੇ ਨਾਲ ਰੱਬ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਛੇ ਸਬਦ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਜਥੇ ਤੇ ਹੋਰ ਘੋੜ ਸਵਾਰ। ਬਸੰਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੂਚ ਕੀਤਾ।

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ।

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬਾਂਧੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਗਤ ਛੁਡਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਤਉ ਫੁਨਿ ਮੋ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨਾ ਹੋਇ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਤੋ ਮੈਨੂੰ ਭਗਤ ਫੜ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵਸ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ।

‘ਮੇਰੀ ਬਾਂਧੀ ਭਗਤ ਛੁਡਾਵੇ
ਬਾਂਧੈ ਭਗਤ ਨਾ ਛੁਟੈ ਮੋਹਿ ।
ਏਕ ਸਮੇਂ ਮੈ ਕਉ ਗਹਿ ਬਾਂਧੈ,

ਤਉ ਫੁਨਿ ਮੋ ਪੈ ਜਬਾਬੁ ਨ ਹੋਇ ।’ (ਪੰਨਾ ੧੫੫੨)

ਪਹਿਲਾ ਪੜਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਰੋਪੜ ਕੀਤਾ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅਗੇ ਲਈ ਟੁਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੋ ਦੌੜਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਲੰਮੇ ਦੇਸ਼ (ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ) ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨ ਲੋਚਾ ਹਿਤ ਆਈਆਂ ਹਨ । ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਬਗੈਰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਣਾ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਢੇ, ਬੱਚੇ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਨੇ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਬੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਵੇਰ ਤਕ ਪੁੱਜ ਜਾਣਗੀਆਂ । ਸੇਵਕ ਸਹਾਇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬਿਰਦ ਹੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਕੂਚ ਦੇ ਨਗਾਰੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤ ਥਕ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰਵਾਨਗੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏ । ‘ਸੰਗਤਿ ਥਕਤ ਜਾਨ ਬਿਰ ਰਹੀਅਹਿ’ । ਦੀਵਾਨ ਸਜ ਗਏ । ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰੁਕੇ ਹਨ, ਗੱਦ ਗੱਦ ਹੋਈਆਂ ।

ਕੁਰਾਲੀ, ਖਰੜ, ਬਨੂੜ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਪੰਜੋਖਰਾ ਪੁੱਜੇ । ਇਥੇ ਵੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪੁੱਜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰ ਕੇ ਅਜੇ ਰੁਕ ਜਾਣ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਦੋ ਦਿਨ ਰੁਕੇ ਰਹੇ । ਇਹ ਸਭ ਦ੍ਰਿੜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਸੰਦ ਕਿਤਨੀਆਂ ਕੂਹੜੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਈ ਮਾਧੋ, ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਸਿੱਖੀ ਬੂਟਾ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਸੰਦ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਪੰਨ ਸਿੱਖੀ’ ਆਖ ਕੇ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤੇ ।

ਇਸੇ ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੰਡਿਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਨਾਂਹ ਸਿਰਫ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨ ਉਤਰਿਆ, ਸਗੋਂ ਵਿਦਿਆ ਹੇਕਾਰ ਵੀ । ਦਿਜ ਨੇ ਗਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਭੂਠੀ ਅਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਹੇਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਹੋਛੀ ਮਤਿ ਵਾਲਾ ਸੀ ।

1. ਪੰਜੋਖਰਾ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਪੱਕੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹੈ ।
2. ਮਹਾਨ ਕੋਥ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

‘ਕਾ ਮਾਦਕ ਬਿਦਿਆ ਮਤਿ ਖਾਮੀ ।’

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਜਦ ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ‘ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ-ਹੀਣ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਮੋਤੀਆ-ਬਿੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਸਮਝਣਾ ਹੀ, ਅਕਲ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਹੈ’ :

‘ਆਪਨਿ ਆਪ ਕੋ ਲਖਨਿ ਬਿਸਾਲਾ ।

ਇਹੀ ਅੰਧ ਹੋਵਨਿ ਸਭ ਕਾਲਾ ।’

ਐਸੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਪਮਾ ਭਾਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰੋਗ ਵੀ ਚਿਮੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਜਾਤ ਮਦ ਦਾ । ਇਕ ਵਿਦਿਆ ਮਦ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜਾਤ ਅਹੰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ : ‘ਬਿਪ੍ਰ ਜਾਤ ਉਰ, ਵਿਦਿਆ ਮਦ ।’

ਸਾਖੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਲੱਗਾ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਇਕ ਸਿੱਖ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਬੈਠਾ ਕਿ ਕੌਣ ਮਹਾਰਾਜੇ ਆਏ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਧਾਰੇ ਹਨ । ਨਾ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਅਹੰਕਾਰੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

‘ਨਾਮ ਧਰਾਵਨਿ ਅਹੈ ਸੁਖੈਨ,

ਤਿਨ ਕੈ ਗੁਨ ਸੁਭ ਕਿਸ ਮਹਿ ਹੈਨ ।’

ਭਾਵ ਨਾਂ ਤਾਂ ਧਰਾ ਲੈਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਕਿੱਥੇ ? ਗੀਤਾ ਉਚਾਰਨੀ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਅਰਥ ਹੀ ਦਰਸਾ ਦੇਣ ।

ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਨ ਬਿਨ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖ ਸੁਣਾਈ । ਮਹਾਰਾਜ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਠੇਡੇ ਖਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜਦ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ‘ਭਲੇ ਲੋਕ ! ਤੂੰ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ? ਗੱਲ ਬੇਸ਼ਕ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਕਰ ।’ ਉਸ ਦੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਣ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਗੜਾਲੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ‘ਬਾਦੀ ਬਿਪ੍ਰ’ ਹੈ । ਇਸ ਨੂੰ ਜੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗਾ । ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਨਗਰ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਰਖ ਹੈ, ਸੱਦ ਲਿਆ ਤੇਰੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਹ ਹੀ ਦੇਵੇਗਾ ।

ਰਸ-ਭਿੰਨੇ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਥੱਲੇ ਹੋਇਆ । ਨਗਰ ਤੋਂ ਇਕ ਝੀਵਰ ਜੋ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ, ਢਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਿਆਇਆ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਛੱਜੂ’ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਛੱਜੂ’ ਜੀ ਵੱਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹ ਤਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਤਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੰਡਿਤ ਤਾਂ ਅੱਖੇ ਸਵਾਲ ਢੂੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਮਸਤ ਸੀ । ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਛੱਜੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਵੋ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟੇਢੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿਓ ।’ ਛੱਜੂ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪੰਡਿਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ‘ਹੇ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ! ਤੂੰ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਕਿ ਕਿਸ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ ? 'ਕਸਮਨਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਥਿਤਿ ਦਿਜੈ ।' ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਦਸ ਸੰਦਹ ਦੱਸੇ ਤੇ ਛੱਜੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀਹ ਉੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਸਭ ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੋਤਿਕ ਦੱਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਭੀਵਰ ਕੋਲੋਂ ਗੀਤਾ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਅਰਥ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੇਵੂ ਜੋ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਤੋੜ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਕਿਹਾ : 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਨਾਚੀਜ਼ ਸਿੱਖ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਹੰਕਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਦਰਸਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਕਾ ਹੈ । ਇਹ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜੇਵੂ ਵੀ ਉਤਾਰ ਸੁੱਟ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਕੇਵਲ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਆਸਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ :

‘ਸੁਨ ਦਿਜ ਨੇ ਗਰ ਸੂਤ ਉਤਾਰਾ
ਮੈਂ ਭਾ ਸਿਖਯ ਰਾਵਰੋ ਦਵਾਰਾ ।
ਨਹੀ ਜਾਤ ਕੋ ਮਦ ਮੁਤ ਰਹਯੋ ।
ਏਕ ਆਸਰੋ ਤੁਮਰੋ ਗਹਯੋ ।’¹

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੇਵੂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਕਹੇ ਕਿ ‘ਗਹੀ ਮੈਂ ਸਰਨ ਤੁਮਾਰੀ ।’

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜੇਵੂ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਇਸੇ ਲਈ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਰਹਿਆ । ਹੰਕਾਰ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੱਜਿਆ :

ਭਯੋ ਸਿੱਖ ਨਿਜ ਮਦ ਪਰਹਰਯੋ ।²

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਇਸ ਭੀਵਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ, ਤੇਰੀ ਕਲਯਾਨ ਹੋਵੇਗੀ । ਪੰਡਿਤ ਨੇ ਛੱਜੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਸੀਸ ਨਿਵਾ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਬੇਣੀ ਦਾ ਵਿਦਿਆ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਭਾਈ ਮਾਣਕ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਲਗਾਇਆ ਸੀ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਰੀਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਰਕ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਜਿਆ ਹੈ, ਵਿਧੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਅਭੰਬਰ ਨਹੀਂ, ਰਸਮ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਓ ਪੈਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਥੇ ਤਾਂ :

ਛੰਡ ਸਿਆਣਪ ਬਹੁ ਚਤੁਰਾਈ
ਦੁਇ ਕਰ ਜੋਤਿ ਸਾਧ ਮਗਿ ਚਲੁ ।
ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ
ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਕਾ ਇਹੁ ਉਤਮ ਫਲ ।

‘ਉਤਮ ਫਲ ਹੈ’ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਰੱਜਿਆ ਪੁੱਜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੩੨, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਜੇਵੂ ਤੀਹਰੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖੱਤਰੀ ਦਾ ਦੂਹਰਾ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਦਾ ਇਕਹਿਰਾ ਤੇ ਸੂਦਰ ਪਹਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤੇ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਖੱਤਰੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਪੱਤਝੜ ਨੂੰ।

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਿਆ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸਨਮੁਖ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

ਉਸ ਝੀਵਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਡੇ ਬਸਤ੍ਰ ਪਵਾਏ, ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਜਗਨਨਾਥਪੁਰੀ ਵੱਲ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਐਸੇ

ਉਸੇ ਝੀਵਰ ਘਰ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਕਿ
ਸਿੰਘ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ਗਦ ਪਦ ਸਥਿ ਛੰਦ ਪ੍ਰਗਥੇ।
ਨਿਗਮਾਗਮ ਗੀਤਾਦਿਕ ਸਾਰੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰੋਚਕ ਥਾਤ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਝੀਵਰ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿਆਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਖੀ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸ਼ਮਤ, ਜੋਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੋਇਆਂ ਜਿੱਥੇ ਜਨਮ ਦਾ ਹੋਕਾਰ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਜਿਸ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈ ਜਾਏ ਉਸ ਘਰ 'ਹਿੰਮਤ' ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਿਆਮਤ ਰਾਇ ਅਤੇ ਮੁਹਕਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਿਆਮਤ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਸੱਤ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਸਤਕੋਭਾ ਪਿੰਡ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਟਕ (ਉੜੀਸਾ) ਵਿਖੇ ਹੈ। ਇਹ ਥਾਂ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ੬੦ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਤੇ ਹੋਰ ਵਹੀਰਾਂ ਜੋ ਟੁਰੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰਨਾ ਕੋਈ ਸਹਲਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਪੜਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਟੁਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਚਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਦਿਆਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਦਾ ੫੦ ਕੋਹ ਪੈਂਡਾ ਤਹਿ ਕਰਦਿਆਂ ੧੯ ਦਿਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਪਾਸ ਦਿੱਸਦੇ ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਂਹ ਆਉਣ। ਝੰਡਾ ਵੀ ਝੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਦੂਰੋਂ ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਸਦਾ ਰਹੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਪਸ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੀ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਮੁੜਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਸਵਾਰ ਤੇ ਕੁਝ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰੱਖੇ। ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜੋਖਰੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਪੰਜਿਖਰਾ ਤੋਂ ਅੰਬਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਲਖਨੌਰ ਤੇ ਨਿਸ਼ਬਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੋਂ ਮੱਤੇ ਪੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਸਾਹਬਾਦ ਕੱਟੀ। 'ਸਾਹਬਾਦ ਬਿਰੇ ਸੁਖ ਰਾਹ ਦਾ ਵੇਰਵਾ' ਧਾਮੂ।¹ ਸਾਹਬਾਦ ਤੋਂ ਰਤਨ ਜੱਖ ਜਾਂ ਬਹਿਰ ਜੱਖ ਪਿਪਲੀ ਤੇ ਕਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਪੁੱਜੇ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਾਵਨ ਕੀਤੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਲਾਡਵਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਉਦਾ ਤੇ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ। ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਦਕ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸਨ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ। ਇਹ ਭਾਈ ਆਡਾ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਭਾਈ ਨਨੂਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਪੜਾ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਸੀਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਥੋਂ ਬਿਧ ਕੰਨਯਾ ਦੇ ਨਗਰ ਟਿਕੇ। ਫਿਰ ਸਨੌਹਤ ਗਏ। ਤਾਲ ਪਾਸ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਟਿਕੇ। ਮਹੱਲਾ ਖਾਕਰੋਥਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਇ ਜੀ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ ਉਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਗਏ। ਅਗਲੀ ਰਾਤ ਬੜਬਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਕੱਟੀ। ਫਿਰ ਪਰਾਸਰ ਤੀਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਯਾਮਣ ਆਏ ਅਤੇ ਕਰਨਾਲ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਯਾਮਣ ਉਤਰ ਗਏ ਕਰਨਾਲੇਂ।

ਬਿਰੇ ਜਹਾਂ ਅਬਿ ਜਗਾ, ਬਿਸਾਲੇਂ।

ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਜੀ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਵਨ ਥਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਥਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਚਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਾਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਟਿਕਦੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨ ਸਨ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ, ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਮਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਸਨ।

ਉਥੋਂ ਪਾਨੀਪਤ, ਸੋਨੀਪਤ ਹੁੰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਹੋੜਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ; ਬੜਾ ਆਨੰਦ ਬੋਝਾ ਰਹਿਆ, ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਸਭ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਮਗ ਭਜਨ ਹੋਤਾ ਚਲੇ।

ਸੰਗਤ ਸਦਾ ਮਗ ਮਿਲੇ।

ਅਨੰਦ ਹੋਤ ਬਿਲਾਸ।

ਦੇ ਦਰਸ ਪੂਰੇ ਆਸ।

ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਫਿਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਵਹੀਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਲ ਪਲ ਦੀ ਖੱਬਰ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਥੇ ਪੜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਲਾਗੇ ਆਉਣਾ ਸੁਣ, ਉਹ ਆਪ੍ਰੀ ਅੱਗਾਂ ਲੈਣ ਆਇਆ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਤੁਮ ਜਾਓ ਆਗੈ ਲੈਨਾ ।
ਕਰ ਅਦਬ ਮੀਠੈ ਬੈਨ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਵਾਰੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਨਗਾਰੇ ਵਜਦੇ, ਨਕੀਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦਾਖਲ ਹੋਈ :

ਹੋਂਸਾ ਧੁੰਕਾਰਤਿ ਅਗਵਾਏ ।
ਬੋਲਤ ਜਾਤਿ ਨਕੀਬ ਸੁਹਾਏ ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਐਸਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਸਚਰਜ ਹੋਏ ਰਹੇ। ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਹਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਲੈਣ ਆਇਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਮ ਹੈ।

‘ਅਜਮਤ ਧਰਿ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਜੇਹੀ ।’

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਪੁੱਛੀ। ਟਿਕਾਣਾ ਉਸ ਆਪਣੇ ਬੰਗਲੇ ਕਰਵਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਹ ਪਾਸ ਜਾਣ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਗਲੇ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨੀ। ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਬੱਧੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਕਰ ਆਏ ਹਨ। ਇਤਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦੇਖ ਉਸ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ : ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਂ ਇਕ ਛੱਪੜ ਨਿਆਈਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਤ ਹਨ।

‘ਭਾਤਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਮਤਾਲ ।
ਸੋ ਅਜਮਤ ਕੇ ਸਿੰਧ ਬਿਸਾਲ ।’

ਇਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਵਾਂਗ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹਨ, ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹਨ ਅਤੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖੜੇ ਦਾ ਅਜਿੱਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਝੱਲ ਸਕਦਾ। ‘ਨੂਰ ਸੂਰ ਸਮ ਦਿਪਤ ਅਜੈ ਸੋ ।’
(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

□

1. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ਦੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ

ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਮਿਰਜਾ ਰਾਜਾ
ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੰਗਲਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ
ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਮਿਰਜਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਥਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ
ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਡੇਢ ਕੋਹ ਭਾਵ ਦੋ
ਮੀਲ ਬਾਹਰ ਦੱਖਣ ਵਲ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਨਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀ
ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਟਿਕੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਜਦ ਗਵਾਲੀਅਰ ਤੋਂ ਬਵੇਜਾ
ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕਰਾ ਕੇ ਲਿਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਥਾਂ
ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਮੁਜਬ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਲਈ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ
ਨੇ ਦਿੱਤੀ।¹ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਦਿਲੀ ਗਏ,
ਫੂਢ ਕੋਸ ਬਾਹਰ ਬਿਸੇਖੀਐ।
ਦਖਣ ਕੀ ਓਰ
ਜੈ ਮ੍ਰਿਗੰਦ ਪੁਰੇ ਨਾਮ ਤੀਰ
ਬੰਗਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਠੋਰ
ਨਾਮ ਬਿਖੇ ਦੇਖੀਐ।

1. ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਣਾਲਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਦਿਲੀ ਗਏ, ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ ਕੀ
ਸ਼ਹਿਰ ਬਸਤੀ ਤੋਂ ਫੂਢ ਕੋਸ ਬਾਹਰ
ਦੱਖਣ ਓਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰੇ ਨਾਮ
ਬਸਤੀ ਤੇ ਨਿਕਟ ਬੰਗਲਾ ਨਾਮ
ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨ ਬਿਖੇ

ਫੀਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਡੇਰੇ ਲਿਯੋ

ਦਿਲੀ ਵਾਲੋਂ ਕਹੋ

ਮੁਜਬ, ਜੈ ਸਿੰਘ ਨਿਪ ਹੂੰ 'ਸਵਾਈ' ਪੇਖੀਯੋ ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਦਾ ਨਾਂ, ਰਿਆਸਤ, ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਦੀ ਥਾਂ ਸਵਾਈ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ । ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ ਨੇ ਹੀ ਜੰਤੂ ਮੰਤੂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸਵਾਈ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਉਂਝ 'ਸਵਾਈ' ਅਜੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਮਿ੍ਤੂ ੧੭੪੩ ਵਿਚ । ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਪੋਤਰਾ ਸੀ । ਜੈਪੁਰ ਦਾ ਸਹਿਰ ਇਸੇ 'ਸਵਾਈ' ਨੇ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ ।

ਜਿਸ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਹੈ । ਥਾਮਸ ਵਿਲਯਮ ਬੀਯਲ ਨੇ ਐਨ ਓਰਿੰਟਲ ਬਾਇਗ੍ਰਾਫੀਕਲ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਧਾਈ ਹੈਨਰੀ ਜਾਰਜ ਕੀਨਿ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਅਵਲ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਛਵਾਹ ਕਬੀਲੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਾ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਪੋਤਰਾ ਸੀ । ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁੱਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਜ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਨੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾ ਬੁਝਾ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ । ੧੬੬੪ ਵਿਚ ਦੱਖਣ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਥਾਪ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ੧੬੬੬ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠੋਂ ਭੱਜ ਨੱਠਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਹਉਂ ਨੂੰ ਐਸੀ ਠੋਸ ਵੱਜੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ । ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤਨੀ ਮੈਂ ਅਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੇ ਇਤਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ

 ਜੈ ਫੀਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕੇ

ਡੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿਲੀ ਵਾਲੋਂ ਕੋ ਕਹੋ

ਮੁਜਬ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ (ਸਵਾਈ)

ਨੇ ਉਹ ਭੂਮਕਾ ਭੇਟ ਕਰੀ ਸੀ (ਬਰਾਜੇ)

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਬਰ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕਹੁਤ ਜਾਗੀਰਾਂ ਮੁੱਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ।

ਇਹ ਰਾਇ ਸੀਨਾ (ਰਕਾਬ ਗੰਜ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬਾਰਾਖੰਥਾ ਤਕ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰਾਜਾ ਕਾ ਬਾਜਾਰ (ਲੋਡੀ ਹਾਰਡਿੰਗ ਹਸਪਤਾਲ ਨੇੜੇ) ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਤੇ ਮਾਧੋ ਗੰਜ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ।

ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਸਹਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਦਿਸੇ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦਕਾ ਦਾਰਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੀਯਲਾ ਨੇ ਉਰਮੀ ਦੀ ਹਿਸਟਾਰੀਕਲ ਵੈਗਸੈਂਟਸ ਆਫ ਦੀ ਮੁਗਲ ਐਮਪਾਇਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅਜ਼ਮ (ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ) ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।^੧

ਜੇ ਸਿੰਘ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂ ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ, ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਪੜ੍ਹ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਮਹੱਲ ਆਗਰੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਉਸਾਰੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਆ ਪਰ ਥਾਵਾਂ ਜੇ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਭਾ ਖੁਸ਼ਾਮਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਜਾਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਕਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਵਟਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਲਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਖ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ 'ਅਸੀਂ' ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰ ਕੇ ਚਲ ਪਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਪੁੱਠੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਘਟ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇਗਾ। ਸਿਮਰਨ ਭੁਲਾ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਯਾ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਹੈ।'

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਵਿਹਾਜ਼ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਹੀਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਚ ਵਲ ਦੋੜ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਨ :

ਇਸ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਨਿ ਚਲ ਆਏ।
ਅਬ ਕਿਮ ਠਟਹਿ ਕ੍ਰਮਤਿ ਬਿਚਲਾਏ।^੨
ਨਹਿ ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ, ਮਤਿਮੰਦ।^੩
ਨਹਿ ਚਾਹਤਿ ਪਰਲੋਕ ਅਨੰਦ।^੪

ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਤਨਾ ਅਹੰਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ

1. An Oriental Biographical Dictionary by T. W. Beale
2. and was said to have been poisoned by the procurement of 'Alamgir'
3. ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ।
4. ਮੰਦ ਮਤੀ ਤੇ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
5. ਜੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੪।

ਕਈ ਵਾਰੀ ਸਰਾਬ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਉਹ ਕੰਢ ਦੇ ਦੋ ਪਿਆਲੇ ਭਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਉਠਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਾਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਖੱਬੇ ਵਾਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ। ਖੱਬੇ ਦੇ ਭਰੇ ਪਿਆਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਡੱਲ੍ਹ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਿਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਦ ਚਾਹਾਂ ਭੰਡ ਭੰਨ ਦਿਆਂ।

ਇਸ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਕਹੇ ਸਬਦ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗਾ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰ ਸਕਿਆ, ਦੇ ਅਰਥ ਫੇਰੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਇਹ ਕੁਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਫਰਾਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਸਮੇਂ ਲਿਖੇ ਸਬਦ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : 'ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਜਦ ਤੱਖਤ ਦੇ ਲਾਗੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਜਹਾਂ ਪਨਾਹ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਨੇ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਤੇ ਮੁਖਲਸ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਸ਼ਨ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੰਜਾਹਵਾਂ ਸਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸੰਤਾ ਨਾਲ ਸਾਹੀ ਹਜ਼ੂਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਦਾਬ ਬਜਾ ਲਿਆਇਆ। ਡੇਢ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਰਫੀਆ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਵਾਰਿਆ। ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਖਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਕੇ ਤਿਲਮਲਾਨ ਲੱਗਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਸਭ ਦੇਖ ਲਿਆ ਤੇ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਏ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਸਮੇਤ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੇ। ਫੋਲਾਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਫਰਾਰ ਪਸੰਦ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।

‘ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਰਾਇ ਮੰਗੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਏ। ਫੋਲਾਦ ਖਾਨ ਹਟਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਮੌਕਾ ਪਾਂਦੇ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਸਮੇਤ ਭੇਸ ਬਦਲ ਭੱਜ ਉੱਠਿਆ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨਸਬ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਦਮਾਦ ਨੀਤੂ ਜੋ ਉਸ ਪਾਸ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਮਨਸਬਦਾਰ ਹੈ, ਪਕੜ ਕੇ ਭੇਜ ਦੇਵੇ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਫਦਾਇਖਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

‘ਜੇ ਸਿੰਘ ਦਾ ਐਸਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟਾ ਕਿ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੁਆਸਰੇ ਆਲਮਗੀਰੀ ਵਾਲਾ ਜਲੂਸ ਆਲਮਗੀਰੀ ਦੇ ਦਸਵੇਂ ਸਾਲ ਸੰਨ ੧੬੬੭ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਅਰਜੀ ਨਵੀਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਅਰਜ਼ਦਾਸਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਕੇ ਆ ਹੀ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਹੱਰਮ ਦੀ ਅਠਾਈ ਨੂੰ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋਈ। ਮਾਨੁਕੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਅਫਸੋਸ ਨਾਲੋਂ ਉਸ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਮੌਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।¹

ਇਥੋਂ ਸੂਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਸ ਦਾ ਆਦਰ ਵੀ ਭੈ ਖੁਣੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ‘ਬਾਬਾ ਜੀ’ ਜਾਂ ‘ਰਾਜਾ ਜੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੇਵਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੇ ਮਨਸਬ ਖੱਚ ਲਏ ਗਏ ਸਨ, ਕਸੂਰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹੀ ਫਿਰ ਆਸਾਮ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ।

ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪ੍ਰਤੀ ਵਡਾਦਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏ ਤੇ ਪਰਗਟ ਰਹੇ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਹੀਲੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ। ਨਿਵਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁਚਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਵੀ ਐਸੇ ਹੀ ਹੱਥ ਕੰਡੇ ਵਰਤਣਾ ਲੱਭਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰੀ ਤੇ ਬੜੀ ਚਾਤੁਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਾਕ ਪਾਸ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਜਸ ਦੱਸੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਦੀ ਨਾ ਭੁੱਲੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਦੇ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਾਰਨ ਵੱਸ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸਿੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਣਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਛੱਡੀ ਰੱਖਣਾ :

ਕਿਸੀ ਹੋਤੁ ਕਰਿ ਦਿਲੀ ਜਾਵਹੁ।

ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਕੋ ਦਰਸ ਦਿਖਾਵਹੁ।

ਤਉ ਸਾਹ ਸੰਗ ਮੇਲ ਜੁ ਕਰਨਾ।

ਇਹ ਨ ਮਨੋਰਥ ਕਰਹੁ ਅਚਰਨਾ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਧ ਗਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਭਿਜਕਦੇ-ਭਿਜਕਦੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦਿੱਤੀ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦੇਖਨ ਕੇ ਭਈ ਉਲਛਤ ਗਰਮ। ਇਕ

1. ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ, ਈਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਦਿਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੧੦੮।

ਤਦਬੀਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੁਗਤ ਬਣਾ ਕੇ ਰਤਨ, ਬਸਤਰ, ਖਿਲੋਨੇ, ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਮਾਲਾ ਇਕ ਉਮਰਾਵ ਹੱਥ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤਸਬੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੋਟਾਵਾਂ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਮੇਲ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਚਨ ਅਟਲ ਹਨ।

ਉਮਰਾਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਾਮਲ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਅਚੰਭੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੰਮੀ ਨਦਰ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ।

‘ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ ਮਰਦ ਮਹਾਨੈਂ।’

ਸਾਥੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੈਸੇ ਨਿਰਭੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ। ਕੌਣ ਹੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ।

‘ਨਾਹਿਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੋਂ ਸੰਗ।

ਕੋ ਨਹਿ ਚਾਹਿਤ ਸਹਿਤ ਉਮੰਗ।

“ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਿਆਂ ਸੰਸਾਰਕ ਵਡਿਆਈਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਰਾ ਦੇਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਿਤ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਚਾਹੁੰਣ ਵਾਲੇ ਕੇਵਲ ਇਹ ਹੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਨਾਂਹ ਜਾਵੇ ਐਸਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਹ ਹੀ ਇਕ ਹਨ।”

ਆਜ ਜਗਤ ਮਹਿ ਕੋਈ ਨ ਐਸੇ।

ਹਿਤ ਕਰਿ ਸਾਹ ਹਕਾਰਹਿ ਕੈਸੇ।

ਇਨ ਕੇ ਸਮ ਏਹੀ ਇਕ ਅਹੈਂ। (ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੧)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਤਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਰਹਿਣਾ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ‘ਬਲਦੀ ਅੰਦਰ ਤੇਲ ਘਤਿਆ’ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹਠੀ ਤੇ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਜੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਰਾ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਮਿਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਮੇਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਰਾ ਜਿਹਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੋਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਿਗੜ ਜਾਵੇ :

ਅਵਰ ਸਖਾ ਨਹਿ ਭ੍ਰਾਤ ਸਮਾਨ।

ਜੇਕਰ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਮਹਾਨ।੨੬।

ਦੁਤੀਏ ਸੁਨਹੁ ਭ੍ਰਾਤ ਸਮ ਬੈਰੀ।

ਅਵਰ ਨਹੀਂ ਖੋਟੇ ਸਿਰ ਪੈਰੀ।

(ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੦)

ਸਭ ਪਾਸੇ ਇਹ ਸੋਇ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਐਸਾ ਗੁਰੂ ਤੱਖਤ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦਿਲੀ ਆਇਆ ਹੈ ਜੋ ਬੇਮੁਹਤਾਜ, ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ। ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਏ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਕ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਧਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਦੇਖੋ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਪਰਕਰਮਾਂ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਮਡ ਪਈ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਹਜ ਭਾਇ ਬਰ ਬਚਨ ਜਿਹ ਕਰੇਂ,
ਤਤਕਾਲ ਕਾਰਜ ਤਿਨ ਸਰੇਂ।

ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ, ਗੁਰੂ ਕਿੱਪਾ ਦਿਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਅਚਰਜ ਲੀਲਾ ਲੋਕ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਾਣਦੇ ਘਰੀਂ ਮੁੜਦੇ।

ਅਰੁ ਹਰਿ ਜਗਿਆਸਾ ਜੋ ਮਨ ਰਾਖੇ।
ਗੁਰ ਕਿੱਪਾ ਦਿਸਟਿ ਕੀ ਢਿਗ ਤਾਕੇ।
ਤਿਸ ਹਿਰਦੈ ਅਨਭੈ ਹੋਇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।
ਗੁਰ ਅਚਰਜ ਲੀਲਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ।¹

ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਵੇਲੇ ਭੀੜ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ। “ਭਰੀ ਭੀਰ ਰਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਦ੍ਰਾਰੇ”²। ਕੋਈ ‘ਜਿਮਰਨ ਸਤਿਨਾਮ’ ਦਾ ਮੰਗਦਾ, ਕੋਈ ਸੂਖ, ਸੁਤ, ਧਨ ਧਾਮ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰਦਾ। ਕੋਈ ਮਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਸੁਣਾਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਭ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ। ਕੀਰਤੀ ਘਰ ਘਰ ਫੈਲ ਗਈ। ਹਰ ਘਰ ਚਾਅ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਜਦ ਕੋਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਹਨ ਜੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਧਰ ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਦੇਖੋ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

“ਪਰਮ ਪੁਰਖ, ਇਨ ਪੂਰਿ ਦੁਖ ਹੋਤੇ।
ਬਡੇ ਭਾਤ ਸਭਿ ਅਜਮਤ ਲਾਇਕ।
ਤਉ ਦਿਖਾਇ ਤੁਰਕ ਗਨ ਨਾਇਕ।” ੧੧।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਗ਼ਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਹਨ, ਦੁਖ ਤੇ ਦੋਖ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਰਾਜਾ ਰੋਕ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।

“ਧਨੀ ਰੋਕ ਜਿਨ ਕੋ ਸਮ ਅਹੈ।”

1. ਸਾਖੀ ਚਾਰ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੮; ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

2. ਮੋਲਾ ਲਗਯੋ ਰਹੈ ਗੁਰ ਦੁਆਰੇ (ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੂਈ ਵਾਂਗ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਡ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।¹ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡੇ ਹੀ ਸੂਈਆਂ ਚੁਭਦੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਮ੍ਰਿਤੁ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਰਨ ਲਗੇ। ਕਈ ਇਲਾਜ ਉਪਰਾਲੇ ਹੋਏ ਪਰ ਠਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦੁਰ-ਦਸ਼ਾ ਸੁਣ ਦੇਖ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਲਿਆਂ, ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਿਕਾਣੇ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜੋ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮਿਹਰ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਰੋਗ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਜੀ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਦਰਸਨ ਦੇਂਦੇ ਤੇ 'ਫਿਨੈ ਸਭ ਦੁਖ' ਜਾਂਦੇ। ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਣਦਾ ਭਜਿਆ ਆਂਵਦਾ। ਸਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਚੁਥੌਚਾ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਦੁਖੀ, ਕੁਰਲਾਂਦਾ ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਲੈ ਕੇ ਜਾਏ। ਲੰਗਰ ਵੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂਕਿ 'ਫਕੀ ਗਰੀਬ ਫਕੀਰ ਅਪਾਰੇ।' ਗੱਲ ਕੀ, ਲੋਕੀਂ ਜੀਵਨ ਦਾਤ ਲੈ ਮੁੜਦੇ, ਜਸ ਚਾਹੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਲਗੇ ਲੋਗ ਬਿਨ ਰੋਗ ਹੁਵੀਨਾ।'²

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰ ਮਹਿਮਾ ਸੁਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ
ਇਹ ਇਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਸੀ ਮਨ ਅੰਤਰ ਖੁਨਸਬ ਢਾਇ।
ਮਨ ਮੋ ਮਨਸੂਬੇ ਕਰੇ, ਚਲੇ ਨ ਕੜੂ ਚਲਾਇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਢਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸਵਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪੁਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਲਿਆਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਪਛਾਣਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਫਕੀਰੀ ਭੋਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਣ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ ਤੇ ਅਜਮਤ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਏਗੀ।

ਰਾਜਾ ਜੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਇਹ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ। ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸੇਭਰੇ ਚਿਤ (ਸੰਦੇਹਨ ਸਾਥ) ਮਹੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੱਸਿਆ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਮੈਲੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਿਠਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਢਾ ਕੇ ਇਕ ਥਾਵੇਂ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪੂੰ ਜੋ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਰਾਜਾ ਮਨ ਦੀ ਕੁਮਤਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਤਾ ਕਿਸੇ ਆਖੇ ਅੰਤ ਲੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਲੋਤਿ ਅੰਤ ਮਨ ਕੁਮਤਿ ਪਰੋਏ।' ਖੁਸ਼ਮਾਦੀ ਹੈ ਘੱਟ ਸਮਝ ਰਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ

1. ਬੜੀ ਬਿਸ਼ੂਚਕ, ਬੜੀ ਬੀਮਾਰੀ।

2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਬੱਧੇ ਆਏ ਸਾਂ ਪਰ ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਭੈੜੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਹੈ। “ਅਬ ਕਿਮ ਠਟਹਿ ਕ੍ਰਮਤਿ ਬਿਚਲਾਇ।” ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨੇ ਭਰਮਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗਦਾ, ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਸੰਗਤ ਕਰਦਾ, ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ ਪਰ ਇੰਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬੁਧੀ ਪਾਪਾਂ ਨੇ ਹਿਰ ਲਈ ਹੈ।

ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ ਨੇ ਫਿਰ ਕਾਮਲ ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਬਚਨ ਆਖੇ ਜੋ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਚਲਣ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਇਹ ਮੰਦ ਮਤੀ ਲੰਮੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨਹਿ ਦੀਰਘ ਦਰਸੀ ਮਤਿ ਮੰਦ।

ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਬਹਿਰ ਵਿਹਾੜ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਕਿਕਰ ਪਿਆ ਲੋੜਦਾ ਹੈ, ਹੀਰੋ ਨੂੰ ਹਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਕੱਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਉਂ ਭੁਲ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਾਤਾਂ ਦਿਖਾਉਣਾ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣਾ ਗੁਰੂ ਮਾਰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਵਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਲੇ ਰਾਹ ਤੋਂ ਭੁਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਭੁਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ :

“ਦੈਨਹੁ ਭੂਲਤਿ ਹੈ ਪ੍ਰਭ ਪੰਥਾ।

ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਰੁ ਲੇ ਸੰਥਾ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਘਰਿ ਨਹਿ ਇਹ ਨੀਕੀ।

ਜਿਸ ਤੇ ਹੁਇ ਕਲਯਾਨ ਨ ਜੀ ਕੀ।” ੨੮।

ਕਿਤਨੇ ਜੁਰਅਤਿ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚ ਦੇ ਬੋਲ ਗੁਰੂ ਸੂਰੇ ਨੇ ਕਹੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਲੋਂ ਬੇਰੁਖੀ ਦਿਖਾਉਣ ਵੇਲੇ ਕਿਹਾ ਸੀ : ‘ਜੇ ਮੈਂ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਤਾਂ ਖੁਦਾ ਜੰਨਤ ਨਸੀਬ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੀ ਨਰਕ ਸਾੜ ਰਹਿਆ ਹੈ।’

ਨਿਕਟੀ ਸਿੱਖਾਂ ਜਦ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਬਿਸ਼ਾਮ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਉਸ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਹ ਬਚਨ, ‘ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਫੁਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਦੀ ਰਾਜ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ,’ ਆਖ ਕੇ ਨਾਲ ਚਲ ਪਏ।

ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਕੇ ਛਤ੍ਰੀ ਸਿੱਧੀ ਪਟਗਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਹੋ ਪਏ। ਗਾਣੀ ਨੇ ਚਰਣ ਪਕੜੇ ਅਤੇ ਜੋ ਬਚਨ ਉਥੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਹੇ, ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਸਾਫ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਪਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਦੀਨ ਦੁਨੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਪਟਰਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਕਪਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ :

ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਤੂੰ ਪਟ ਰਾਨੀ।

ਕਹਾ ਕਪਟ ਕਰਿਬੇ ਬਿਧਿ ਠਾਨੀ।¹ ੩੦।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਚਿਤ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਕਿ ਫਲ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਨੌਕਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੈਂ।

“ਬੇਸ ਕਪਟ ਧਰਿ ਕਹਾਂ ਬਿਰਾਨੀ।”

ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕਪਟ ਦਾ ਸਿਟਾ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ।

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਰੀਖ਼-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁੱਸਾ ਮਨਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ?

ਇਹ ਵੀ ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ : ‘ਰਾਜਨ ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਮਨ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੰਤ ਸੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨ ਚਿਤ ਇਕ ਅਰਾਧਤੇ ਹਨ। ਹਲਤ ਪਲਤ ਦੋਵੇਂ ਸਵਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੰਸੇ ਹਨ, ਅਸਰਧਾ ਹੈ, ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਸਤ ਹਨ, ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਟੀਸੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਟਿੱਡੇ ਨਿਆਈਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪੀ ਜਲ ਨਹੀਂ ਟਿਕਦਾ।’

ਰਾਜਾ ਰਾਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਾ ਵਿਤਾਂਤ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਭੇਜਿਆ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਹੀ ਠਾਠ, ਪ੍ਰਭਾ, ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਤਤਪਰ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ, ਲੰਗਰ ਲੱਗੇ, ਅਮੀਰ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਨਮਾਨ, ਰੂਹਾਨੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੋਂ ਨੂਰ ਝੜਦਾ ਦੇਖ ਅਚੰਭਤ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪੂਰਾ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਹਰਜ ਹੈ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਹ ਪਾਸ ਚਲੋ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਾਂਹ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਕਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਉਥੋਂ ਕੋਈ ਪਰ੍ਹੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਿਆ।

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੬।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾ ਪਕੜ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਖੁਲਦਾਬਾਦ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਤੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਕੱਢਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਲਖਈਆ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਬਚਨ ਲਿਖੇ ਸਨ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਥ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪਰ ਦੇਖ ਅਲਾਹ ਦਾ ਮੁਅੱਜਜ਼ਾ ਕਿ ਨਾਂਹ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਝਰੀਟ ਆਈ ਅਤੇ ਨਾਂਹ ਹੀ ਮੇਰਾ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋਇਆ।

ਨ ਪੋਰੀਦ ਮੂਏ, ਨਾ ਰੰਜੀਦਾ ਤਨ।

ਅੱਜ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਸਾਜਸ਼ਾਂ, ਮਨਸੂਬੇ, ਚਾਲਾਂ, ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚਿਤ ਰਹੇ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਸਲੋਕ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਸ ਲਿਖੇ ਜਫ਼ਰਨਾਮੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ। ਪਹਿਲੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ :

“ਉਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜੀਉਂਦਾ ਗਿਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਲਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਬੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦਾ ਨਾ ਆਖੋ। ਜੇ ਉਹ ਸਾਹ ਲੈ ਵੀ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਜ਼ਤ ਪਤ ਗਵਾ ਕੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਖਾ ਹੋਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਭ ਹਰਾਮ ਹੈ।¹ ਜਿਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਮਾਲ ਵਿਚ ਮੋਹ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਮੋਹ ਵਿਚ ਮਸਤਿਆ ਬੇਸਰਮੇ

1. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੁਧ ਕਰ ਛਾਪਿਆ, ਦੇ ਗੁਰ ਬੰਸ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪੁੱਛਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਰਾਮਦਾਸ ਦਿਲੀ ਮਹਿ ਆਇ।

ਮੁਤ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨ ਦਿਖਾਇ। (੧੬)

ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਰਾਮਦਾਸ (ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਇੰਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਯੋਂ ਕਹੀਯੋ ਯਾ ਕੇ ਦੁਮ ਭਾਈ।

ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਯਾ ਯੋ ਫ਼ਰਮਾਈ।

ਫਿਰ ‘ਕਿਆ ਖਾਧੇ ਕਿਹਾ ਪੈਧੇ ਹੋਇ’ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਲੋਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਕਿ

‘ਸਾਰੋ ਵਾਰ ਸਲੋਕ ਸੁਣਾਈ।

ਦੇਹ ਬਚ ਗੁਰ ਕੇ ਦੇਹੁ ਸਮਝਾਈ।’

2. ਜੇ ਜੀਵੇ, ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ।

ਸਭ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ।

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

3. ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਸਿਹੀ ਚੰਦ ਹੀ ਸਨ ਸਬਦ :

ਰਾਜਿ ਰੇਗੁ, ਮਾਠਿ ਰੇਗੁ,

ਰੰਗਿ ਰਤਾ, ਨਚੇ ਨੰਗੁ ॥

(ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ, ਪਉੜੀ ਦਸਵੀਂ)

ਹੋ ਕੇ ਨੱਚਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ, ਆਕੜਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਦਾ ਦੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਠਗਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਲੁਟਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇੱਜ਼ਤ ਗਵਾ ਕੇ ਇਥੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”^੧

ਲਿਖੇ ਸਲੋਕ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ :

ਜੇ ਪਾਕ ਅਲਾਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵਸਦਾ
ਤਾਂ ਖਾਣ ਤੇ ਹੰਢਾਣ ਦਾ ਕੀ ਸੁਆਦ ।
ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਮੇਵੇ, ਘਿਉ, ਮਿੱਠਾ ਗੂੜ੍ਹ ਮੈਦਾ
ਅਤੇ ਮਾਸ ਵਰਤਿਆ, ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ
ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੇਹ ਸੇਜ ਮਿਲ ਗਈ
ਅਤੇ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣ ਲਈਆਂ ।
ਤਾਂ ਕੀ ਬਣ ਗਿਆ ਜੇ ਫੌਜ,
ਚੋਬਦਾਰ, ਚੋਰ ਬਰਦਾਰ
ਮਿਲ ਗਏ ਤੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਣਾ
ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ ।
ਸੱਭ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਫਜ਼ੂਲ ਹੈ
ਅਲਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਨ ਸਭ
ਪਦਾਰਥ ਨਾਸਵੇਤ ਹਨ ।

ਮ: ੧ । ਕਿਆ ਖਾਧੈ ਕਿਆ ਪੈਧੈ ਹੋਇ
ਜਾ ਮਨਿ ਨਾਹੀ ਸਚਾ ਸੋਇ ।
ਕਿਆ ਮੇਵਾ, ਕਿਆ ਘਿਉ ਗੂੜ੍ਹ ਮਿਠਾ
ਕਿਆ ਸੈਦਾ ਕਿਆ ਮਾਸੁ ।
ਕਿਆ ਕਪੜ, ਕਿਆ ਸੇਜ ਸੁਖਾਲੀ
ਕੀਜਹਿ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ।
ਕਿਆ ਲਸਕਰ, ਕਿਆ ਨੇਬ ਖਵਾਸੀ
ਆਵੈ ਮਹਲੀ ਵਾਸੁ ।
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਵਿਣੁ
ਸਭੇ ਟੋਲ ਵਿਣਾਸੁ । ੨ । (ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੧੪੨)

੧. ਇਸੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮਰਨ ਸੋਜਾ ਤੇ ਲਫਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ । ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : ਮੈਂ ਟਿਕੋਲਾ ਆਇਆ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ । ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਕੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਜੋ ਸਮਾਂ ਬੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਉਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਚੰਗੀ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ । ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਸਾਂ ਪਰ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹਾਂ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀਤੇ ਕਨਾਹਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਮਿਲੇਗੀ, ਰਹਿਮ ਕਰੋ ਅਲਾਹ, ਰਹਿਮ ।

ਸਹਿਜਾਦੇ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੋਭਦਾ। ਸਾਦਿਕਾਂ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਗੋਂ ਸਹਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

“ਸੰਤਨਿ ਸੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਅਰਨਾ।

ਤਿਨ ਕੇ ਕਹਬੋ ਆਪ ਸਿਰ ਜਰਨਾ।”

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਖਾਂਦਾ ਰਹਿਆ।

ਪੁਨ ਉਸੀ ਦਿਨ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਕਰੇ

ਖਾਵੇ ਤਾਮ¹ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਨੇ ਫਿਰ ਸਹਿਜਾਦਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦਰਸਾਈ ਅਤੇ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਪੱਕਾ ਅਧੀ ਘੜੀ ਬੂਹੇ ਤੇ ਅਉਰੰਗਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ‘ਐਸੇ ਖੜਾ ਰਹਿਆ’ ਬੁਜਰਗ ਦਾ ਕਰੋਂ ਦੀਦਾਰੀ।

ਇਧਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਿ ਤੁਰਕ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲਗਣਾ ਅਤੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਅਉਰੰਗੇ ਲਈ ਹੋਈ ਖਹੇੜ ਉਹ ਨ ਛੱਡਣ।’

ਅਚਾਨਕ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਤਤਕਸਾਰ ਹੀ ਆਪੂੰ ਚਲ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਖੱਬਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯਕਦਮ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।² ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਸੀਸ ਵੀ ਦੇਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇ ਦੇਣਗੇ।

ਅੰਦਰੋਂ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੂਰਤ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ ਫਿਰ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਪੁਜਾਈ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

‘ਮੈਂ (ਕੇਵਲ) ਦੇਖਣ ਦੀ ਹੈ ਚਾਹ।

ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਛੂ

ਆਖਨ ਸੁਨਨਿ ਕੀ ਮਨ ਮਹਿ ਰਾਹ। ੩੩।

ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਨੇ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕਰੀਬਨ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਹਰ ਬੂਹੇ ਤੇ ਖੜਾ ਰਹਿਆ।

“ਜੁਆਬ ਸੁਆਲ ਵਿਚ ਦਰਗਾਹ ਮਲ ਪਇਆ।”

1. ਰੋਟੀ।

2. ਸੀਸ ਹੈ ਦੇਣਾ, ਹੁਣ ਕਿਹਾ ਕੂਚ ਕੇਹਾ ਡਰਨਾ।

ਏਹਾ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਅਉਰੰਗੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰਵਾਇਆ। ੩੧।

(ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅੰਨਵਾਂ ਚਰਨ, ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ,

ਕ੍ਰਿਤ ਫ਼ਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿਬਰ)

ਅਧੀ ਘੜੀ ਬੁਹੇ ਤੇ
ਅਉਰੇਗਾ ਖੜਾ ਰਹਿਆ ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਹ ਹੀ ਆਖੀ ਜਾਏ ਕਿ
“ਮੇਰੇ ਹੈ ਚਾਹ ਦੀਦਾਰ ।
ਮੈਂ ਆਪ ਚਲ ਆਇਆ ਹਾਂ
ਫਕੀਰ ਦਰਬਾਰ ।” ੩੪ ।

ਇਹ ਹਨ ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਬੱਕਦਾ ਤੇ ਇਧਰ ਉਹ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੁਹੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਅੱਧੀ ਖੜੀ ਖਲੋ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਦਾਰ ਦੇਵੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ । ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ ਨਹੀਂ ਪਰ

‘ਤਬ ਸੰਗਤਿ ਕੈ ਬਚਨ ਸੁਨਿ, ਕੀਨੋ ਬਾਕ ਅਪਾਰ ।
ਤੁਨੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ, ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗਵਾਰ ।’ ੧੭ ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਠੀਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਨਾਂਹ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇ ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪੂਰਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸਨ ਤੇ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੱਬਰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੇਲ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਹਨ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ । ਟਿਕਾਣਾ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਯਾਣ ਜੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੇ । ਪਰਚੋਣੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ । ਭੱਟ ਵਹੀ ਪੂਰਬੀ ਦੱਖਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮੇਲ ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੋਇਆ । ਆਪ ਜੀ ਉਥੋਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਸਾਖੀਆਂ, ਸਾਖੀ ੨੧ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਕਾਲਾ ਚਲੇ ਗਏ । ਠੀਕ ਇਸ ਮਿਲਣੀ ਤੋਂ ਨੌਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ‘ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ’ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰਕੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਏ । ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਇਹ ਫਰਮਾਉਣਾ ਕਿਤਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ । ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿਣਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਕ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਜੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹੱਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ ਭਾਈ ਕਲਯਾਣ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ । ਇਥੇ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਾਦਿਸ਼ਾਂ

1. ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ।

ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ।

ਤਯਾਰੀ ਕਰਹੁ ਵਹਰ ਹਮ ਗਮੈਂ ।

ਡੇਰਾ ਅਵਰ ਥਾਨ ਹੀ ਕਰੈਂ ।

ਇਹਾ ਨ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਕੇ ਕਰੈ ।

ਤਯਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹਿਜਾਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ੍ਰੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਲ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ ਅਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਭੀ ਆ ਗਏ ਸਨ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ਼ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ ਟਿਕਾਣੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਕਲਯਾਨਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਿਥੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਉਂਦਿਆਂ ਟਿਕੇ ਸਨ, ਦੋਸ ਪਾਈ ਅਤੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੂਚ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੂਚਾ ਦਿਲਵਾਲੀ ਸਿੰਘ (ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਨੇੜੇ) ਕਲਯਾਨ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਆਣ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ । ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੀ । ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ । ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਬਹੁ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ, ਜਿਥੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਸੀ । ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ ੪, ਅੰਸ ੬੧ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਚਲੇ ਆਗਰੇ ਤੇ ਸਭ ਆਏ ।

ਦਿਲੀ ਨਗਰ ਪਿਖਯੋ ਸਮਦਾਏ ।

ਸੁਨਯੋ ਆਸ ਜਹਿ ਖਰੋ ਉਦਾਰੇ ।

ਪੰਚ ਕੌਸ ਗੁਰ ਤਯਾਗ ਪਧਾਰੇ ।

ਹਰਿਤ ਤਿਰਣ ਦੇਖਤ ਹਰਖਾਏ ।

ਕਰਯੋ ਸ਼ਿਵਿਰ ਉਤਰੇ ਸਮੁਦਾਏ ।

ਅਬ ਲੇ ਤਿਸ ਥਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਖੰਤੇ ।

ਜਗਾ ਬਿਧ ਕੀ ਲੋਕ ਕਹੰਤੇ ।

ਭਾਵ ਜਦ ਫੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤਾਂ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਕਿਨਾਰੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਛੇ ਕੁ ਮੀਲ ਹਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਸੁਥਰਾ ਘਾਹ ਦੇਖ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਬੁੱਢੇ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਦੇ ਮੰਦਰ ਜਾ ਕੀਤਾ, ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਲਿਖਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਟੱਪਲਾ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਥੇ ਅਚਾਨਚਕ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਤੀਤ ਇਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਟਰਪ੍ਰਸਤੀਏ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਤੇਗ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਟ ਤੋਂ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਪੁਜਾਰੀ ਇਤਨਾ ਤੇਗ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੇ ਖੁਲ ਆਇਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਅਚਾਨਚਕ' ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੱਟਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ । ਜਿੰਦਗੀ ਅਜਾਈਂ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ । ਫਿਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਪੁਜਾ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਲੈ ਦਿੱਤੀ ।

ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਬੜਾ' ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤ ਵਿਗੜਦੀ-
ਵਿਗੜਦੀ ਕਵੀ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ।

ਦੂਜਾ ਭੁਲੇਖਾ ਇਹ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਦੇ ਮੰਦਰ' ਨੂੰ ਕਾਲਕਾ ਦਾ ਮੰਦਰ
ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ੮ ਮੀਲ ਦੂਰ
ਕੁਤਬ ਦੀ ਲਾਨ ਪਾਸ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਨਾਂਹ ਹੀ ਕਾਲਕਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ ਤੇ
ਨਾਂਹ ਹੀ ਸੀਤਲਾ ਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਸੀਤਲਾ ਪੁੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ
ਭੋਗ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਾਲੀ ਬਾਝੀ ਵਾਂਙੂ ਕੋਈ ਬੱਕਰੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ
ਹੈ। ਇਥੇ ਫੁੱਲ ਪਤਾਜੇ ਹੀ ਭੇਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ
ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਰਲਾ ਟਿਕਾਣਾ
ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ ਬਾਹਰ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਗੋਰੀ ਹੱਥੋਂ
ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੰਜੋਗਤਾ ਸਤੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੇਟੀ ਬੇਲਾ
ਭੁਆਣੀ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੜ ਮਰੀ। ਇਹ ਸੰਜੋਗਤਾ ਦੇ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ।
ਪਹਿਲਾਂ 'ਸੰਜੋਗਤਾ ਮਾਤਾ' ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਫਿਰ ਸੰਜੋਗਤਾ ਮਾਈ ਹੋਇਆ
ਤੇ ਬਦਲਦਾ ਬਦਲਦਾ 'ਜੋਗ ਮਾਯਾ' ਹੋ ਗਿਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਇਸ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨਤਾ
ਬਣਾਉਣ ਲਈ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਜਸ਼ੋਧਾਂ ਦੀ ਬੇਟੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ
ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ 'ਯੋਗ ਮਾਯਾ' ਕੰਸ ਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਬਿਜਲੀ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ
ਪੈਰ ਮੁਗਲ ਸਰਾਇ ਪਾਸ ਢੱਠੇ ਤੇ ਧੜ ਇਥੇ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਥ
ਬਣਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਹ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾਇਆ। ਪਰ
ਜੇ ਮੰਦਰ ਹੁਣ ਖੜਾ ਦਿੱਸ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਇਹ ੧੮੨੭ ਈ: ਨੂੰ ਬਣਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸਭ ਵਿਸਥਾਰ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਨਾਂਹ
ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਨਾ ਦੀ ਆਏ। □

ਪੁੰਨ ਤੇਗ ਬਾਹਦਰ ਪੈ ਛਬਿ ਛਾਈ

ਭਾਈ ਕਲਿਆਨਾ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੁੱਜ ਕੇ ਖੋਚਲਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈਆਂ । ਇਹ ਧਰਮਸਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦੁਖੀ, ਰੋਗੀ, ਭੁੱਖੇ, ਖੋਚਲਾਂ ਤਿਹਾਏ ਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਤਨੀ ਵੱਧ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਦਿਨੇ ਆਰਾਮ ਨਾ ਰਾਤੀਂ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਪਰਉਪਕਾਰ ਹਿਤ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਦਰਦ ਵੇਡਾਂਦੇ । ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਯਾਲ ਨੇ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਜਿਥੇ ਵੀ ਦੁਖੀ ਸੁਣੀਂਦੇ ਪੁੱਜਦੇ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੁਹ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕਰ ਦੇਂਦੀ ।¹ ਗ੍ਰੀਨਲੀਜ਼ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਿਆਨਕ ਰੋਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਚਨ ਬੋਲ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮਾਤਰ ਰੋਗੀ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ।² ਲੰਗਰ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ । ਸਵੱਛ ਜਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ, ਆਪ ਜੀ ਭੇਜਦੇ । 'ਲੋਕੀ' ਕੇਵਲ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਮਾਹਿਸ਼ ਨਾਲ ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ ਸਭ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ । ਸਵੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ । ਲੋਕੀ ਸੱਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ । ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਲਾ ਪੀਰ ਆਖ ਸਿਜਦਾ ਕਰਦੇ ।

ਜਦ ਕੋਈ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਝੇ ਬਚਨ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਧੀਰਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਨ ਕਰਕੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ : ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਅਕਾਰਨ ਹੀ ਵੈਰ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਿਉਂ ਭੁਲ

1. His very touch and sight healed many (ਰੀਡਿਸਕਵਰਿੰਗ ਏਹਲੀ, ਪੰਨਾ ੯੦) ।

2. He healed many people of the dread disease merely by a few words or by the very sight of him,

(Gospel of Guru Granth Sahib)

ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਅਟਲ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਰੋਕਿਆਂ ਰੁਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਹਾਰ ਗਏ।¹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਭਾਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਤੇ ਸੁਧ ਜੋ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸੀ :

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ।

ਬੇਮੁਖ ਤੇ ਮਨਮੁਖ ਲੋਕ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਖੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦੇ।² ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਲਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਜਾਣਿਆ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਆਪਸ ਕਉ ਜੋ ਭਲਾ ਕਹਾਵੈ।

ਤਿਸਹਿ ਭਲਾਈ ਨਿਕਟ ਨ ਆਵੈ।

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੨੭੮)

ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਿਰਹੰਕਾਰ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕ ਲਾਜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰਮਾਰਥ ਕਹੁ ਸਦਾ ਸੰਭਾਰਤਿ।

ਇਸ ਜਗ ਲਾਗਿ ਜਨਮ ਨਹਿ ਹਾਰਤਿ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੋ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਓਨਾ ਪਿਆਰਾ ਰਬੁ ਓਨਾਹਾ ਜੋਗਈ।’

(ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੯੫੮)

ਐਸੇ ਪੁਰਖ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤਰ ਕੇ ਕੰਢੇ ਜਾ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਤਾਂ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਜਲਨ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬਾਲੀ ਹੋਈ ਈਰਖਾ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹਿਆ ਹੈ।

‘ਤੁਰਕੋਸ਼ਵਰ ਸੋ ਹਮ ਨਹਿ ਮਿਲਿ ਹੈ’।

ਕਯੋਂ ਮਤਸਰ ਜੁਲਾ ਸੋ ਜਲ ਹੈ।³

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਚਨ ਵੀ ਅਮੋਘ ਸੀ। ਰਾਮ ਰਾਇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵੀ ਜਿੰਦਾ ਸਾੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹੋਇਆ।

1. ਕਿਸੀ ਕੀ ਸਿਆਨਪ ਚਲਿਹੈ ਨਾਹੀ।

ਪਦਹਿ ਸਿਆਣੇ ਬੁਧਿ ਬਲ ਮਾਹੀ।

2. ਬੇਮੁਖ ਦੋਸ ਅਰੋਪਹਿ ਹਰਿ ਮੈਂ।

ਲਖਹਿ ਆਪ ਕੋ ਆਛੈ ਉਰ ਮੈਂ।

3. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੪੨।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੇ ਨਿਜੀ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਹੀ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡੋਰਾਦੁਨ ਵਿਖੇ ਮਿਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਇਧਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਖੇਚਲਾਂ, ਉਧਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਹ ਯਤਨ ਕਿਵੇਂ ਦੀਦਾਰ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਣ ਟੁੱਟੇ। ਗੁਰੂ ਠਹਿਕ ਠਹਿਕ ਮੁਗਲਾਂ ਸਿਰ ਝਾਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਹਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੀ ਕੋਤਕ ਰਚਾਇਆ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ, ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਇਹ ਆਪ ਬੀਮਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦਾ ਰਾਜ ਕੁਝ ਕੁ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ ਪਰ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ (ਦੂਜੇ)¹ ਦੀ ਲਿਖੀ ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕੀ ੨੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।

ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਂਦੇ, ਪੀੜਾ ਹਰਦੇ ਨਿਰਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਦੁਖ ਹਰਨ ਲਈ ਆਪ ਸਭ ਲੁਕਾਈ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲੈ ਲੈਣ ਤੇ ਇੰਝ ਕਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਚਕ ਸਹੇੜ ਲਈ ਤੇ ੩੦ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।² ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦੀ ਬੁਕ ਔਫ ਟੈੱਨ ਮਾਸਟਰਜ਼' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣਾ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਸ ਮਾਤਰ ਸੀ।³ ਇਸ ਰੋਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੰਝ ਕੀਤੀ ਹੈ। "ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰ ਪਿਤਾ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਹਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਦਿੜ੍ਹ

1. ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਕਬਿਤ ਰਚੇ।

ਦੂਜੇ, ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਚੰਬ ਬਰਦਾਰ ਭਾਈ ਕੀਰਤੀਏ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ।

ਤੀਜੇ, ਬਹਲੌਂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਸ ਵਿਥੋਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਬਿਮਾ ਮੰਗ ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਚੌਥੇ, ਇਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਲਿਖੀ।

2. ਹਵਾਲਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

He took the agony of humanity on himself. 'Rediscovering Delhi' P. P. 90.

3. 'In the nature of protest' ਪੰਨਾ ੮੩ (ਐਂਡੀਸਨ ਚੌਥਾ)

ਰਹੇ। ਆਖਿਰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਬੀਮਾਰੀ ਇਕ ਰੋਸ ਮਾਤਰ ਸੀ।”

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਦਾ ਲਿਖਾਰੀ ਜੋ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਹੈ, ਨੇ ‘ਆਗੇ ਸਾਖੀ ਅੱਠਵੇਂ ਮਹੱਲ ਕੀ ਤੁਰੀ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਬਹੁੜ ਉਹਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੀਤਲਾ ਦਾ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ। ਸਰੀਰ ਛੱਡਨੇ ਕੀ ਤਿਆਰੀ ਕੀਨੀ। ਫਿਰ ਮੁਖ ਵਾਕ ਤੇ ਇਹ ਵਚਨ ਉਚਾਰਿਆ :

‘ਨ ਤੁਰਕ ਕਉ ਦਰਸਨ ਦੇਵਨਾ ਹੈ,

ਨਾ ਤੁਰਕ ਕਾ ਦਰਸਨ ਲੇਵਨਾ ਹੈ।’

ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ੨੨ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਏਗਾ :

ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਯੋ ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ :

ਜਿਨੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇਹਲੀ ਤਜਿਓ ਜਗੀਰਾ ।

ਬਾਲ ਰੂਪ ਧਰਿਓ ਸੁੰਗ ਰਚਾਇ ।

ਤਬ ਸਹਿਜੇ ਤਨ ਕੋ ਛੋਡਿ ਸਿਧਾਇ ।

ਇਉ ਮੁਗਲਨ ਸੀਸ ਪਰੀ ਬਹੁ ਫਾਰਾ ।

ਵੈ ਖੁੱਦ ਪਤਿ ਸੋ ਪਹੁੰਚੇ ਦਰਬਾਰਾ ।

ਔਰੰਗੇ ਇਹ ਬਾਦ ਰਚਾਇਓ ।

ਤਿਨ ਅਪਨਾ ਕੂਲ ਸਭ ਨਾਸ ਕਰਾਇਓ ।

ਇਉ ਠਹਿਕ ਠਹਿਕ ਮੁੰਗਲਾਂ ਸਿਰ ਝਾਰੀ ।

ਤਨ ਹੋਇ ਪਾਪੀ ਵਹੁ ਨਰਕ ਸਿਧਾਰੀ ।

ਇਉ ਕਰਿ ਹੈ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਕਾਰਾ ।

ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਹਿ ਲੇਹੁ ਉਬਾਰਾ । ੨੨ ।

ਇਸ ਦਾ ਮੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ “ਅੱਠਵੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ਹੂਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਕੋਤਕ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਸੀਸ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਹੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਹੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸਰੀਰ ਛੱਡਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਸੀ। ਐਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਲਈ ਪਈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਇਕ ਫਜ਼ੂਲ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਝਗੜਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਾਂ ਦਰਸਨ ਦੇਣ? ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ? ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਦਰਸਨ ਨਹੀਂ ਦੇਣੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤਜਣ ਨਾਲ ਮੁੰਗਲਾਂ ਸਿਰ ਬੜੀ ਸੁਆਹ ਪਈ। ਲੋਕੀਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ

1. ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ।

2. ਲੱਗਦਾ ਇੰਜ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਆਪਣੀ ‘ਹੱਕ ਤਲਫ਼ੀ’ ਹੋਈ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਭੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜ਼ਹੂਰ ਹੋਣ। ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਘਰ ਨਾਲ ਮੱਕਾ ਲਗਾ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਬੜੇ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲੇ । ਮੁੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਮਾੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਮੁੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਹੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਈ । ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੀ ਅੱਗਾ ਖਰਾਬ ਹੋਇਆ । ਦੁਸ਼ਟ ਦੌਸ਼ਟ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਿਆ ।”

ਇਹ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਪਈ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਚੁੱਕ ਸੀ । ਰਾਮ ਰਾਇ ਤਾਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਹੱਥੀਂ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਸੀ । ਸਿਖੀ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਰ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ । ਇਹ ਝਗੜਾ ਵੀ ਉਸੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ । ਗੁਰ ਜੋਤ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਤੋਂ ਉਹ ਨਾਵਾਕਫ਼ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਬਲ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕਾ ਵੇਸ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਖੂਬ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੂਤ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ‘ਦਲ ਬੇਗ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਲਾਇਓ’ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ :

ਹਮ ਕਿਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਾ ਖਾਵੈਂ ।

ਦੂਤਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਤਿਗੁਰ ਜਾਵੈਂ ।

ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਝੂਠੇ ਕਰਕੇ ਮਾਰਨੇ, ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਗੰਵਾਰ ।

ਜਦ ਫਿਰ ਆਪੁ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੀ ਖੇਡ ਹੀ ਰਚੀ ਸੀ :

“ਸਵਾਂਗ ਖੇਲਿ ਸੁਰਪੁਰਿ ਮਗ ਗਏ”

ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੋਰ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਅੰਤਮ ਨਿਰਣਾ ਇਹ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੁਰਕ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਦਰਸ਼ਨ ਨ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ

‘ਨਿਰਾਸ ਹੋਇ ਗਇਆ ਨਿਜ ਧਾਮੇ’, ਤਾਂ

ਨਾਵੈ ਬਰਸ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗੀ

ਕਾਰਣ ਤੁਰਕ ਕਮਬਖ਼ਤ ਅਭਾਗੀ । ੩੯ ।

ਬਸ, ਤਾਤਪਰਜ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਹ ੨੫ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੬੪ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ । ਸਰੀਰ ਹੋਲੇ ਹੋਲੇ ਬਹੁਤ ਗਰਮਾਇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਘੂਕੀ ਬੱਝ ਗਈ ।

ਬਚਨ ਇਹ ਕਹੇ :

ਹਮਰਾ ਤੁਰਕਨ ਸੰ ਮੇਲ ਨ ਹੋਏ ।

ਜੋ ਹਰਿ ਭਾਵੈ ਹੋਵੈ ਸੋਇ । ੧੦੭ ।

ਪਾਂਚ ਦਿਵਸ ਇਮ ਬੀਤਤ ਭਇਆ ।

ਤਬ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿਆ ।

ਅਬ ਹਮ ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਜਾਵੈਂ ।

ਤਨ ਤਜ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵੈਂ । ੧੩ ।

ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਬਚਨ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ
ਜੋੜ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ : ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ
ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅਨੰਦ ਵੰਡ ਰਹੇ
ਸਾਓ, ਹੁਣ ਇਹ ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਨਿਰਣਾ ਕਿਉਂ
ਲਿਆ ਜੇ। ਜਿਸ ਵਲ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ
ਸਨ। ਜਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਓ, ਸਭ
ਧੰਨ ਧੰਨ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨ ਵਿਚਰੋ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹੋ ਕਿ ਸੋਢੀ
ਸਭ ਝਗੜਾਲੂ ਹਨ, 'ਸੋਢੀ ਸਭ ਸ਼ਰੀਕ ਸੋ ਬਾਦੀ।' ਉਹ ਪਿਛੋਂ ਬਹੁਤ ਖਰੂਦ
ਮਚਾਉਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦੇ ਫਰਮਾਇਆ :

‘ਮਾਤਾ ਜੀ, ਇਹ ਸਭ ਬਿਧਾਤਾ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ
ਉਘਾੜਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਇਕ ਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ
ਸੁੱਚੀ ਖਰੀ ਗੱਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਧਰੀ ਨੀਂਹ ਅਚਲ ਹੈ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਸਦਾ
ਸੁਖ ਵੰਡਦੀ ਰਹੇਗੀ-।’

“ਅਬਚਲ ਨੀਵ ਹੈ ਗੁਰ ਕੇਰੀ।

ਰਹੈ ਸਦਾ ਦਿਵ ਸੁਖਦ ਬਡੇਰੀ।”¹

ਫਿਰ ਫਰਮਾਇਆ : ‘ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਰਨਾਂ
ਵਾਂਗ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਰਜਾ ਜਾਣ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ
ਹੈ। ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਪਾਸ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਖੋਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿਨ ਚਾਰ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨਾਸਮਾਨ
ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਦੇ ਸੁਖ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਦਿਸਦਾ
ਜਗਤ ਤਾਂ ਹਰ ਚੰਦੇਰੀ ਨਗਰੀ (ਛਲਾਵਾ), ਬਾਦਲ ਦੀ ਛਾਈ, ਬਾਜੀਗਰ ਦੀ ਮਾਇਆ
ਹੈ। ‘ਬਾਜੀ ਖੋਲ ਗਏ ਜਿਉਂ ਬਾਜੀਗਰ’। ਜੇ ਵੀ ਇਸ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸਮਝ
ਪਕੜਨਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਖੁਆਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਦੀ ਦੇ ਪਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਜਾ ਵੀ
ਰਹਿਆ ਹੈ ਪਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਉਪਜਿਆ ਉਸ ਬਿਨਸਨਾ
ਹੈ, ਇਹ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਖੋਡ ਹੈ।’

“ਉਪਜਨਿ ਬਿਨਸਨਿ ਕਾਰ ਹਮੇਸ਼।

ਸਭ ਕੇ ਸੀਸ ਠਟੀ ਜਗਤੋਸ਼।”

ਮਾਤਾ ਜੀ ਧੀਰਜ ਵਿਚ ਆਏ।

ਬਚਨ ਹੁੰਦੇ ਸੁਣ ਸੰਗਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਭਾਈ
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਲਤ ਪਲਤ
ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ : ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੋ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇ ਰਹੇ
ਹੋ, ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ
ਕਿ ਹੋਰ ਆਯੂ ਭੋਗ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ। ਸਭ ਦੀਆਂ

1. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ।

ਬੇਨਤੀਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ : ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਅਚਲ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਦੇ ਘਟੇਗਾ ਨਹੀਂ । ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ ।

ਗੁਰ ਗਾਦੀ ਅਵਚਲ ਜਗ ਮਾਹੀ ।

ਵਧਹਿ ਪ੍ਰਤਾਪ ਮਿਟਹਿ ਕਿਮ ਨਾਹੀ ।

ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਥੋੜ-ਚਿਰੇ ਹੀ ਹਨ । ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਇਆਂ ਮਨ ਬਾਂਛਤ ਫਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕਦੇ ਨਾਂਹ ਭੁਲਣਾ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੈ । ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਲੱਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਨਿਮ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ, ਸਭ ਪਾਪ ਵਿਨਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।

“ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਭਿ ਕੇਰਾ ।

ਜੋ ਹਮਰੋ ਚਹਿ ਦਰਸਨ ਹੋਰਾ ।

ਜੋ ਸ਼ਰਧਾ ਧਰਿ ਹੋਰਨਿ ਕਰੈ ।

ਪਾਪਨ ਗਨ ਕੋ ਤਤ ਛਿਨ ਹਰੈ” 1291

ਜੋ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਚਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰੇ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਅਪਣਾਏ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਢਾਲੇ । ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ।

ਹਮ ਕੋ ਬਾਤ ਕਰਨਿ ਕੋ ਚਾਹਹਿ ।

ਪਨਹਿ ਸੁਨਹਿ ਗੁਰ ਗਰੰਥ ਉਮਾਹਹਿ ।

ਤਿਸ ਮਹਿ ਕਹਯੋ ਜੁ ਕਰਹਿ ਕਮਾਵਨਿ ।

ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਮਨ ਭਾਵਨ 1292

ਕਦੇ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਘਨ ਆ ਪਵੇ, ਦੁਖ ਸਤਾਏ, ਮਨ ਨ ਟਿਕੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰਨ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਕਣੀ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਹਾਇਕ ਹੋਣਗੇ । ਦੁਖ ਕਟਣਗੇ ।

ਸਰਨ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜਾਇ ।

ਤਤ ਛਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਬਨਹਿ ਸਹਾਇ । ੨੮ ।

ਸਰੀਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਗੇ । ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‘ਦੇਖਣੈ ਵਿਚਾਰਿ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ : ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸੁਣਨੀ । (ਗੁਰੂ) ਗਰੰਥ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਹੈ ।

‘ਤਨ ਸਦੀਵ ਥਿਰ ਹੋਇ ਨ ਕੋਇ ।

ਰਿਦਾ ਗਰੰਥ ਗੁਰ ਕੋ ਲਿਹੁ ਜੋਇ ।’

1. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੧ ।

2. ਰਾਸ ੧੦, ਅੰਸ ੫੧ ।

ਸਤਿਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਸੰਗਤਿ ਕਰਣੀ ਤੇ ਸਦਾ ਨਿਮ੍ਰ ਭਾਵ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ।

ਇਹ ਕੀਤੇ ਬਚਨ ਪ੍ਰਗਟ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਦਾ 'ਸਬਦ ਮਿਲਾਵਾ' ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਹ ਮਿਲਾਵਾ, ਪੂਜਾ, ਰਸਮ ਜਾਂ ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਨਿਜੀ ਮਿਲਾਪ ਵੀ ਸਬਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹਿਰਦੇ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ।

ਸੰਗਤਿ ਬਚਨ ਸੁਣਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਸਭ ਪਾਸੇ ਆਤਮਿਕ ਹੁਲਾਰੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਇਕ ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਨੇ ਕਿਹਾ : ਤੁਸੀਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਬਕਾਲੇ

ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਭਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਹੈ।

‘ਸਿੱਖੀ ਰੀਤ

ਭਲੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੀ।’

ਹੁਣ ਇਹ ਪੰਥ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਾ

ਚਲੇ ਹੋ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ।

ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਾਰੀਅਲ, ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਲਿਆਵਹੁ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਥਾਲ ਵਿਚ ਸੰਗਤਿ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਲਿਆ ਰਖਿਆ।¹ ਨਾਰੀਅਲ ਤੇ ਪੰਜੇ ਪੈਸੇ ਫੂਹ, ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹੀ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ, ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਗੋਲਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ।

ਬਨ ਗੁਰ, ਸੰਗਤਿ ਸਕਲ ਸਮਾਲੇ।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਂ ਦਾ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ : ਗੁਰਦੇਵ ਕਦੇ ਛੁੱਪਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਸਮ ਸਭ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਸਮ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਚੰਦਰਮਾ ਸਮ ਠੰਡੇ ਜਿਗਰ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਜੁਲਮੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਪਾਉਣਗੇ, ਉਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਕਰਨਗੇ, ਜੁਲਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਉਖੇੜ ਦੇਣਗੇ।

‘ਜੁ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ।

ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ।’

ਦਾ ਵਾਕ ਉਚਾਰ ਕੇ ਆਪ ਜੀ ਮੌਨ ਹੋ ਗਏ। ਮੁਠੀ ਭੀਚ ਲਈ ਅਤੇ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਚਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਹੈ ਕਿ

‘ਅਬ ਜਾਇ ਦਰਸਨ ਤੁਮ ਕਰੋ ਬਕਾਲੇ।

ਤਹਾਂ ਰਹੇ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਦੀਨ ਦਯਾਲੇ।’

ਇਹ ਬਚਨ ਕਹਾ ਪੁੰਨ ਲਗੀ ਸਮਾਧੀ।

1. ਕੰਚਨ ਥਾਲ ਨਿਕਟਿ ਕਰਿਯਾਯੋ।

ਦੇਖਿ ਚਾਹਨੋ ਹਾਥ ਉਠਾਯੋ।

ਭਾਈ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੱਠਵੀਂ ਨਾਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ
ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ :

ਅਬ ਬਾਬਾ ਜੀ,
ਬੀਚ ਬਕਾਲੇ ਭਏ ।
ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਧਰ ਸੁਣੈ ਜੀਉ ।

ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਵਕਤ ਚਲਾਣੈ ਸਿਖਾਂ ਕੀਤੀ ਅਰਦਾਸ ।
ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ਸੰਗਤਿ ਛੱਡੀ ਕਿਸ ਪਾਸ ।
ਉਸ ਵਕਤ ਬਚਨ ਕੀਤਾ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਵਾਰਤਾ
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ।

ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਸੰਗਤ ਕਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਨਾਥਾ ।
ਬਾਬਾ ਸਹੀ, ਬਕਾਲੈ ਆਹਿ ।
ਯੋਂ ਕਹਿ ਕਰ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚ ਆਹਿ ।
ਨਿਜ ਸੁਖ ਭੀਤਰ ਗਏ ਸਮਾਏ । ੮੦ ।

ਭਾਈ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਮਿਲੇ ਹਰਿ ਨਾਲੇ ।
ਕਹਿਕੇ ਬਾਬਾ ਅਹੇ ਬਕਾਲੇ ।

ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਰਚੀਆਂ ਵਿਚ
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਵਿਰ ਸੰਗਤਿ ਅਰਦਾਸ ਕੀਨੀ :
ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਹਹਿ
ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇਰਾ ਬਾਲਕ
ਹੈ । ਤੁਮਹੂੰ ਨੇ ਜਗਤ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ
ਕਛ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ । ਦਇਆ ਕਰਕੇ
ਸਰੀਰ ਕਉਂ ਰਾਖੀਐ ਅਰ
ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੀਐ
ਤੇ ਸੰਗਤ ਕਉ ਭੀ ਉਧਾਰੀਐ ।
ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਸੰਗਤਿ ਜੀ ।
ਜਹਾ ਹਮ ਜਾਵਨਾ ਹੈ

ਤਹਾ ਪਰਮ ਬਿਲਾਸ ਹੈ
 ਅਰ ਬੜਾ ਰੰਗ ਹੈ ।
 ਜਗਤ ਕਾ ਤਮਾਸ਼ਾ
 ਉਸ ਕੇ ਤੁਲ ਕਛੁ ਬਸਤ ਨਹੀਂ ।
 ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਪਾਂਚ ਪੈਸੇ
 ਅਰ ਨਾਰੀਏਲ ਲਿਆਵਹੁ
 ਜੋ ਸੰਗਤਿ ਕਉ ਫੇਰਿ ਗੁਰੂ ਜੀ
 ਕਾ ਅੰਚਲ ਪਕੜਾਈਐ ।
 ਤਾਂ ਸਿਖਾਂ ਗੁਰ ਕੇ ਬਚਨ ਪਾਇ
 ਪਾਂਚ ਪੈਸੇ ਅਰ ਨਾਰੀਏਲ ਆਣਿਆ
 ਤਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਨਮੁਖ ਰਖਾਇ ।
 ਰਖਾਇ ਕਰ ਮਾਥਾ ਟੇਕਿਆ ।
 ਫਿਰਿ ਇਹ ਬਚਨ ਉਚਾਰਿਆ :
 ਜੋ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ
 ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੰਗਤਿ ਪੂਛਿਆ :
 ਜੋ ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ
 ਨਾਮ ਭੀ ਕਹਿ ਦੀਜੀਐ ।
 ਹੁਕਮ ਹੋਆ : ਗੁਰੂ ਛਾਨਾ (ਗੁਝਾ)
 ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ।
 ਸੰਗਤਿ ਦੀ ਰੁਚੀ ਤਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਣੇ ਕੀ
 ਬਹੁਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਓਰਿ ਦੇਖਿ
 ਕਰ ਬਾਬੇ ਮੂਠ ਕੀਨੀ । ਅਰਬ
 ਇਹ ਜੋ ਚੁਪ ਕਰ ਜਾਵਹੁ ।
 ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਬਾਤਾਂ
 ਕਰਣੇ ਕੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ
 ਸੰਗਤਿ ਚੁਪ ਕਰਿ ਗਈ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਖੂਬ ਨਿਭਾਇਆ ।
 ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਜਿਥੋਂ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ
 ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਇਹ ਕੋਈ ਅਨਿਸਚਿਤ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵੀ
 ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ) ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਾਬਾ,
 ਦਾਦਾ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ ਤੇ
 ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ ।

ਫਿਰ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਦਾ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ

ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਹੋਵੇ । ਬਾਬਾ ਸੂਰਜਮਲ ਤੇ ਅਣੀ ਰਾਇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਟਿਕਾਣਾ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ।

ਹੋਰ, ਹੁਣੇ ਹੀ ੨੧ ਮਾਰਚ ੧੬੬੪ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ੯ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਸਨ । ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਬਕਾਲਾ ਜਾਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਭਰਮ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

ਜਦ ਦੋਖੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਵਾਕ ਸੁਣੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੰਜੀਆਂ ਲਗਾ ਬਠ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧੀਰਜੀ ਸੂਭਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨ ਸਮਝਿਆ, ਧੀਰਮਲ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿ ਰਹਿਆ ਸੀ :

ਗੁਰਿਆਈ ਹੈ ਅਸਾਡੀ
ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੋ ਕਹਿਆ 'ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ' ।
ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਹਾਂ ਆਈ ।
ਬਾਬੇ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੀ ਅਸੀਂ ਔਲਾਦ ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੈ ਪੰਜਵੀਂ ਜਾਗ ।
ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਆਇ ।

ਬੇਸ਼ਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਤਨਜ਼ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਧੀਰਮਲ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਰ ਗਿਆ ਬਾਬਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਾ । ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਤਾਂ ਚਿਰ ਹੋਇਆ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਕੇਵਲ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਹੀ ਸਨ ।

‘ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ’ ਜੋ ਉਨ ਕਹਿਆ ।
ਸੋ ਜੀਵਦਾ, ਕੇ ਮੁਇਆ ਬਹਿ ਰਹਿਆ ।
ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸਵਰਗ ਸਿਧਾਇ ।
ਬੈਠਾ ਸਲਾਮਤ ਬਾਬਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਇ ।

ਸਾਰੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਸਾਂਭ ਰੱਖ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਦਵਾਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਜਾ ਕੇ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ।

ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਛੇਤੀ ਬਕਾਲਾ ਨਾਂਹ ਪੁੱਜ ਸਕੇ । ਉਹ ਕਿਤੇ ੧੧ ਅਗਸਤ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਪੁੱਜੇ । ਇਸ ਦੌਰਾਨ ੪ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਦਾਹਵੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਖੂਬ ਖਰੂਦ ਮਚਾਇਆ । ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਭਾਵੇਂ ਖੱਬਰ ਤਾਂ ਪੁੱਜ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਜਦ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨ ਪੁੱਜਣ ਨਿਬੇੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਭਾਈ ਦੁਆਰਕਾ ਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੜ੍ਹੀਆ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਭਟਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਹਾਲਤ ਐਸੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮਲਾਹ ਬਿਨ ਬੇੜੀ ਤੇ ਆਗੂ ਬਿਨ ਫੌਜ ਬੇਮੁਹਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਜਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ । ਬਾਬਾ

ਬਕਾਲਾ ਦੇ ਕਹੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਬਦ ਤੋਂ ਧੁੰਹੀ ਖੂਬ ਲਾਹਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ।

੧੧ ਅਗਸਤ, ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਜੁੜ ਬੈਠੀਆਂ । ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਸੂਰਜ ਮਲ ਜੀ ਦੇ ਬੇਟੇ ਦੀਪ ਚੰਦ ਤੇ ਨੰਦ ਚੰਦ ਜੀ ਵੀ ਪੁੱਜ ਗਏ । ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਮਗਰੀ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਸੌਂਪੀ । ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਭੋਟ ਕੀਤੀ, ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡੇ ; ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਭੱਟਾਂ ਸਵੱਈਏ ਗਾਏ, ਭੋਟਾ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ, ਦੀਵਾਨ ਰੋਜ਼ ਸਜਣ ਲੱਗ ਗਏ । ਕੀਰਤਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਆਪ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਥਾ ਕਰਦੇ । ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਕਿਤ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਵਸੇਬੇ ਵੇਲੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕਰਦੇ, ਰਾਤ ਗਈ ਤਕ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਕੋਈ ਬੁਲਾਏ ਤਾਂ ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਦੇਖਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵਸਾਉਂਦੇ, ਇਹ ਹੀ ਤੱਪ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਦੇ ਸਬਦ ਹਨ :

ਪੱਥੀ ਸੁ ਗ੍ਰੰਥ ਜਨ ਮਤਹ ਗੂੜਾ ।

ਜਨ ਧਰ ਸੁ ਆਤਮੇ ਮਧਿ ਰੂੜਾ । ੧੦੯ ।¹

ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ੯ ਅਕਤੂਬਰ ੧੬੬੪ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ । ਧੀਰ ਮਲ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੋਂ ਹਟਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਥਾਣਾ ਜਿਸ ਦਾ ਬੇੜਾ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਦਕਾ ਬੰਨੇ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਬਕਾਲਾ ਵਿਖੇ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ । ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਵੀ ਦੋ ਹੀ ਮੁਹਰਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ : ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਭੋਟਾ ਹੈ, ਰੱਖ ਦੇਹ, ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਨਾਂਹ ਰੱਖ । ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਅੜਨ ਤੇ ਫਿਰ ਪਾਰ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੇ ਦੇਵੇ ।

“ਅਰ ਦਸੰਧ ਗੁਰ ਕੋ ਹੈ ਜੇਤਾ ।

ਅਰਪਨਿ ਦਰਬ ਕਰਹੁ ਅਬਿ ਭੇਤਾ ।”

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਸਾਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ ਕੰਠੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗਾ ਕਿ “ਭਲੀ ਸੰਗਤਿ, ਗੁਰੁ ਹੈ ਇਹ ।” ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਕਰਤੇ ਅਨੂਸਾਰ ਸਭ ਇੰਝ ਭੱਜ ਨੱਸ ਉਠ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦਾ ਅਨ੍ਹੇਰਾ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

“ਤਬ ਮੰਜੀ ਸਭ ਹੀ ਛਿਪ ਗਈ ।

ਤੇਜ ਤਰਨ ਤੇ ਜਿਉਂ ਨਿਸ ਗਈ ।

ਸੋ ਪਰਗਟੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ।

ਜਨ ਅਪਣੇ ਕੀ ਰਾਖੀ ਚਾਦਰ ।¹

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਦੇ ਬਚਨ ਫ਼ਰਮਾ ਕੇ ਸਮਾਧੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ । ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸੁੰਨ ਮੁੰਨ ਹੋ ਗਏ । ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ । ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ । ਮੁੱਖ ਕਮਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਹਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਇਕ ਘੜੀ ਉੱਤੇ ਹੋਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ।

“ਅਰਧ ਰਾਤ ਉਪਰ ਇਕ ਘਰੀ
ਚੜਨ ਹੇਤਿ, ਗੁਰ ਤਯਾਗੀ ਕਰੀ ।”

ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਵੇਲੇ ਕਿਰਨਾਂ ਸੰਕੋਚਦਾ, ਲਾਲੀ ਵੇਛਦਾ, ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਛਿਪਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਰੰਗ ਬਿਖੇਰਦੇ, ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ।²

ਜਿਉ ਜਲ ਮੈ ਜਲ ਆਇ ਖਟਾਨਾ ।
ਤਿਉ ਜੋਤੀ ਸੰਗ ਜੋਤ ਸਮਾਨਾ ।
ਜਿਉ ਅਸਤ ਸਮੇਂ ਰਵਿ ਕਿਰਨ ਸੰਕੋਚੇ ।
ਉਦੈ ਅਸਤ ਰਵਿ ਲੇਪ ਨ ਪੋਚੇ । ੧੯ ।³

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਐਸਾ ਬਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਲੱਗਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਘਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਰਤਾ ਕੁ ਵੀ ਸੰਗ ਜਾਂ ਦੁੱਖ ਨਾਂਹ ਕੀਤਾ ।

“ਬਿਸਮਾਦ ਮਾਤਾ ਭਈ ।
ਸਭ ਦੇਹ ਕੀ ਸੁਧ ਗਈ ।
ਮੁੱਖ ਦੇਖ ਭਇਆ ਸੰਤੋਖ ।
ਮਿਟ ਗਇਆ ਦਾਰਨ ਦੋਖ ।
ਉਪਜਤ ਭਇਆ ਮਨ ਗਿਆਨ ।
ਗੁਰ ਅਮਰ ਪਦ ਪਹਚਾਨ । ੨੪ ।

ਕਨ੍ਹਈਆ ਲਾਲ ਨੇ ਤਾਰੀਖ-ਇ-ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੇ ਅਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ : ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਣੀ ਕਿ, “ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਰੋਵਨਾ । ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਾਂ ।”

ਕੀਰਤਨ ਫਿਰ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ । ‘ਭਜਨ ਕੀਰਤਨ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ।’ ਬਿਬਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਟੁਰ ਪਿਆ । ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਵਾਇ

1. ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਲਈ ਮੇਰੀ ਹੀ ਕਿਤ ‘ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ’ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਕਰੋ ।

2. ਰਵਿ.ਗੋਦ ਭਇਆ ਅਲੋਪ ।

3. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹਿਆ। 'ਪੱਗ ਪੱਗ ਭੱਜਨ ਹੋਤ ਬਿਧ ਭਲੇ।'

ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਤਿਲੋਖੁੜੀ ਪਿੰਡ¹ ਲਾਗੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ
ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਹੀ ਹੁਣ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਵਾਰਾ
ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਸਸਕਾਰ
ਉਥੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨੇ
ਚਾਹੇ ਸਨ ਪਰ ਐਸੀ ਘੋਰਨੀ ਖਾ ਕੇ ਗਿਰਿਆ ਕਿ ਮਸਾਂ ਬਚਿਆ। ਫਿਰ ਉਸ ਜਤਨ ਨਾ
ਕੀਤੇ। ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ! ਪੰਨ ਗੁਰੂ, ਪੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ, ਗੁਰੂ ਉਪਮਾ
ਕਰਦੇ ਸਭ ਮੁੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਜਦ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਚਰਣ ਪਾਏ ਹਨ, ਰੋਗ
ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਆਖਦਾ : ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰਥ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਸਨ। ਕੋਈ
ਸੁਣਾਂਦਾ : ਗੁਰੂ ਲੋਅ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਾਮਾਤ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ,
ਬਰਕਤਾਂ ਹੀ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਬੋਲਦਾ : ਬਹੁਤ ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ ਗੰਭੀਰ-ਧੀਰ ਸਨ।
ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਣ ਤੋਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨਹੀਂ ਹਟੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੱਖ
ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ। ਸੰਸਾਰੀ ਵਡਿਆਈ ਤਕ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਿੱਛੇ
ਪਿੱਛੇ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿਆ। ਕੈਸੇ ਸੁਹਣੇ ਪੂਰਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਾ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਹਾਂ ਤੇ
ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਧਨ
ਦੀ ਦਿੱਛਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨਿਜ ਪ੍ਰਣ ਤੇ ਨਹਿ ਚਲੇ ਗੁਸਾਂਈ।

ਨਹਿ ਮਿਲਿਬੇ ਕੀ ਲਖੀ ਬਡਾਈ।

ਧਨ ਪੂਜਾ ਕੀ ਚਾਹ ਨ ਕੋਈ।

ਸਦਾ ਸਹਾਇਕ ਦਾਸਨਿ ਹੋਈ।

ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਹੀ ਦਿਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਰੱਬੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ
ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ। □

1. ਤਿਲੋਖੁੜੀ ਪਿੰਡ ਬਾਰਾਂ ਪੁਲਨਦ ਦੇ ਉੱਤਰ ਕਿਨਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਤੇ ਬੰਗਲਾ
ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁ ਮੀਲ ਤੇ ਹੈ।

ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਭਗਤੀ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ
 ਦੀਆਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਚਾਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ
 ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਉਪਮਾ, ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ, ਬਰਕਤਾਂ, ਰਹਿਮਤਾਂ, ਦੇਣਾਂ ਤੇ ਦਿਤਾਂ ਕਹੀਆਂ
 ਦੁਖਿ ਜਾਇ ਉਥੇ ਇਕ ਉਚੇਚੀ ਪੂਰੀ ਤੁਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ
 ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ :
 'ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਧਿਆਈਐ
 ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ।'

ਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾ ਕਰਮ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਉਹ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਗੇ ਕਿ
 ਇਸ ਉਚੇਚੀ, ਨਿਵੇਕਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਿਤ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ
 ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਤੱਕ ਨਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼
 ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ
 ਅੰਗਰੇਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਮੱਲ
 ਮਾਰ ਲਈ ਜਦ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਸਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ
 ਦੀ ਪਾਵਨ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ
 ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ 'ਆਪ ਸਹੇੜੀ' ਸੀ। ਨੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪੂੰ
 ਕਿਹਾ ਸੀ :

ਕਾਰਾਗ੍ਰਹਿ ਆਪ ਹਮ ਲੇਹੁ।

ਪਰ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸਹੀਦ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਹਕੂਮਤ
 ਲਈ ਮਰਦਮੀ ਪ੍ਰਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ ਦਸਮ ਗਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ
 ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਤਿਆਤ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਥਾਂ
 ਪਰ ਉਥਾਂ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਕ ਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਲਵੋ। ਸੂਰਤਿ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੂਰਤਿ ਦੇ ਭਾਵ
 ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਬੜੀ ਰਹੱਸ ਭਰੀ ਬਾਤ
 ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਹੀ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਰਤਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਚੁਭੇ ਰੱਖ। ਉਹ
 ਕੇਵਲ ਜਗਤ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਆਏ ਹਨ। ਹੋਰ, ਜੇ ਸੂਰਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ
 ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਜਗਤ ਸਭ ਖੋਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜੋ ਇਹ ਤੁਕ 'ਜਿਸ ਡਿਠੇ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ' ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦੀ ਅਜਮਰਤ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਇਹ ਤੁਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੀ ਹੈ।

ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਵੇ, ਗੁਰੂ ਅਖਵਾਉਣ ਤੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਅੱਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਦਾ ਹੀ ਸਭ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤ ਬ੍ਰਿਧ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ, ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਏ, ਉਹ ਜਿਹੀ ਕਦਰ ਤੇ ਕੀਮਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਚ ਖੰਡ ਪਯਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਖ ਘਰ ਵਿਚ 'ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਂਹ ਇਹ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੈ, ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਮ੍ਰਿਤੂ।

ਦਸਰੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਗਿਆ ਨਾ ਪਾਲੀ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗੇਗਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ ਤੇ ਡਿੱਠਾ ਸਭ ਦੁਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਰਨੀ, ਕੋਤਕ ਤੇ ਕਰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਦੇਖੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਹਦ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਇਆ ਮਾਨਸਕ, ਆਤਮਕ, ਸਸਾਰਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਿਆਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਭ ਰੰਗ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਆਤਮਕ ਠੰਢ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਰਾ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਗੁੰਨਲੀਚ! ਜਿਸ ਨੇ ਹਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਭਰਦੀ ਇਕ ਗੁਣ-ਉਪਮਾ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ "ਨਿਰਮਲਤਾ" (ਪਿਉਰਟੀ) ਦਾ ਆਲਮ ਖਿਲਾਰਨ ਵਿਚ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਆਤਮ ਹੁਲਾਰਾ ਹੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਲੀਜ ਤੇ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਖੜਾ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿਆ : ਮੈਂ ਆਪ ਚਲ ਆਇਆ ਹਾਂ ਫਕੀਰ ਦਰਬਾਰ !'

1. ਗੁੰਨਲੀਚ ਨੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ—ਨਿਮ੍ਰਤਾ (ਹਯੂਮਿਲਟੀ)

ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ—ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ (ਔਬਿਡਿਅੰਸ)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ—ਸਮਦ੍ਰਿਸ਼ਤਾ (ਇਕੁਲਿਟੀ)

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ—ਸੇਵਾ (ਸਰਵਿਸ)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ—ਆਪਾ ਵਾਰਨਾ (ਸੋਲਡ ਸੈਕਰੀਫਾਈਸ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ—ਨਿਆਪਾਲਕ (ਜਸਟਿਸ)

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ—ਦਇਆਲਤਾ (ਮਰਸੀ)

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ—ਸਕੂਨ, ਟਿਕਾਉ (ਕਾਮਨੇੱਸ)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ—ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ (ਰਿਲ ਕ੍ਰੇਜਿ)

2. ਇਕ ਘੜੀ ੨੪ ਮਿੰਟ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਬਚਨ ਨਾਲ ਹਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । 'ਸੂਕੇ ਹਰੇ ਕੀਏ ਖਿਨ ਮਾਹਿ' ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ । ਗੁਰਦੇਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਲ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਕੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੋਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ । 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੰਚਿ ਜੀਵਾਏ ।' ਜਿਸ ਵਲ ਵੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਸੰਤ ਹੋ ਵਿਚਰਦਾ ।

“ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਪੇਖੈ ਹੋਇ ਸੰਤ ।”

‘ਸ਼ਬਦ ਪਠਤਿ ਕਾਸਟ ਨਗਮਾਇ’ ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਡਿਠਾ ਸੀ ਜੋ ਪਰਖ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਸੰਗਤੀਆ, ਭਾਈ ਸਾਹੀ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਨੂੰ ‘ਆਤਮਰਸਿ’ ਦੇਖਣ ਤੇ ਮਾਣਨ ਦਾ ਫਲ ਦਰਸਾਇਆ ਸੀ ।

ਮੈਕਾਲਫ ਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਐਸੇ ਬਚਨ ਬੋਲਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਤੇ ਸ਼ੱਕੇ ਮਿਟਦੇ । ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾ ਦੇਂਦੇ । ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹਰ ਸਿੱਖੀ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੇ ਸਿੱਖ ਭੇਜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ । ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਵਧੇ ਲਈ ਐਸੇ ਕਦਮ ਚੁਕੇ ਕਿ ਹੋਰ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ । ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੇ ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ, ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਫਰ ਆਫਰ ਫਿਰਦੇ ਵਿਦਿਆ ਮਤੇ ਤੇ ਜਾਤ ਅਭਿਮਾਨੀ ਪੰਡਤ ਲਾਲ ਚੰਦ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਜੇਝੂ ਝੋੜ ਗੁਰ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਰਖਿਆ ; ਉਹ ਇਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਹਨ । ਜੇਝੂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਵੇਡੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ । ਸਾਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਜੋ ਪੂਰਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ; ਉਹ ਸਿਆਸੀ ਪੀੜਾਂ ਹਰਨ ਲਈ ਸਨ । ਜੋ ਲੋੜ ਵਸ ਹਿਰਸਾਂ ਦੇ ਬੱਧੋ ਝੂਠੀਆਂ ਖੁਸ਼ਾਮਦਾਂ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਬਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਸਟਮ ਬਲਬੀਰਾ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਚੇਤਾਵਨੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚਾਂ ਤੇ ਡਰਾਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਿਵੈਘਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੀਪਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੰਦ ਵਰਤਾ ਕੇ, ਕੁਝਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਸਨ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਤਜ਼ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਆ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਕਰਨਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਕਰਮ ਸੀ । ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪੀ, ਉਹ ਦਰਸਾ ਗਏ ਕਿ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਹਾਂਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੋਹਰਾ ਲਿਖ ਕੇ ਖੂਬ ਨਿਬੇੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਲਕ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਡੇ ਔਗੁਣ ਮਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਪਹਿਲਾ ਬਾਲਕ ਬਿਰਧ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਜੇ ਇਕ ਅੱਧ ਚੰਗੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਗਾੜ ਪਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ।

ਦੂਜੇ, ਬਾਲਕ ਸੁਤੰਤਰ ਦਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਪਕੜੀ ਚੀਜ਼ ਆਏ ਹੋਏ ਨੂੰ ਦੇਵੇ।

ਤੀਜੇ, ਕੋਈ ਬਾਲਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਦਸੀ ਹੋਈ ਥਾਂ ਵੀ ਭੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬਿਰਧ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਰਬੀ ਜੋਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। 'ਹਰਿ ਹਰਿ ਗੁਰਹਿ' ਹਨ। ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਉਤਾਰ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰਾ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤੁਕ ਬੋਲ ਕੇ ਹੀ ਅਗਲੇ ਦੇ ਪਾਪ ਭੀਤਰ ਦੇ ਕੰਬਾ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਜੱਦੀ ਚੋਰ ਜਸਵੰਤ ਗਾਂਢ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਇਤਨਾ ਆਖ ਕੇ ਕਿ 'ਚੋਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ', ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਭੇਜੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਜਦ ਕੁਝ ਲਿਖ ਭੇਜਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮਾਝ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦਾਨੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ। ਸਭ ਗਵਾਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਈਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਵਾ ਦੇਂਦੇ ਜਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦੇ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕ ਭੇਟਾਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਤਸਬੀ ਉਠਾ ਕੇ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਉਵੇਂ ਹੀ ਮੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਲੀ ਕੂਚਿਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਚਰ ਕੇ ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਰੋਗ ਖੰਡਨ ਕੀਤੇ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ, ਐਸੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਖ ਰਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ ਤੇ ਤੁਰ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਦਬਾਅ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਦੋਖੀਆਂ, ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸੇਵੀਆਂ ਦਾ ਆਪ ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

‘ਬਾਬਾ ਬਸਹਿ ਜਿ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ।’

ਦੁਖਤ ਕੁਸ਼ੀ (ਕੁੜੀ ਮਾਰ) ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨ ਲਾਉਣਾ, ਤਮਾਕੂ ਨੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਦਸਣਾ ਤੇ ਪਰਚਾਰਨਾ, ਸੁਤੰਤਰ ਅਗਵਾਈ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ। ਤਾਤਪਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤਿ ਉਹ ਸੀ, ਜੁਗਤ ਸਾਇ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਕਾਇਆ ਪਲਟੀ ਸੀ।

“ਬਾਲ ਬੈਸ ਬਿਧ ਗਿਆਨ ਪਹਿ

ਸਮਰਥ ਸੀ ਗੁਰ ਦੇਵ।

ਪਰ ਅਰਵਿੰਦਨਿ ਬੇਦਨਾ

ਮੁਕਤਿ ਪਾਇ ਜਿਨ ਜੇਵ। ੧੦।

ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਲ ਅਵਿਸਥਾ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਅਚੇਤ ਤੇ ਨਿਰਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ

ਪਰ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਲ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਨ। ਅਚੇਤਤਾ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਗਯਾਨ ਬ੍ਰਿਧ ਹਨ, ਨਿਰਬਲਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਮ ਸਮਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਵਰਗੇ ਦੁਰਲਭ ਪਦਾਰਥ ਇਕ ਹੀ ਤਕਣੀ ਨਾਲ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਉਮਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਛਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਭਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਇਆ :

“ਇਛੈ ਪੂਰੈ ਸਿਖਨ ਕੀ ਸਿਖ ਕਰੈਂ।”

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਗੰਜ ਨਾਮਾ ਵਿਚ ਸਲਤਨਤ-ਇ-ਹਸ਼ਤਮ (ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ) ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਾਮਾਤ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਾਵਨ ਵਸੂਦ ਦਾ ਨੂਰ ਸਚ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਸਚਾਈ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਠਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੰਗੇ ਅਤੇ ਪਾਕ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਚੁੱਕੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ।

ਇਤਨੀ ਦਿਲ-ਖਿਚਵੀਂ ਤੇ ਕੌਮਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋਣਾ ਲੋੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਰਾਹ ਪਾ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਆ ਕੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਂਦੇ ਹਨ।

ਉਸ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਮਹਾਨ ਸਿਫਤਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਛੇ ਤਰਫਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਕੋਈ ਗਿਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚੋਂ, ਥੋੜੇ ਖੁਬੇ ਟੁਕੜੇ ਚੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ।

ਫਿਰ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ‘ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ’ ਨਾਮ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਹਿੱਜੇ ਲੈ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਲਫਜ਼ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਉਂਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਥੋੜੇ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ‘ਹੇ’ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਬਜ਼ ਦੌਤ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਭੇਗ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਸਚਾਈ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ‘ਹੇ’ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਸਦੀਵੀ ਤੱਖਤ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪਦ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥੀ ‘ਕਾਫ਼’ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਸਖਾਵਤ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੈਕਤ ਨਾਲ ਭਰੀ ‘ਸੀਨ’ ਸੋਰਾਂ ਵਰਗੇ ਦੌਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।

1. ਇਯਸਾਚਿ ਕੁੰਦਸੇਵ ਸਹੁਰਾ ਆਫ਼ਾਕ।

ਅਨਵਾਰ-ਇ-ਵਜੂਦ ਪਾਕਸ ਹੱਕ ਅਜ਼ਰਾਕ।

2. ਤਾਜ-ਇ-ਮਾਅਜ਼ਮਾਨੇ ਮਕਬੂਲ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਖੀਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ :

ਆਦਲ ਫੈਜ਼ ਹਸਾਨ ।¹
ਹਿਰਸ ਬੁਖਲ ਹਰਕਤ ਸੈਤਾਨ ।
ਵੈ ਫਕੀਰ ਰਬ ਕੀ ਜਾਤ ।
ਬੇਖਾਹਸ਼ ਜਾਹਰ ਕਰਾਮਾਤ ।
ਵਲਾਇਤ ਵਲੀ ਅਲਹ ਆਰਫ਼ ਕਮਾਲ ।
ਜਿਨ ਕੋ ਮਿਲੇ ਰਬ ਕੀ ਹੋਇ ਵਿਸਾਲ ।
ਆਰਫ਼ ਮਆਰਫ਼ ਫ਼ਕਰ ਪਾਕ ਜਾਤ ।
ਜਿਨ ਕੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਹਰ ਸੋ ਹੋਇ ਨਿਜਾਤ ।²

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਦਾਰਾ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ :

‘ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਸੁ ਭਲੇ ਹੈ, ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਪਯਾਰੇ ।
ਸਤਿਸੰਗ ਅਭਿਲਾਖਤੇ, ਪਰ ਹਰਹਿ ਬਿਕਾਰੇ ।’

ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਰਾ ਜਿਹੇ ਫ਼ਕੀਰ ਸੂਭਾਅ ਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਘਰ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਰੇਗਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਲਦਾਰ ਦਰੱਖਤ ਉਪਜ ਪਵੇ, ਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕੋਇਲ, ਬਗਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹੰਸ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਦਾ ਬੰਦਾ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

‘ਤੁਰਕੋਸਨ ਕੇ ਬੰਸ ਮਝਾਰੇ ।

ਸੂਭ ਮਤਿ ਉਪਜਯੋ ਜਨ ਬੀਚਾਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ (ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ) ਵਿਖੇ ਵਸਦੇ ਭਾਈ ਦਯਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਟ ਕਲਿਆਣੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੋਰ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ । ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ ਨਿਰਾਧਾਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਸਾਦੀਆਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਹੀ ਇਕੋ ਘਰ, ਸੱਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ । ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੱਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ । ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ :

ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਪਿਤਾ, ਰਾਜ ਕੋਰ ਜੀ ਮਾਤਾ ।

ਸੁਲੱਖਣੀ ਪਤਿ ਹਰਿ ਰਾਇ, ਗੁਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਰਾਮ ਰਾਇ ਭਾਤਾ ।

ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਇਕ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਇਹ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ । ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਝੁਠ ਵੀ ਕਦੇ ਛੁਪਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਨ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਾਸ ਉਘੜ ਜਾਏਗਾ । ਪੰਨਾ ੫੫੭ ਤਕ ਬਰਾਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਕੀ ੪

1. ਸਦਾ ਦਇਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ।

2. ਸਾਖੀ ੧੪, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਤਵੀਂ ।

ਜੀਵਨੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਪਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ 'ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ' (ਅਨਓਵੈਟਫੁਲ) ਜਾਂ ਥਾਂ ਪੂਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਐਸੇ ਹੀ, ਨਿਰਮੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ ਸਗੋਂ ਬੋਲ ਵਿਗਾੜ ਤੇ ਮੂਰਖ ਪੁਣਾ ਹੀ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਹ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਚਦਾ ਕਿ "ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੁਝ ਮਸੰਦ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਸੁਣਨ ਉਪ੍ਰੰਤ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਲਈ ਐਸਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈਣਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ। ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਖਿੜ ਗਏ," ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖੋਂ ਜਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਪ ਗੁਰੂ ਦਰਬਾਰ ਚਲ ਆਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਚੱਲੀ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ ਪਰ ਪਾਸ ਉਘੜ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਮਸੰਦ, ਸਿਖ, ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜਾਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਸ ਗੁਰੂ ਪੱਖ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਆਸਰੇ ਜਾਂ ਸਹਾਰੇ ਨਹੀਂ।

ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨੂੰ ਹਰ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਦਹੁਰਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਸ ੧੨ਵੀਂ ਦੇ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਕਟ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਕਰ ਸੁਖਾਂ ਦੀ ਖਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਸਦਾ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੜਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੰਕਟ ਨਸਹਿ, ਪਗੁ ਪਰਸਨ ਸੁਖ ਦਾਇ।

ਜਨ ਹਰਸਨ ਸਰਸਨ ਸਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸੁਭਾਇ।

ਬਸ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਛੰਦ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ ਨਾਲ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚਾਲੇ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਹ ਡਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਤਾਂ ਰਾਤ ਨਾ ਆ ਜਾਏ, ਚੰਦ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਪਏ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਸ ਜੀਵਨ ਖੇੜੇ ਵਾਲਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਚਰਨ ਚਿਤ ਲਗਾਇਆ।

“ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਧਾ ਪਤੀ,

ਸਾਹਿਬ ਸਹਾਇਕ ਸਿਫਤ ਕੋ ਨ ਪਾਰ ਹੈ।

ਪੰਕਜ-ਤੁਖਾਰ ਚੰਨ ਡਰ ਭਰ ਰਹੇ ਨਿਤ,

ਗੁਰ ਪੰਗ-ਪੰਕਜ ਭੈ ਭਵ ਕੋ ਪ੍ਰਹਾਰ ਹੈ।

□

1. ਏ ਹਿਸਟਰੀ ਐਂਡ ਦੋ ਸਿੱਖ ਪੀਪਲ, ਕ੍ਰਿਤ ਡਾਕਟਰ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੨੪੨।

ਤਤਕਰਾ (Index)

ਉਸਰਦੀਏ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ	੧
ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਨਾ	੩
ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਕਰਮ	੪
ਉਦਾਸੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ	੧੩
ਅਸ਼ਟਮ ਬਲਬੀਰਾ	੧੨੨—੧੨੮
ਅਕਾਲ ਤਖਤ	
,, ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਾ: ੬	੧੧
,, ,, ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ	੧੧
,, ,, ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਹੱਥੀਂ	੧੧
,, ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦ ਖੜ੍ਹਾ ਕਿਉਂ	੧੨
ਆਖਰੀ ਵਿਦਿਆ	੩
ਅੰਗ ਦ ਦੇਵ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ—	
,, ,, ‘ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੈ ਜੋਤ ਜਗਾਈ’	੩
,, ,, ਜੀ ਨੇ ਮਰਯਾਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਰਖੀ	੩
,, ,, ਬਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ	੩
,, ,, ਵਲੋਂ ਗੁਰਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ	੩
,, ,, ਦਾ ਨਿਤ ਨੇਮ	੩
,, ,, ਦਾ ਲੰਗਰ	੩
,, ,, ਦਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਥਾ	੩
,, ,, ਦਾ ਬਾਲ ਬੱਧ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਣੇ	੩
,, ,, ਦਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦੂਰਮ	੪
,, ,, ਨੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਾਉਣੀ	੪
ਅਨਈਵੋਟਫੁਲ (ਘਟਨਾ ਰਹਿਤ ?)	੧੨੮

ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਠਾਕੁਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਘਰ ਜਗਤ ਉਧਾਰਨ, ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੧੩, ਮਹੀਨਾ ਸਾਵਨ ਦਿਨ ੧੦ ਇਕ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਅਵਤਾਰ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ' ਲਿਖਿਆ। ਕਵੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਕੀਰਤਪੁਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੇ ਘਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ :

“ਜਨਨੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕੌਰ,
ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਘਰ।
ਤਿਨ ਕੇ ਉਦਰ।
ਪੁਰ ਕੀਰਤ ਸੈਂ ਜਾਨੀਐ।”

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਹੀ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਾਦਰ ਇਹ ਕਰਨਗੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੌਮਲ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾ ਖਿੰਦਿਆ ਹੀ ਤੁਰਿਆ ਆਵਦਾ ਸੀ। ਤੇਜ਼ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ।

ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਅਧਭੂਤ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਧਰ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਖੰਤ ਹੈ—

ਸੂਰ ਸੂਰ, ਤੁਲਸੀ ਸਸੀ।
ਉਡਗਨ ਕੇਸ਼ ਦਾਸ।

ਜੋ ਆਪੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਵਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਬਣਿਆ, ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਡਿੱਠਿਆਂ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਅਰਿਸ਼ਨ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ।' ਸੰਤ ਨਰੋਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਬਦਨ ਜਾਂ ਮਦਨ ਸਮ' ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੋਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਠਵੇਂ ਮਹਲ, ਹਰ ਸਮ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਤੇ ਰਵ ਸਮ ਤੇਜ ਅਨੂਪ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਪਮਾ ਗਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠਾਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਪਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਧੀਰਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਨ। ਰਤਾ ਕੁ ਬੈਠਣ ਜੋਗ ਹੋਏ ਤਾਂ ਚੋਂਕੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਬੈਠਦੇ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਤੇ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾ ਲਈ। ਪਾਠ ਬੜੀ ਲੈਅ ਨਾਲ ਕਰਦੇ। ਇਤਨੀ ਮਿੱਠੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਿ ਪੰਥੀ ਵੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਛੁਹਲੇ ਸਨ। ਸੁਭਾ ਦੇ ਸ਼ੀਲ। ਖੇਡਾਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੁਰਅਤਿ ਅਤੇ

1. ਮਨ ਖਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਬਸੰਤ ਵਾਂਗੂੰ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨੀਤੀ	੮੨
„ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ	੮੨
„ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ	੮੪
„ ਵਲੋਂ ਭੋਟਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਲਈ	੮੭
„ ਦੀ ਸਾਦਰ	੮੯
„ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਅੰਤ ਸਮੇਂ	੧੦੪
„ ਦਾ ਅੱਧੀ ਘੜੀ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਖੜੇ ਰਹਿਣਾ	੧੦੪
ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੁਝੋਥੇ ਤੇ ਸੋਧ	੧੯, ੫੩, ੫੪, ੫੫
ਟਿੰਦੂ ਕੁਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ	੫੫
ਸੰਗਤੀਆ ਭਾਈ	੭੧
ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ	੪੪
ਸਟੈਬੇਲਾਈਜ਼ਰ (ਸੋਧ)	੫੧
ਸੱਪ ਕੀੜਿਆਂ ਦਬੋਚਿਆ	੨੫
ਸਬਦ	
„ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ	੨—੧੧
„ ਦੀ ਮਹਿਮਾ	੫੦
„ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ	੫੪
„ ਮਿਲਾਵਾ	੧੧੫
ਸਭ ਜਗਤ ਕਰੇ ਨਮਸਕਾਰ	੪੮—੬੬
ਸਾਧ ਭਾਈ	੨੦
ਸਾਹ ਜਹਾਨ	
„ ਨੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵੰਡੇ	੨੬
„ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੰਗ	੨੬—੩੦
„ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ	੨੬, ੩੦
„ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਾ	੨੬
ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ	
„ „ ਦੇ ਅਰਥ	੧੯, ੨੦
„ „ ਬਾਰੇ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ	੨੦
„ „ ਬਾਰੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਏ	੨੦
ਸਿੱਖ ਸਮਾਨ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਨਾਤਾ	੧੬
ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ	੨੦
ਸਿੱਧ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ	੭੧
ਸਿਵਾ ਜੀ	੯੫

ਸਿਵ ਦਇਆਲ	੨੬
ਸੀਸ ਮਹੱਲ	੨੦
ਸੁਹੇਲਾ ਘੋੜਾ	੬
'ਸੁਚ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਸਚੁ ਪਾਈਐ' ਦਾ ਉਲਥਾ	੧
ਸੁਲੱਖਣੀ (ਕੋਟ ਕਲਿਆਨੀ)	੧੮
ਸੂਫੀ ਤੇ ਮੁਤਸਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ	੫੨
ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਮੁਨਸ਼ੀ	੨
ਸੋਚਾਰ ਦੀ ਸਹੂਲਤ	੧

ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

.. ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ (ਨਾਹਨ ਨਹੀਂ)	੨੨
.. .. ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ	੨੨
.. .. ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸਣ	੨੩
.. .. ਦੀ ਨੁਹਾਰ	੨੪
.. .. ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ	੪੮
.. .. ਦਾ ਨਿਤਕਰਮ	੪੮
.. .. ਦੇ ਚਰਬਾਰ ਦੀ ਦੁੱਖ	੬੦—੬੬
.. .. ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ	੬੬
.. .. ਦਾ ਢਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣਾ	੮੫
.. .. 'ਫਿਰੋ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ'	੮੮
.. .. ਵਲੋਂ ਪਟਰਾਣੀ ਦਾਸੀ ਦੀ ਪਰਖ	੧੦੦—੧੦੧
.. .. ਵਲੋਂ ਮਲੋਡ ਦਰਬਨ ਨਾਹਿ	੧੦੧
.. .. ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦਫ਼ਰਨਾਮਾ	੧੦੧—੧੦੩
.. .. ਦੀ ਭਹੁ ਦੁਖ ਨਵਿਤਰੀ	੧੦੮
.. .. ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਰੀਤੀ	੧੦੮
.. .. ਨੇ ਪੁਣ ਨਿਭਾਇਆ	੧੨੮
.. .. ਬਾਰੇ ਦੇ ਕੁਲੰਧੇ	੧੨੮
.. .. ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ	੧੨੮
.. .. ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਾਲ	੨੦—੩੬

(ਕਾਂਡ-੨)

ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

.. ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ	੧੦, ੧੧
.. ਜੀ ਨੇ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਰੋਟਕ ਵਧਾਈ	੧੧

ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ	ਜੀ ਦੀ ਭੋਟਾ ਸਸਤਰ ਤੇ ਚੰਗੀ ਜੁਆਨੀ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਤਲਵਾਰ	੧੨
„	ਜੀ ਦੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਬਾਰੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਚਨ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ	੧੨, ੧੩
„	ਜੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਚਿੱਟਾ ਬਾਜ	੧੨
„	ਜੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸੁਹੇਲਾ	੧੨
„	ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਦਾਦਾਰ	੧੨
„	ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਅਣਖ ਬਾਰੇ	੧੨
„	ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਭੈ—ਤਾਜ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣਗੇ	੧੨
„	ਜੀ ਨੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗ ਲਈ ਕਦੀ	
	ਨਾ ਵਰਤਿਆ	੧੨

ਹਰਿ ਰਾਇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„	ਜੀ ਨੂੰ ਪਾ: ੬ ਦਾ ਹੁਕਮ 'ਦਾਮਨ ਸੰਕੋਚ ਚਲੋ'	੧੬
„	ਜੀ ਦਾ ਅਨੰਦ ਵਿਆਹ	੧੮
„	ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਤ ਸ਼ਾਦੀਆਂ (ਨਿਰਮੂਲ ਵਿਚਾਰ)	੧੯
„	ਜੀ ਦਾ ਕਰਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉੱਤੇ	੨੪
„	ਜੀ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਆਸਨ	੨੫
„	ਜੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹਮਲੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹਸਰ	੩੦—੩੧
ਹਰਸ਼ ਤੇ ਲੋਗ (ਦੁਰਲੱਭ ਵਸਤਾਂ) ਦਾਰਾ ਲਈ		੨੪
ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਨਗਰ		੧੧

ਹਰਿਮੰਦਰ

„	ਦੀ ਉਸਾਰੀ	੯
„	ਦੇ ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ (ਮਹੱਤਤਾ)	੯
„	ਜੀਵਨ ਹਰਕਤ ਦਾ ਲਖਾਇਕ	੧੦
„	ਤੇ ਤਾਜ ਮਹੱਲ ਦਾ ਫਰਕ	੧੦
„	ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਲਾਭ	੧੦
„	ਵਿਚ ਛੇ ਗੁੱਤਾਂ ਸੁਹਾਣੀਆਂ	੧੦
„	ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਪੁੱਲ ਚੁਰਾਸੀ ਕੱਟੇ	੧੦
„	ਦਾ ਗੁੰਬਦ ਪੁੱਠਾ ਕੰਵਲ	੧੨
ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਪਿਆਰਾ		੮੬
ਹੁਕਮਨਾਮੇ		੪੩—੪੮
ਕਉਤਕ ਤੇ ਕਰਮ (ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ)		੬੭—੮੦

ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ	੨
ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ)	
„ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	੮
„ ਦੁਆਬੇ ਦਾ ਕੇਂਦਰ	੯
„ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਜਲੰਧਰ ਨਾਲ ਜੰਗ	੯
„ ਸੰਬੰਧੀ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ	੯
„ ਜਿੱਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ	੯
ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਰਾਵੀ)	
„ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸਮੇਂ ਸੰਭਾਲ ਪਾ: ੧ ਵਲੋਂ	੧
„ ਦੀ ਆਬਾਦੀ	੧
„ ਦਾ ਸਫ਼ਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ	੧
„ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ (ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ)	੧
„ ਵਿਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਘੜਨੀਆਂ	੨
„ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ	੨
„ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ	੧—੨੧
ਕਰਮਾਤਾਂ ਬਾਰਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ	੩੩
ਕਰੋੜੀ ਮਲ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਦਿੱਛਾ	੧
ਕਲਿਆਨਾ ਭਾਈ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ	੧੦੫, ੧੦੬
ਕੰਵਲ (ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਵੀ)	੧੨੯
ਕਿਸਨ ਕੋਰ	੧੮
ਕੀਰਤਨ	੨
ਕੀਰਤਪੁਰ	
„ ਵਸਾਉਣਾ	੧੩—੧੪
„ ਵਿਚ ਸਫ਼ਾਖਾਨਾ	੧੭
„ ਸੈਂਕੜ੍ਹਅਰੀ	੧੭
„ ਤੋਂ ਦਾਰਾ ਲਈ ਹਰਬ	੧੭
„ ਦੀ ਮਹਿਮਾ	੧੯
„ ਬਾਰੇ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ ਦੀ ਰਾਇ	੨੦
„ ਬਾਰੇ ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਰਾਇ	੨੦
„ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ	੮੧—੮੧
ਕੁਸਟ ਨਿਵਾਰਨ	੭੫

ਕੁਲਹਾ ਦੇਂਦੇ ਥਾਂਵਲੇ	੩੮
ਕੁੜੀ ਮਾਰ ਸੰਗ ਤਿਆਗ	੭੬
ਕੋਸਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ	੭੬
ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ	੫੩
ਕੋਸ਼ਵ ਦਾਸ	੨੩
ਕੋਟ ਕਲਿਆਨੀ	੧੮

ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ

„ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੂਟਾ	੪
„ ਵਿਚ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ	੪
„ ਵਿਚ ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਖੀ	੪
„ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ	੪
„ ਵਿਚ ਬੋਲੀ ਤੇ ਲਿਪੀ ਸੁਆਰਨੀ	੪
„ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲਾ ਕਰਣ	੪
„ ਵਿਚ ਕੰਚਨ ਸ਼ਰੀਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ	੪
„ ਵਿਚ ਬਾਲਕ ਦੀ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਭਾਲ	੪
„ ਵਿਚ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ	੪
„ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਨਾਲ ਬੈਠ ਖੁਸ਼ਾਦ ਛੱਕਦੇ	੪

ਬੇਖਲੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ	੬
ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਡਾਕਟਰ	੧
ਗਾਡਬੋਲ ਐਨ. ਆਰ	੧
ਗ੍ਰੀਨਲੀਥ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਵਿਰਾਰ ਦਸਾਂ ਗੁਰਾਂ ਬਾਰੇ	੧੨੩

(ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ)

ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਉਤਮ ਸਭ ਤੋਂ	੫, ੨੩
ਗੁਰ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਉਪਰੰਤ ਨਿਤ ਕਰਮ	੪੫, ੪੮

ਗੁਰਸ਼ਬਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ

„ ਦਾ ਅਸਰਾ	੫
„ ਦਾ ਅਦਬ	੫੧, ੫੪
„ ਦਾ ਪਾਠ	੫੬
ਗੁਰਦਾਸ, ਚਾਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ	੧੧੦
ਗੁਰਦਿਤਾ ਬਾਬਾ	੧੪
ਗੁਰੂ	
„ ਜੋਤ ਹੈ, ਦੇਹ ਨਹੀਂ	੫੧

ਗੁਰੂ	ਬਾਨਕ ਨਹੀਂ	੪੯
„	ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਨੱਥੀ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਸਟੈਬੇਲਾਈਜ਼ਰ ਨਹੀਂ	੫੦
„	ਦੇ ਗੁਣ	੫੦
„	ਅਪਵਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ	੧੨੩
„	ਜੋਤ ਅਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ	੧੨੩
„	ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ	੧੨੩
„	ਜੋਤ ਬਿਰਧ, ਬੱਚੇ, ਜੁਆਨ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼	੧੨੩
„	ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ	੧੨੩
ਗੁਰੂ	ਕਾ ਅੰਭ	੧੭੩

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

„	ਲਿਖਤੀ ਵਿਧਾਨ	੫੪
„	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਗੁਰਾਂ ਆਪ ਕੀਤੀ	੫੪
„	ਆਇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੫੪
„	ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਸਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ	੫੪
„	ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਝੰਡਾ ਉੱਚਾ	੫੪
„	ਗੁਰੂ ਹੈ	੫੫, ੫੬, ੧੧੪
„	ਗੁਰੂ ਦਾ ਰਿਦਾ ਹੈ	੫੫
„	ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ, ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਵੱਧ ਘਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ	੫੫
„	ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨਹੀਂ	੫੫
„	ਪਾਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋਣਾ	੫੫
„	ਹੱਠੇ ਵੇਲੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ	੫੫, ੫੬
„	ਤੁਕ ਬਦਲਣ ਕਰਕੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਛੇਕ ਦਿੱਤਾ	੫੬
„	ਦਾ ਪਾਠ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਹਾ	੫੬
„	ਬਾਰੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ	੫੬, ੫੭
„	ਬਾਰੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਚਨ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਬਚਨ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਚੌਧਾ ਸਿੰਘ	੫੭
„	ਬਾਰੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ	੫੮
„	ਗੁਰੂ ਨਿਯਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਕਰਾਮਾਤ ਮੁੱਕ ਗਈ	੫੮

ਗੁਰੂ ਲਾਧੋਂ ਰੇ

੧੫੯

ਗੋਇੰਦਵਾਲ

„ ਵਸਾਇਆ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ	੪
„ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਦੀ ਸੀ	੪
„ ਦੇ ਸਿੱਖ ਵਹਿਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੇ	੪
„ ਬਾਰੇ ਭੱਟ ਜਲੂਨ	੪
„ ਵਿਚ ਵਹਿਮ, ਭਰਮ ਦੀਆਂ ਗੋਚਾਂ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈਆਂ	੪
„ ਤੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ	੫
„ ਵਿਚ ਖਾਣ ਤੇ ਸੈਣ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਬਚਨ	੫
„ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ	੫, ੬
„ ਵਿਚ ਤੋਲ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੀ ਸਮਝੋਂ	੬
ਗੋਕਲ ਦੇਦ ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਦਸ ਗੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖਾ	੫੨, ੫੩

(ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਸੋਧ)

ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਬਚਨ	੫੬
„ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮਾ ਖਾਲਸਾ	੫੬
„ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਗੁਰਬਾਣੀ	੫੬
„ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ-ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	੫੭
„ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ	੫੭
„ ਜੀ ਦੀ ਪੰਥ ਰਚਨਾ	੫੭
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਫ ਹਬਹੁ ਦੇਇ	੭੮
ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਕਿਉਂ ?	੮, ੯
ਚਿਤਾ ਚਿਤੋ ਦੀ ਘਾਲ	੨੨, ੨੩
ਚੋਪਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੫੭
ਚੌਰ ਕੀ ਹਾਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ	੭੨
ਜਗਤ ਸੂਠ (ਤਮਾਕੂ) ਤਿਆਗੋ	੭੭
ਜਗਨਾ ਕਸਾਈ	੭੪
ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਕੀਰਤਪੁਰ	੨੦
ਚੜ੍ਹਦਨਾਮਾ ਪਹਿਲਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ	੧੦੧—੧੦੩
ਜੇ ਸਿੰਘ ਮਿਰਜਾ ਰਾਜਾ	੯੧, ੯੧, ੯੪, ੯੬
ਜੇ ਸਿੰਘ ਸਵਾਈ	੯੩
ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣਾ	੧੧੦—੧੧੨
ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ	੪੦—੪੬
ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਨਿਖੇੜ	੭੭

ਤੋਗ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

„ ਪੂਰਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਸਨ	੧੦੫
„ ਟਿਕਾਣਾ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਭਾਈ ਕਲਿਆਣੀ	੧੦੫
„ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ	੧੦੫
„ ਜੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਚਲੇ ਗਏ	੧੦੪
„ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਆਪੇ ਸਹੇੜੀ	੧੨੨
„ ਪੈ ਛਬਿ ਛਾਈ	੧੦੮—੧੨੧

ਤੋਜਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਫੈਸਰ	੧
ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਉਂ	੯੮
ਦਇਆਲਾ ਭਾਈ	੮੧
ਦਸ ਗੁਰੂ ਟਿਕ ਜੋਤ	੫੨
„ „ ਬਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ	੫੨
„ „ ਵਿਚਾਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ	੫੩
„ „ „ ਮੁਹਸਨ ਫ਼ਾਨੀ	੫੩
ਦਸ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਸਥਾਨ	੬
ਦਰਸਨ ਦਿਸ਼ਨਾਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬
ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ	੬
ਦਾਰਾ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ	੨੮
ਦਾਰਾ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ	੨੪
ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਦੀਦਾਰੇ	੯੨—੧੦੭
ਦੁਖੜ-ਕੁਲੀ	੧੨੬
ਧੀਰ ਮਠ	੪੨, ੧੧੮
ਨੰਦ ਲਾਲ ਭਾਈ	੧੨੬, ੧੨੭

ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸਤਿਗੁਰ

„ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਇਆ	੧
„ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ	੧
„ ਜੀ ਦਾ ਨਿਤ ਕਰਮ	੨
„ ਜੀ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਾਰੇ	੭
„ ਜੀ ਦਾ ਮੁਰਸ਼ਦ	੨੧
„ ਜੀ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ	੪੯

ਨਹਿ ਦਰਸਹਿ ਦਰਸਾਵਹਿ ਦਾ ਹੁਕਮ	੩੩
ਨੰਦ ਚੰਦ ਪੰਚ	੪੯, ੭੩
ਨਿਰੰਕਾਰੀਏ	੫੧

ਪੱਖਰਾਂ ਤੇ ਉਕਰੇ	੭੭
ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੧
ਪਾਖਾਨਾ (ਸਫਾਈ ਲਈ)	੮
ਪੰਜੋਖਰਾ	੮੬
ਪਾਰਦ੍ਰੁਮ ਦਾ ਪਥ ਕਰਨਾ	੩
ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਾ ਵਹਿਮ	੩੪
ਪੀੜੀ ਪਾਤ ਮੇਲਣਾ	੧੫
ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬਾਰੇ	੮
ਫੇਰੂ ਭਾਈ	੬੬
ਫਾਰਸੀ ਅੱਖਰ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਿਮਾ	੧੨੬: ੧੨੭
ਬਹਿਲੋ ਭਾਈ	੩੧
ਓਗਲਾ ਸਾਹਿਬ	੯੨
ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ	੧੨੨
ਬਲਵੰਡ	੪
ਕਾਈ ਸੋ ਸਵਾਰ	੨੫
ਕਾਣੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ	੨੫, ੪੯
ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਦੀ ਅੰਸ	੭੦
ਬਾਬਾ ਬਸੇ ਗ੍ਰਾਮ ਕਕਾਲੋ	੧੧੫—੧੧੭
ਬਾਲਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗੂਣ	੧੨੫
ਬੀਅਲ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ	੯੪
ਬੁੱਢਣ ਸਾਹ	੧੩
ਭਗਤ ਭਗਵਾਨ	੬੬
ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਘੋਰੜ	੧੦
ਭੱਟ ਕਨ੍ਹ	੬
ਮਸੰਦ	੫੯
ਮਸੰਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਧ	੬੧
ਮਹੇਸ਼ਵਰ ਦਿਆਲ	੯੩
ਮੱਖਣ ਸਾਹ	੫੬
ਮਜਨੂੰ ਫਿਲਾ	੩੨
ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ	੮੧
ਮਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸੰਤਮ ਰਾਮ	੫੦
ਮਿਹਰਬਾਨ	੩੬
ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਦੇ ਅਰਥ	੩੩—੩੬

ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ	੧੨੪
ਯੋਗ ਮਾਯਾ ਮੰਦਰ	੧੦੬, ੧੦੭
(ਫੁਲੇਖੇ ਦੀ ਸੋਧ)	
ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ	੬
ਰਾਧਾ ਸੁਆਮੀਏ	੫੧
ਰਾਮ ਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ	
„ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਾ ਬਾਹਰਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ	੭
„ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕਵਿ ਕਲ੍ਹ ਦੀ ਗਵਾਹੀ	੭
„ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਉਸਾਰੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਦੀ	੭
ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਸਰਯਾਦਾ ਪ੍ਰਸੰਤਮ	੫੦
ਰਾਮ ਰਾਇ ਬਾਬਾ	
„ ਦਾ ਜਨਮ	੧੮
„ ਦਾ ਸੁਭਾਅ	੧੮
„ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ	੩੧
„ ਦੀਆਂ ਕਰਮਾਤਾਂ	੩੨, ੩੩
(ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ)	
„ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਣਾ	੩੫
„ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਜਾਣਾ	੩੬
„ ਅਤੇ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰਖ	੪੨, ੪੩
„ ਦੇ ਕੰਮ	੫੯
„ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ	੬੨, ੬੩
„ ਦੀ ਸਾਬਤ	੬੪, ੬੫
ਰੋਗੀਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਲਈ ਔਖਧ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ	੨
ਰੋਪੜ ਦੇ ਫਕੀਰ	੭੧
ਲੰਗਰ	੨
ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ, ਜ਼ਹਿਰ, ਕਹਿਰ	੧
ਲਿੱਪੀ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨਾ	੨
ਵਰਨਾਸ਼੍ਰਮ ਦਾ ਕੋਹੜ	੭੫
ਵੀਰੋ ਬੰਗੀ	੫੫
ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਾਈ	੧੦੭